

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО

Кафедра загальної та прикладної лінгвістики

**НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ КОМПЛЕКС
НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ**

СОЦІОЛІНГВІСТИКА

Для напрямку 035.10 Філологія (Прикладна лінгвістика)

Автор: Олексюк О.М.,
кандидат філологічних наук,

Затверджено на засіданні кафедри прикладної лінгвістики від «28» серпня 2017 р.
Затверджено на засіданні навчально-методичної комісії філологічного факультету
від «28» серпня 2017 р.
Затверджено на засіданні вченої ради філологічного факультету від «28» серпня 2017 р.

Миколаїв 2017

Витяг із ОПП

Соціолінгвістика та основи мовної політики

Курс вивчає об'єкт і предмет соціолінгвістики; дисциплінарний статус соціолінгвістики. Проблеми та напрямки соціолінгвістичних досліджень: синхронічна (синхронна) й діахронічна соціолінгвістика; макро- і мікро соціолінгвістика; теоретична і експериментальна соціолінгвістика; соціолінгвістика і соціологія мови; прикладна соціолінгвістика. Особлива увага приділяється проблемам й перспективам досліджень української соціолінгвістики. Важливим є висвітлення основних соціолінгвістичних понять: мовна спільнота; рідна мова; мовний код; переключення та змішування кодів; соціально-комунікативна система; мовна варіативність; мовна норма; літературна мова (стандарт); мовленнєва і немовленнєва комунікація; комунікативна ситуація; мовленнєве спілкування, мовленнєва поведінка, мовленнєвий акт; сфери використання мови.

Основною метою вивчення таких питань, як поняття мовної політики, аспекти юридичної аргументації та межі дії законів про мови, правовий статус мов, є досягнення розуміння, що таке національно-мовна політика та функціональні взаємовідносини між окремими мовами.

Витяг із ОКХ:

Бакалавр повинен знати:

- основні світоглядні теорії та концепції в галузі гуманітарних і соціально-економічних наук;
- етичні і правові норми, які регулюють відносини між людьми, ставлення людини до навколишнього середовища;
- еволюцію парадигм мовознавства XIX-XXI століть; мати уявлення про лінгвістику як особливу науку, що вивчає онтологію мови як системи знаків, її структуру та функціональну спрямованість; розуміти принципи співвідношення мови і суспільства, мови і культури, мови і релігії, мови та соціальних стратів; мати уявлення про мову як фактор об'єднання етносу, народу, нації;
- сучасні наукові методи лінгвістичних, зокрема соціолінгвістичних, психолінгвістичних, лексикографічних, семантичних, когнітивних досліджень;
- сутність мови як суспільного явища, її зв'язок з мисленням, культурою та суспільним розвитком народу; принципів зв'язок мови і світу; походження і розвиток мови, її рівні; основні одиниці мови і мовлення; функціональні властивості мови,
- особливості перекладацької діяльності; основні види перекладу;
- особливості ділового мовлення та ведення діловодства;
- особливості формування мовленнєвих умінь та навичок іноземною мовою;
- методичну характеристику основних видів мовленнєвої діяльності (аудіювання, читання, письма) на різних етапах навчання;
- основи лінійної алгебри; основи теорії імовірності; мати уявлення про принципи диференціального та інтегрального числення;
- принципи лінгвостатистичних обчислень;
- принципи будування алгоритмів при створенні лінгвістичного забезпечення для прикладних програм, що опрацьовують мовні дані;
- особливості комп'ютерної обробки інформації; мати уявлення про технічні та програмні засоби реалізації інформативних процесів;
- основні напрямки комп'ютерної лінгвістики.

Бакалавр повинен уміти:

використовуючи знання з гуманітарних та соціально-економічних наук,

- формувати власні оцінки, позиції щодо ставлення до минулого, сучасного і майбутнього України;
- творчо підходити до складних, суперечливих проблем сучасної соціальної дійсності;
- аналізувати сучасні проблеми розвитку суспільства;
- орієнтуватися в економічному середовищі, оцінювати стан і рівень макро- і мікроекономіки;

- застосовувати досягнення національної та світової культури у вирішенні своїх професійних та життєвих завдань;
- використовувати принципи історичного підходу для інтерпретації різних подій суспільного життя як минулого, так і теперішнього; використовуючи знання з фундаментальних та професійно-орієнтованих дисциплін,
- володіти розвиненою культурою мислення, вміти ясно і логічно висловлювати свої думки як усно, так і письмово; володіти навичками наукової організації праці, бути обізнаним з можливостями і методами застосування комп'ютерної техніки у своїй професійній діяльності;
- бути спроможним самостійно опановувати нові знання, критично оцінювати набутий досвід з позицій останніх досягнень філологічної науки та соціальної практики; розуміти основні проблеми дисциплін, що визначають конкретну галузь діяльності;
- володіти чотирма видами мовленнєвої діяльності на базі достатнього обсягу знань з фонетики, граматики, лексики, орфографії, пунктуації та лінгвокраїнознавства;
- здійснювати фонологічний, лексикологічний, морфологічний та синтаксичний аналіз мовного матеріалу;
- аналізувати різні типи дискурсу/тексту;
- володіти навичками створення словникових статей; володіти сучасною мовознавчою термінологією та термінологією у сфері інформаційних технологій;
- перекладати, реферувати та анотувати державною та іноземною мовами різножанрові тексти;
- використовувати у роботі лінгвіста-прикладника довідкову літературу, різнотипні словники, електронні бази даних, системи інформаційного пошуку;
- використовувати технічні та програмні засоби реалізації інформативних процесів; будувати алгоритми для розробки прикладних програм, що опрацьовують мовні дані;
- володіти навичками комп'ютерної обробки інформації;
- вміти використовувати пакети прикладних програм.

Освітній рівень бакалавра з фаху “Прикладна лінгвістика” є базовим для продовження навчання за програмою підготовки фахівців з освітньо-кваліфікаційним рівнем “магістр”.

КОНЦЕПЦІЯ КУРСУ

Інтерес до соціальних аспектів розвитку та функціонування мови знайшов своє відображення у викладанні нового курсу – „Соціолінгвістика та основи мовної політики”.

У процесі вивчення соціолінгвістики студенти знайомляться з основними формами відображення у мові соціальних процесів і особливостей суспільного розвитку, з „формами породження певних рис мовлення”, що викликані соціальними факторами, з закономірностями у зміні мови під впливом суспільства.

Курс „Соціолінгвістика та основи мовної політики ” займає важливе місце у системі лінгвістичної підготовки майбутніх спеціалістів, є додатковим у вивченні всіх лінгвістичних дисциплін. Даний курс закладає основи теоретичних знань, сприяє поглибленому вивченню соціальної природи мови, свідомому засвоєнню інших мовознавчих курсів.

Метою навчальної дисципліни є ознайомлення майбутніх спеціалістів із основними поняттями та термінами соціальної лінгвістики.

Курс „Соціолінгвістика та основи мовної політики ” має теоретичну спрямованість. У теоретичній частині курсу містяться відомості про соціальну лінгвістику як науку, методологію соціолінгвістики, методи вивчення соціальної сутності мови, суспільного її характеру, історичний розвиток мови (зокрема, багатомовність), а також про соціальні й психологічні фактори розвитку мов. Значна увага приділяється українській мові як державній мові України.

Теоретичні заняття забезпечують засвоєння знань, розвивають у студентів вміння класифікувати різноманітні мовні явища, спостерігати й аналізувати факти різних мов, а також формують деякі навички лінгвістичного мислення.

Вивчення соціолінгвістики особливо важливе у наш час, коли вплив соціальних факторів на мову надто помітний і призводить до суттєвих змін

у функціонуванні лексичних, словотворчих і граматичних засобів. Навчити студентів бачити нові тенденції у розвитку мови, вірно їх оцінювати і враховувати, аналізуючи мовні фактори в „соціальному контексті” – одне з важливих завдань цього курсу, при цьому, однак, „не повинно бути ані надлишкової соціологізації мовних явищ, ані недооцінки ролі соціальних факторів у житті мови”. Аналіз конкретних фактів, які відображають вплив соціальних факторів на мову та нові тенденції її розвитку, - обов’язковий елемент практичних занять курсу „Соціолінгвістика та основи мовної політики”.

Соціолінгвістика безпосередньо звернена до проблем спілкування – спілкування міжособистісного, спілкування мікро- і макросоціальних груп, спілкування різних мовних колективів, тому програма курсу включає ряд питань, пов’язаних із соціальною та мовленнєвою поведінкою мовців („Соціальні ролі комунікантів”, „Типологія комунікативних невдач” та ін.), а також з проблемами мовних контактів і взаємодії різних мов.

Вивчення курсу „Соціолінгвістика та основи мовної політики” має, таким чином, і важливе виховне завдання: воно не тільки знайомить студентів із різними формами впливу соціальних процесів на мову (і мови на суспільство), але й покликане сприяти формуванню у майбутніх викладачів і наукових співробітників ефективних форм соціальної і мовленнєвої поведінки.

У процесі вивчення курсу „Соціолінгвістика та основи мовної політики” студенти повинні оволодіти термінологією дисципліни, набути навичок соціолінгвістичного аналізу мовних явищ та навчитися:

- 1) розмежовувати різні підсистеми української мови;
- 2) класифікувати мовні факти у соціолінгвістичному аспекті;
- 3) визначати характер і тип мовної ситуації;
- 4) враховувати соціальні ролі комунікантів при мовленнєвому спілкуванні;

5) виділяти соціальний компонент у семантиці або функціонуванні мовних засобів;

6) використовувати прийоми соціолінгвістичних досліджень, збираючи та аналізуючи мовний матеріал;

7) виділяти нові тенденції у розвиткові мови, обумовлені дією соціальних факторів;

8) працювати з соціолінгвістичними словниками.

Основні питання курсу переважно розглядаються на матеріалі української, російської та іноземних мов. Зіставлення фактів цих мов сприяє більш глибокому засвоєнню закономірностей мовного розвитку, готує майбутніх спеціалістів до їх професійної діяльності.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО
Кафедра загальної та прикладної лінгвістики

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор із науково-педагогічної
роботи _____

Н. І. Василькова

31 серпня 2017 р.

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
СОЦІОЛІНГВІСТИКА

Ступінь: бакалавр

Галузь знань: 03 Гуманітарні науки

035 Філологія

Спеціалізація 035.10 Прикладна лінгвістика

Філологічний факультет

2017-2018 навчальний рік

Робоча програма навчальної дисципліни «Соціолінгвістика» для студентів ступінь бакалавр Галузь знань: 03 Гуманітарні науки напрям підготовки 035 Філологія спеціалізація 035.10 (Прикладна лінгвістика)

Розробник: Олексюк Олеся Миколаївна, доцент кафедри загальної та прикладної лінгвістики, кандидат філологічних наук _____ (Олексюк О.М.)

Робоча програма затверджена на засіданні кафедри загальної та прикладної лінгвістики

Протокол № 1 від «28» серпня 2017 р.

Завідувач кафедри _____ (Коч Н. В.)

«28» серпня 2017 р.

1. Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Галузь знань, напрям підготовки, освітньо-кваліфікаційний рівень	Характеристика навчальної дисципліни	
		денна форма навчання	заочна форма навчання
Кількість кредитів – 4	Галузь знань 03 Гуманітарні науки (шифр і назва)	Нормативна	
	035 Філологія		
Індивідуальне науково-дослідне завдання _____ (назва)	спеціалізація 035.10 Прикладна лінгвістика	Рік підготовки	
		2-й	
Загальна кількість годин – 120 год		Семестр	
		4й	
Тижневих годин для денної форми навчання: аудиторних – 2 самостійної роботи студента – 2	Ступінь: бакалавр	Лекції	
		10 год.	
		Практичні, семінарські	
		30 год.	год.
		Лабораторні	
		Самостійна робота	
		80 год.	
		Індивідуальні завдання:	
Вид контролю:			
екз.			

Примітка.

Співвідношення кількості годин аудиторних занять до самостійної та індивідуальної роботи становить: для денної форми навчання 40 год. – аудиторні заняття, 80 год – самостійна робота (33% / 67%).

Мета та завдання навчальної дисципліни

Мета курсу: Завдання курсу: У процесі вивчення соціолінгвістики студенти знайомляться з основними формами відображення у мові соціальних процесів і особливостей суспільного розвитку, з „формами породження певних рис мовлення”, що викликані соціальними факторами, з закономірностями у зміні мови під впливом суспільства. Даний курс закладає основи теоретичних знань, сприяє поглибленому вивченню соціальної природи мови, свідомому засвоєнню інших мовознавчих курсів.

Мета курсу - є ознайомлення майбутніх спеціалістів із основними поняттями та термінами соціальної лінгвістики. Вивчення курсу „Соціолінгвістика та основи мовної політики” має, таким чином, і важливе виховне завдання: воно не тільки знайомить студентів із різними формами впливу соціальних процесів на мову (і мови на суспільство), але й покликане сприяти формуванню у майбутніх викладачів і наукових співробітників ефективних форм соціальної і мовленнєвої поведінки.

У результаті вивчення курсу студент оволодіває такими компетентностями:

I. Загальнопредметні:

1. Розвивати уміння проводити порівняльні дослідження структурних і функціональних властивостей мов незалежно від характеру генетичних відношень між ними.
2. Володіти навичками планування та проведення лінгвістичного експерименту.
3. Формувати умінь аналізувати мовні явища як об'єктивацію багатофакторної діяльності людини; засвоїти інформації про зміст, проблеми і методи сучасної психолінгвістики
4. Формувати власної оцінки, позиції щодо історичних процесів в Україні та місце української мови як рідної та державної.
5. Володіти навичками наукової організації праці.
6. Розвивати навички самостійного опанування нових знань.
7. Уміти працювати з довідковою літературою, різнотипними словниками, електронними базами даних, системами інформаційного пошуку.

II. Фахові:

8. Уміти застосовувати знання мови на практиці, користуватися мовними одиницями.

9. Критично оцінювати набутий досвід із позицій останніх досягнень філологічної науки.

10. Знання одиниць мови та правил їх поєднання.
11. Знати теорії виникнення мови (філогенез) та процесу становлення і розвитку мовлення окремого індивіда.
12. Уміти застосовувати сучасні наукові методи лінгвістичних, зокрема соціолінгвістичних, психолінгвістичних, лексикографічних, семантичних, когнітивних досліджень.

4. Структура навчальної дисципліни

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин					
	усьо го	у тому числі				
		л	п	лаб	інд	сп
1	2	3	4	5	6	7
Кредит 1. Соціолінгвістика та основи мовної політики						
Тема 1. Соціолінгвістика як наука і навчальна дисципліна. Предмет соціолінгвістики. Проблематика сучасної соціолінгвістики. Завдання соціолінгвістичних досліджень мовної ситуації України.	9	1	2			6
Тема 2. Проблематика та методологія соціолінгвістики. Проблеми соціолінгвістики. Методи соціолінгвістики: а) спостереження; б) включеного спостереження; в) письмове анкетування; г) експеримент; д) інтерв'ю; е) аналіз документальних джерел. Напрями соціолінгвістики. Витоки соціолінгвістики.	11	1	4			6
Кредит 2. Соціолінгвістичні школи						
Тема 3. Течії та напрями соціолінгвістичних досліджень, їх історія Об'єкт соціолінгвістики. Основні поняття соціолінгвістики.	9	1	2			6
Тема 4. З історії розвитку зарубіжної та слов'янської соціолінгвістики. Проблеми й перспективи досліджень сучасної української соціолінгвістики	10	2	2			6
Кредит 3. Методи збору та обробки матеріалу						

Тема 5. Місце соціолінгвістики серед інших лінгвістичних дисциплін	9	1	2			6
Тема 6. Методи соціолінгвістичних досліджень	9	1	2			6
Тема 7. Соціальна диференціація мови.	16	2	2			12
Кредит 4. Контактні мови та білінгвізм						
Тема 8. Понятійний апарат соціолінгвістики	9	1	2			6
Тема 9. Поняття контактних мов. Зародження контактних мов.	8	0	2			6
Усього годин	90	10	20			60

5. Програма навчальної дисципліни

Кредит 1. Соціолінгвістика як навчальна дисципліна.

1. **Тема 1.** Соціолінгвістика як наука і навчальна дисципліна. Предмет соціолінгвістики. Проблематика сучасної соціолінгвістики. Завдання соціолінгвістичних досліджень мовної ситуації України.
2. **Тема 2.** Комплексний характер соціолінгвістики. Витоки соціолінгвістики. Об'єкт соціолінгвістики. Основні поняття соціолінгвістики.

Кредит 2. Соціолінгвістичні школи

3. **Тема 3.** Проблематика та методологія соціолінгвістики. Проблеми соціолінгвістики. Методи соціолінгвістики: а) спостереження; б) включеного спостереження; в) письмове анкетування; г) експеримент; д) інтерв'ю; е) аналіз документальних джерел. Напрями соціолінгвістики.
4. **Тема 4.** Соціолінгвістичні школи та їх представники. Соціолінгвістична концепція Є. Д. Поливанова. Теорія антиномій М.В.Панова. Теорія мовної еволюції У. Лобова

Кредит 3. Методи збору та обробки матеріалу

5. **Тема 5.** Мовна політика та мовне будівництво. Українська літературна мова. Історія становлення й розвитку. Доба українізації 20-х років. Концепція мовно-культурної політики М.Скрипника. 1950-60-ті роки: альтернативне мовознавство шістдесятників. 1970-ті-поч. 1980-х років: посилення русифікації.

6. Тема 6. Диглосія та білінгвізм. Білінгвізм та диглосія як провідні стани мовних ситуацій. Класифікація білінгвізму. Диглосія та двомовність. Види диглосії.

7. Тема 7. Інтерференція. Поняття інтерференції. Види інтерференцій.

Лексична інтерференція. Граматична інтерференція. Синтаксична інтерференція.

Кредит 4. Контактні мови та білінгвізм

8. Тема 8. Змішування мов. Піджини і креольські мови. Зародження контактних мов. Типи піджинав і їх еволюція.

9. Тема 9. Зародження контактних мов. Мови міжетнічного спілкування: лінгва франка, койне. Міжнародні і світові мови. Штучні мови-посередники та інтерлінгвістики. Есперанто. Поняття «просторіччя».

6. Теми практичних занять

№ п/п	Назва теми	Кількість годин
1.	Тема : Витоки соціолінгвістики. Течії та напрями соціолінгвістичних досліджень, їх історія	2
2.	Тема: Методи дослідження соціолінгвістичних проблем Комунікативна професіограма фахівця.	2
3.	Тема: Соціальна диференціація мови	2
4.	Тема: Білінгвізм і диглосія. Інтерференція як результат взаємодії двох мов. Суржик	2
5.	Тема: З історії розвитку зарубіжної та слов'янської соціолінгвістики. Проблеми і перспективи досліджень сучасної української соціолінгвістики	2
6.	Тема: Понятійний апарат соціолінгвістики	2

7.	Тема: Молодіжні соціолекти (2 год.)	2
8.	Тема: Закони про мову Мовна поведінка особистості в ситуації білінгвізму. Поняття мовної стійкості (2 год.) Мовна політика України	2
10.	Поняття контактних мов. Зародження контактних мов та мов міжнародного спілкування	2
Всього:		20 год.

8. Самостійна робота

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1.	Підготувати реферат на одну з тем (за вибором): <ul style="list-style-type: none"> • Койне як соціолінгвістичне поняття. • Просторіччя в українській мові як структурно-функціональне явище. 	6
2.	Законспектувати: <p>а) статтю Ставицької Л.О. Про взаємодію жаргону і сленгу // Українська мова і література. – 2000. – № 15. – С.7-8 або</p> <p>б) статтю Ставицької Л.О. Проблеми вивчення жаргонної лексики: соціолінгвістичний аспект // Українська мова. – 2000. – № 1 (за вибором студента).</p>	2
3.	Підготувати реферат на одну з тем: <ol style="list-style-type: none"> 1. Соціальна диференціація мови – одна з основних проблем соціолінгвістики. 2. “Соціолект” в історії лінгвістики ХХ століття. 3. Співвіднесеність понять “арго”, “жаргон”, “сленг”. 4. Професійні жаргони у сучасній українській мові. 	8

	<p>5. Мова Інтернету.</p> <p>6. Жаргонна лексика в усному мовленні.</p> <p>7. Віковий аспект жаргоновживання.</p> <p>8. Гендерний аспект жаргоновживання.</p> <p>9. Соціокомунікативні та психологічні засади виникнення і побутування кримінального жаргону.</p> <p>10. Жаргонна лексика у системі урбаністичних форм комунікації під кутом зору жаргонізованих стилів спілкування.</p> <p>11. Міський сленг.</p> <p>12. Естетична функція жаргонної лексики у мові художньої літератури.</p>	
4.	<p>Виписати із термінологічної енциклопедії Селіванової О. Сучасна лінгвістика (Полтава: Довкілля, 2006) визначення понять: моногłosія (с.393), диглосія (с.118), інтерференція (с.192), суржик (с.593.), білінгвізм (с.52)</p>	4
5.	<p>Законспектувати статтю Мацюк Р. Суржик від і для “інтелігенції” // Урок української. – 2005. – № 3-4.</p>	4
6.	<p>Підготувати реферат на одну із запропонованих тем:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Теорія мовного розвитку у працях Є. Д.Поливанова. • Теорія антиномій (М.В. Панов) – сучасна соціолінгвістична концепція мовного розвитку. • Етапи становлення соціолінгвістики в Росії. • Розвиток соціолінгвістики в США. • „Соціологічна драматургія” І.Гофмана. • Теорія „лінгвістичної ввічливості” П.Браун і 	10

	<p>С.Левінсона.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Комунікативні постулати Г.П.Грайса. • Теорія вербальної комунікації Дж.Гамперца. 	
7.	Скласти словничок студентського жаргону.	10
8.	<p>2. Підготуватися до обговорення публіцистичних та лінгвістичних статей (за вибором):</p> <ul style="list-style-type: none"> - Ковалів Ю. Білінгвістична трагедія людини, родини та нації в Україні // Урок української. – 2001. – № 6. – С.2-6. - Пилинський Я. Білінгвізм в Україні: співіснування чи конфронтація? // Рідна школа. – 1998. – № 9. – С.3-7. - Погрібний Л. Відколи у нас «двуязычие» // Українська мова та література. – 2001. – лютий (№ 8). – С.7. - Радчук В. Двомовний Янус України // Українська мова ті література. – 1999. – жовтень (№ 30). – С.6-7. - Радчук В. Мова в Україні: стан, функції, перспективи // Мовознавство. – 2002. – № 2-3. – С.39-46. 	10
9.	1. Законспектувати основні положення теорії антиномій (М.В.Панов) та теорії мовної еволюції У.Лабова.	6
Разом:		60

9. Індивідуальне навчально-дослідне завдання

Анкетування реципієнтів, інтерв'ювання, аналіз письмових джерел.

10. Методи навчання

Лекція, бесіда, опитування, спостереження, робота з письмовими джерелами.

11. Методи контролю

Усна відповідь, поточний контроль письмових завдань, підсумковий контроль на контрольній роботі, захист рефератів.

Поточне тестування та самостійна робота										КР	екзамен	Накопичувальні бали/Сума
Кредит 1		Кредит 2			Кредит 3			Кредит 4				
T1	T2	T3	T4	T5	T6...	T7	T8	T9		КР 1 – 80б		
15	20	15	15	20	15	15	15	20		КР 2 – 80б	90	400

12. Розподіл балів, які отримують студенти

Шкала оцінювання: національна та ECTS

ОЦІНКА ECTS	СУМА БАЛІВ	ОЦІНКА ЗА НАЦІОНАЛЬНОЮ ШКАЛОЮ	
		екзамен	залік
A	90-100	5 (відмінно)	5/відм./зараховано
B	80-89	4 (добре)	4/добре/ зараховано
C	65-79		
D	55-64	3 (задовільно)	3/задов./ зараховано
E	50-54		
FX	35-49	2 (незадовільно)	Не зараховано

13. Методичне забезпечення

1. Соціолінгвістика та основи мовної політики : навчальний посібник / О.М. Олексюк, Н.І. Василькова. – Миколаїв : Ілліон, 2014. – 264 с.
2. Навчально-методичний комплекс.

14. Рекомендована література

Базова

1. Аврорин В. А. Проблемы изучения функциональной стороны языка (к вопросу о предмете социолінгвістики) / В. А. Аврорин. – Л. : Наука, 1975. – 275 с.
2. Аврорин В. А. Двужычье и школа / В. А. Аврорин // Проблемы двужычья и многоязычия. – М. : Наука, 1972. – С. 49–62.
3. Баранникова Л. И. Язык и общество / Л. И. Баранникова // Баранникова Л. И. Основные сведения о языке. – М. : Наука, 1982. – С. 6–36.

4. Баскаков А. Н. О комплексных методах и приемах билингвистического исследования / А. Н. Баскаков // Методы билингвистических исследований. – М. : Просвещение, 1976. – С. 18–34.
5. Бацевич Ф. С. Нариси з комунікативної лінгвістики / Ф. С. Бацевич. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2003. – 281 с.
6. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної девіатології / Ф. С. Бацевич. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2000. – 236 с.
7. Беликов В. И. Социолінгвістика / В. И. Беликов, Л. П. Крысин. – М. : РГГУ, 2001. – 439 с.
8. Беликов В. И. Русские пиджини / В. И. Беликов // Малые языки Евразии: социолінгвістический аспект. Сборник статей. – М. : МГУ, 1997. – С. 90–108.
9. Белл Р. Социолінгвістика. Цели, методы и проблемы / Р. Белл. – М. : Международные отношения, 1980. – 320 с.
10. Белодед И. К. Вопросы развития национальных языков в период перехода от социализма к коммунизму / И. К. Белодед, А. С. Мельничук // Вопросы языкознания. – 1959. – № 5. – С. 3–11.
11. Білецький А. О. Про мову і мовознавство / А. О. Білецький. – К. : Артк, 1997. – 222 с.
12. Білодід І. К. Мова і ідеологічна боротьба / І. К. Білодід // Мовознавство. – 1973. – № 5. – С. 3–15.
13. Бондалетов В. Д. Социальная лингвистика : учеб. пособ. / В. Д. Бондалетов. – М. : Просвещение, 1987. – 160 с.
14. Брицин В. М. Соціолінгвістика / В. М. Брицин // Українська мова. Енциклопедія. – К. : Українська енциклопедія, 2000. – С. 583–584.
15. Будагов Р. А. Введение в науку о языке / Р. А. Будагов. – М. : Просвещение, 1965. – 492 с.
16. Будагов Р. А. Человек и его язык / Р. А. Будагов. – М. : Издательство Московского университета, 1976. – 429 с.

17. Булаховський Л. А. Походження та розвиток мови. Науково-популярний нарис / Л. А. Булаховський. – Харків : Червоний шлях, 1925.– 99 с.
18. Бурда Т. Мотивація мовної поведінки білінгвів (Психолінгвістичне дослідження) / Т. Бурда // Урок української. – 1999. – № 9-10. – С. 11–15.
19. Вайнрайх У. Одноязычие и многоязычие / Уриель Вайнрайх // Новое в лингвистике. Языковые контакты. – Вып. VI. – М. : Прогресс, 1972. – С. 25–60.
20. Виноградов В. А. Соціолінгвістична типологія: Мова і суспільство; Типологія комунікативних середовищ; Генералізація комунікативних середовищ та ін. : [монографія] / В. А. Виноградов. – М. : ЛКИ, 2008. – 370 с.
21. Ганич Д. І. Словник лінгвістичних термінів / Д. І. Ганич, І. С. Олійник. – К. : Вища школа, 1985. – 125 с.
22. Гумбольдт В. Язык и философия культуры / Вильгельм Гумбольдт. – М. : Прогресс, 1986. – 448 с.
23. Дешериев Ю. Д. Основные аспекты исследования двуязычия и многоязычия / Ю. Д. Дешериев, И. Ф. Протченко // Проблемы двуязычия и многоязычия. – М. : Наука, 1972. – С. 26–42.
24. Дешериев Ю. Д. Социальная лингвистика. К основам общей теории / Ю. Д. Дешериев. – М. : Наука, 1977. – 382 с.
25. Домашнев А. И. Типология сходств и различий языковых состояний и языковых ситуаций в странах немецкой речи / А. И. Домашнев. – СПб. : Наука, 2001. – 166 с.
26. Ермакова Н. С. Этносоциальные проблемы двуязычия в современной англоязычной литературе : автореф. дисс. на соискание науч.ступени канд. истор. наук : спец. 07.00.09 «Исторические науки» / Н. С. Ермакова. – М., 1989. – 17 с.
27. Єрмоленко С. Я. Зміни закономірні, поступові, але не революційні / С. Я. Єрмоленко // Український правопис: так і ні. – К., 1997. – С. 44–47.

28. Звегинцев В. А. Про предмет і метод соціолінгвістики / В. А. Звегинцев // Известия АН СРСР. Серія літератури і мови. – 1976. – Т. 35 –. № 4. – С. 308–320.
29. Звегинцев В. А. Соціальне та лінгвістичне в соціолінгвістиці / В. А. Звегинцев // Известия АН СРСР. Серія літератури і мови. – Т. 41. – № 3. – 1982. – С. 250–258.
30. Карасик В. И. Язык социального статуса / В. И. Карасик. – М. : Институт языкознания РАН, 1992. – 330 с.
31. Карлинский А. Е. Основы теории взаимодействия языков / А. Е. Карлинский. – Алма-Ата : Гылым, 1990. – 180 с.
32. Кісь Роман. Мова, думка і культурна реальність [Текст] : від Олександра Потебні до гіпотези мовного релятивізму / Р. Кісь. – Львів : Літопис, 2002. – 304 с.
33. Колесов В. В. Язык города / В. В. Колесов. – М. : Едиториал УРСС, 2005. – 192 с.
34. Кочерган М. П. Загальне мовознавство / М. П. Кочерган. – К. : Академія, 1999. – 284 с.
35. Краус Й. К общим проблемам социолингвистики / Й. Краус // Вопросы языкознания. – 1974. – № 4. – С. 27–37.
36. Крисін Л. П. Мова в сучасному суспільстві / Л. П. Крисін. – М. : Просвещение, 1977. – 191 с.
37. Крисін Л. П. Соціолінгвістичні аспекти вивчення сучасної російської мови / Л. П. Крисін. – М. : Наука, 1989. – 224 с.
38. Круглов О. Деякі аспекти мовного планування в Україні / О. Круглов // П'ятий Міжнародний конгрес українців. Мовознавство. – Чернівці: Рута, 2003. – С. 62–64.
39. Крысин Л. П. Социолингвистические аспекты изучения современного русского языка / Л. П. Крысин. – М. : Наука, 1989. – 188 с.
40. Крысин Л. П. К социальным различиям в использовании языковых вариантов / Л. П. Крысин // Вопросы языкознания. – 1973. – № 3. – С. 37–50.

41. Крысин Л. П. О речевом поведении человека в малых социальных общностях (Постановка вопроса) / Л. П. Крысин // Язык и личность. – М. : Наука, 1989. – С. 78–86.
42. Крысин Л. П. О социолингвистическом подходе в современной лингвистике / Л. П. Крысин // РЯ в СССР. – 1991. – № 1. – С. 15–22.
43. Крысин Л. П. Социолингвистика / Л. П. Крысин // Энциклопедический словарь юного филолога. – М. : Педагогика, 1984. – С. 293–295.
44. Крысин Л. П. Что изучает социолингвистика? / Л. П. Крысин // РЯШ. – 2002. – № 4. – С. 27–32.
45. Кэмпбелл Д. Модели экспериментов в социальной психологии и прикладных исследованиях / Д. Кэмпбелл. – М. : Прогресс, 1980. – 390 с.
46. Лабов У. Единство социолингвистики / У. Лабов // Социально-лингвистические исследования. – М. : Наука, 1977. – С. 5–30.
47. Лабов У. Исследование языка в его социальном контексте / У. Лабов // Новое в лингвистике. – Вып. 7. Социолингвистика. – М. : Прогресс, 1975. – С. 96–181.
48. Лингвистический энциклопедический словарь / [Отв. ред. В. Н. Ярцева]. – М. : Советская энциклопедия, 1990. – 668 с.
49. Масенко Л. Мова і суспільство. Постколоніальний вимір / Лариса Масенко. – К. : КМ Академія, 2004. – 163 с.
50. Мельничук О. С. Мова як суспільне явище і як предмет сучасного мовознавства / О. С. Мельничук // Мовознавство. – 1997. – № 2-3. – С. 3–19.
51. Мечковская Н. Б. Социальная лингвистика : пособ. для студентов гуманитар. вузов и учащихся лицеев / Н. Б. Мечковская. – 2-е изд., испр. – М. : Аспект-Пресс, 2000. – 206 с.
52. Мечковская Н. Б. Язык и религия : пособ. для студентов гуманитарных вузов / Н. Б. Мечковская. – М. : Агентство «ФАИР», 1998. – 352 с.

53. Никольский Л. Б. Синхронная социолингвистика / Л. Б. Нікольський. – М. : Наука, 1976. – 166 с.
54. Очерки по социолингвистике / [Под ред. В. П. Тимофеева] // Ученые записки. – Шадринск, 1971. – № 146. – 91 с.
55. Поливанов Е. Д. Статьи по общему языкознанию / Е. Д. Поливанов. – М. : Наука, 1968. – 376 с.
56. Проблема статуса социолингвистического аспекта в языкознании // Методологические проблемы языкознания / [Отв. ред. Л. С. Мельничук]. – К., 1988. – С. 171–182.
57. Русский язык и советское общество / [Отв. ред. М. В. Панов]. – М. : Наука, 1968. – Т. 1-4.
58. Русский язык. (Энциклопедия) / [Отв. ред. Ю. Н. Караулов]. – М. : Советская энциклопедия, 1979. – 431 с.
59. Семчинський С. В. Загальне мовознавство / С. В. Семчинський. – К. : Вища школа, 1988. – 327 с.
60. Семчинський С. В. Семантична інтерференція мов / С. В. Семчинський. – К. : Вища школа, 1974. – 256 с.
61. Сербенска О. А. Актуальне інтерв'ю з мовцем: 140 запитань і відповідей / О.А. Сербенска, М. Й. Волощак. – К. : Просвіта, 2001. – 204 с.
62. Серебренников Б. А. О взаимодействии языков / Б. А. Серебренников // Вопросы языкознания. – 1955. – № 1. – С. 7–25.
63. Соціальна і функціональна диференціація літературних мов / [Відп. ред. М. М. Гухман]. – М. : Наука, 1977. – С. 82–101.
64. Ставицька Л. Арго, жаргон, сленг: Соціальна диференціація української мови / Леся Ставицька. – К. : Критика, 2005. – 464 с.
65. Сулима М. Ф. Лексико-семантичні непорозуміння / М. Ф. Сулима // Бюлетень Харківського наукового товариства. – Харків, 1927. – № 3. – С. 17–18.

66. Тараненко О. О. Новий словник української мови (Концепція і принципи укладення словника) / О. О. Тараненко. – К.: Кам'янець-Подільський, 1996. – 172 с.
67. Теоретические проблемы социальной лингвистики / [Под ред. Ю. Д. Дешериева]. – М.: Наука, 1981. – 366 с.
68. Ткаченко В. А. Теоретические и практические аспекты калькирования / В. А. Ткаченко // Языковые ситуации и взаимодействие языков. – К.: Наукова думка, 1989. – С. 178–191.
69. Ткаченко О. Б. Питання міжмовних контактів / О. Б. Ткаченко // Мовознавство. – 1971. – № 4. – С. 3–15.
70. Толстой Н. И. История и структура славянских литературных языков / Н. И. Толстой. – М.: Наука, 1988. – 237 с.
71. Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциту / [За ред. Л. Масенко]. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2005. – 399 с.
72. Українська мова. Енциклопедія. – К.: Вид-во Українська енциклопедія імені М. П. Бажана, 2000. – С. 122.
73. Ф. де Сосюр. Курс загальної лінгвістики / Фердінан де Сосюр / [переклад А. Корнійчука, К. Тищенко]. – К.: Основи, 1998. – 324 с.
74. Филин Ф. П. Очерки по теории языкознания / Ф. П. Филин. – М.: Наука, 1982. – 336 с.
75. Черемська О. С. Деякі явища лексичної інтерференції в українській мові (на матеріалі преси Харківщини 50-80-х років ХХ ст.) / О. С. Черемська // Проблеми зіставної семантики: зб. наук. статей / [Відп. ред. проф. М. П. Кочерган]. – К.: КДЛУ, 2001. – Вип. 5. – С. 181–184.
76. Черемська О. С. Лексична та граматична інтерференції в сучасній українській літературній мові як наслідок українсько-російського білінгвізму: дис... кандидата філол. наук: 10.02.01 / Ольга Степанівна Черемська. – Харків, 2002. – 176 с.

77. Черемська О. С. Материнська мова – основа духовності нації / О. С. Черемська // Науковий вісник №11. Серія: Філософія. – Харків : ХДПУ, 2000. – Вип. 5. – С. 56–60.
78. Черемська О. С. Ненормативне калькування з російської як причина семантичних зрушень в українській мові / О. С. Черемська // Вісник Сумського державного університету. Серія: Філологічні науки. – Суми : СумДУ, 2001. – № 5. – С. 184–187.
79. Черемська О. С. Проблема дерусифікації української мови в працях мовознавців 20-30-х років ХХ століття / О. С. Черемська // Вісник Харківського національного університету. – Харків : ХНУ, 2000. – № 491. – С. 190–193.
80. Черемська О. С. Російські інтерференційні впливи на граматику української мови (на матеріалі преси Харківщини 50-80-х років ХХ ст.) / О. С. Черемська // Збірник Харківського історико-філологічного товариства. Нова серія. – Харків : ХДПУ, 2002. – Т. 9. – С. 213–226.
81. Черемська О. С. Українські мовознавці про українсько-російську двомовність / О. С. Черемська // Лінгвістичні дослідження: зб. наук. праць / [За заг. ред. проф. Л. А. Лисиченко]. – Харків : ХДПУ, 2000. – Вип. 4. – С. 52–61.
82. Швейцер А. Д. К разработке понятийного аппарата социолингвистики / А. Д. Швейцер // Социально-лингвистические исследования. – М., 1976. – С. 93–129.
83. Швейцер А. Д. Современная социолингвистика: Теория, проблемы, методы / А. Д. Швейцер. – 4 изд. – М., 2012. – 176 с.
84. Швейцер А. Д. Введення в соціолінгвістику / А. Д. Швейцер, Л. Б. Нікольський. – М. : Высшая школа, 1978. – 216 с.
85. Швейцер А. Д. Социолингвистика / А. Д. Швейцер // Лингвистический энциклопедический словарь. – М. : Советская энциклопедия, 1990. – 688 с. – С. 486.
86. Щерба Л. В. О понятии смешения языков / Л. В. Щерба // Избранные работы по языкознанию и фонетике: [в 2-х т.] – Л. : Изд-во ЛГУ, 1958. – Т. 1. – С. 40–53.

87. Шумарова Н. П. Мовна компетенція особистості в ситуації білінгвізму / Н. П. Шумарова . – К. : Видавничий центр КДЛУ 2000. – 283 с.

88. Юсселер М. Социолінгвістика: Язык как социальное явление / М. Юсселер. – К. : Высшая школа, 1987. – 197 с.

89. Якобсон Р. О. Лингвистика в ее отношении к другим наукам / Р. О. Якобсон // Якобсон Р. О. Избранные работы. – М. : Прогресс, 1985. – 460 с. – С. 145–150.

90. Naugen E. The Norwegian language in America / E. Naugen. – Philadelphia, 1953. – 470 p.

Допоміжна

91. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – Москва : Советская энциклопедия, 1969. – 608 с.

92. Баранникова Л. И. Сущность интерференции и специфика ее проявления / Л. И. Баранникова // Проблемы двуязычия и многоязычия. – М. : Наука, 1972. – С. 88–98.

93. Белецкий А. А. Результаты двуязычия в говорах румейского языка на Украине / А. А. Белецкий // Материалы конференции «Актуальные вопросы современного языкознания и лингвистическое наследие Е.Д.Поливанова». – Самарканд, 1964. – Т. 1. – С. 120 – 121.

94. Бодуэн де Куртенэ И. А. О смешанном характере всех языков / И. А. Куртенэ де Бодуэн // Избранные труды по общему языкознанию : в 2-х т. – М. : Изд-во АН СССР, 1963. – Т. 1. – С. 262–272.

95. Борисенко Н. А. Лексико-семантическая интерференция в русской речи на Украине : автореф. на соискание науч. ступени канд. филол. наук : спец. : 10.02.02 «Русский язык» / Н. А. Борисенко / НИИ языковедения им. А. А. Потебни АН УССР. – К., 1990. – 15 с.

96. Брицин М. Я. Порівняльна граматики української та російської мов / М. Я. Брицин, М. А. Жовтобрюх, А. В. Майборода. – К. : Вища школа, 1987. – 263 с.

97. Исаев М. И. Сто тридцать равноправных (о языках народов СССР) / М. И. Исаев. – М. : Наука, 1970. – 192 с.

98. Межъязыковые отношения и языковая политика / [В. Г. Гак, А. И. Домашнев, Ю. А. Жлуктенко и др.; АН УССР, Ин-т языковедения им. А. А. Потебни]. – К. : Наукова думка, 1988. – 213 с.
99. Ставицька Л. Короткий словник жаргонної лексики української мови / Л. Ставицька. – К. : Критика, 2003. – 336 с.
100. Ставицька Леся. Українсько-російська двомовність: соціопсихологічні та лексикографічні аспекти / Леся Ставицька // Дивослово. – 2001. – № 11. – С. 13–16.
101. Ставицька Л. О. Проблеми вивчення жаргонної лексики:соціолінгвістичний аспект / Л. О. Ставицька // Українська мова. – 2001. – № 1. – С. 55–68.
102. Тараненко О. Мовна ситуація та мовна політика в сучасній Україні (на загальнослов'янському тлі) / О. Тараненко // Мовознавство. – 2003. – № 2-3. – С. 33–55.
103. Тараненко О. Українська термінологія: стан, проблеми, перспективи / Л. Симоненко, О. Тараненко // Урядовий кур'єр. – 18 березня 1993 року. – С. 4.
104. Тараненко О. О. Просторіччя / О. О. Тараненко // Українська мова (Енциклопедія). – К. : Видавництво „Українська енциклопедія” імені М. П. Бажана, 2000. – С. 498–499.
105. Тарасов Е. Ф. Социолингвистика и психолингвистика / Е. Ф. Тарасов // Теоретические проблемы социальной лингвистики. – М. : Наука, 1981. – С. 140–164.
106. Ткаченко О. Б. Соціолінгвістична класифікація мов у слов'янській специфіці й динаміці / О. Б. Ткаченко // Мовознавство. – 2003. – № 2-3. – С. 3–13.
107. Ткаченко О. Б. Проблема мовної стійкості та її джерел / О. Б. Ткаченко // Мовознавство. – 1990. – № 4. – С. 3–10.
108. Ткаченко О. Б. Проблемы диахронической социолингвистики / О. Б. Ткаченко // Методологические основы новых направлений в мировом языкознании. – К. : Наукова думка, 1992. – С. 64–85.

109. Гумбольдт фон Вильгельм Язык и философия культуры / Вильгельм фон Гумбольдт. – М. : Прогресс, 1985. – 450 с.

110. Haygen E. Language planning, theory and practice. In.: Actes du X congres international des linguistes / E. Haygen. – Bucarest, 1969. – 220 p.

111. Haygen E. The ecology of language / E. Haygen. – Stanford, 1972. – 140 p.

112. Labov W. Sociolinguistic Patterns / W. Labov. – Philadelphia: Univ. Of Pennsylvania Press, 1972. – 344 p.

15. Інформаційні ресурси

ГЛОСАРІЙ

АДСТРАТ (від лат. ad – біля, stratum – шар) – сукупність рис мовної системи як результат нейтрального, порівняно із субстратом і суперстратом, типу взаємодії мов, при якому обидві мови не змішуються, не відбувається асиміляція етносів, а лише формується прошарок між цими мовами в умовах тривалого співіснування й контактів народів. Термін уведений італійським дослідником Дж. Бартолі у 1939 р. (праця „Субстрат, суперстрат, адстрат”). **Adstrat**

(Селіванова, 2010 с.17)

АКРОЛЕКТ (від гр. ákron – кінцівка і léxis – слово) – найбільш престижна мова у процесі змішування мов при креолізації та створенні нового етнічного субстрату. Термін соціолінгвістики. **Acrolect**

(Селіванова, 2010 с.19)

АРГО (фр. argot – жаргон, початкове значення – жебрацтво) – соціальний різновид мовлення, лексикон відносно замкнених професійних (ремесників, торговців) і соціальних груп (сезонних робітників), у тому числі декласованих (злочинців, жебраків, картярів тощо), призначений для конспіративних (езотеричних, криптофорних) потреб відокремлення групи від суспільного загалу, а також для збереження таємниць ремесла, роду занять, власної безпеки і т. ін. На відміну від жаргону, А. є засекреченою, таємною мовою й незрозумілою пересічним мовцям. Перші свідчення про А. відносяться до XIII ст. (у Німеччині мова жебраків). У словнику П. Палласа XVIII ст. наявні деякі слова з А. російських офеней (суздальська мова). Лексикон А. досить обмежений (до 500 непохідних основ), а його формування відбувається шляхом запозичень з інших мов і місцевих діалектів, а також креації на підставі перестановки складів, звуків і т. ін. А. має власні моделі словотворення. **Argot**

(Селіванова, 2010 с. 37)

БІЛІНГВІЗМ (від лат. bi – два і lingua – мова) – двомовність як ознака мовної ситуації країни, регіону чи мовного стану індивіда, тобто володіння й користування особистістю або певною групою етносу одночасно двома мовами: однією як рідною, іншою набутою, але важливою для спілкування в деяких комунікативних сферах. Проблемою в таких випадках інколи є визначення рідної мови (як вважають, мови думки), адже деякі білінгви можуть вільно володіти двома мовами, перемикаючи кодові системи мов, які засвоєні, наприклад, із дитинства. Іноді друга мова може витіснити першу і набути статусу мовної доміанти. Розрізняють природний (побутовий), який виникає у відповідному мовному оточенні й завдяки широкій мовленнєвій практиці, і штучний (навчальний) Б. У соціолінгвістичному аспекті важливими є питання щодо сфер використання другої мови, ступеня вільного володіння нею, частотності вживання тощо. Уважається, що Б. є проміжною ланкою переходу до одномовності. Залежно від вікової стадії оволодіння другою мовою виокремлюють ранній та пізній Б. За статусом дій Б. поділяється на рецептивний, який дає змогу приблизно розуміти другу мову; репродуктивний, що уможливує сприйняття й переказ текстів другою мовою; продуктивний, який зумовлює не лише перше і друге, а й продукування мовлення другою мовою (вільне володіння). Типами Б. є також субординативний – при розмежуванні сфер і ситуацій користування двома мовами й перевазі однієї мови, координативний – у випадках інтерференції двох мов, і чистий (Б. в ідеалі) – без зв'язку двох мов і їхньому рівноправному використанні у всіх сферах мовлення. За сферами вживання форм двох мов Б. поділяється на

горизонтальний (за умови рівноцінних у користуванні форм існування двох мов), вертикальний (перевага у користуванні літературною мовною й діалектом однієї мови, а друга мова функціонує лише в літературній формі) і діагональний (користування літературною формою однієї мови й діалектом іншої). У сучасному мовознавстві теорія двомовності набуває нового когнітивного й комунікативного пояснення (наприклад, застосовується модель продукування мовлення В. Левелта або теорія принципів і параметрів у нативістській концепції Н. Хомського). Зокрема, досліджується когнітивні стратегії оволодіння другою мовою й користування нею, механізм зіставлення процесів оволодіння рідною та другою мовою; питання формування проміжної мови при Б., мовленнєвих помилок, специфіки ментального лексикону двомовного індивіда, вплив культурних чинників на двомовність і т. ін.

Bilingualism

(Селіванова, 2010 с. 37)

ГЕНДЕР (від англ. gender – рід, стать) – стать людини з огляду на розподіл між чоловіком і жінкою соціальних функцій, форм діяльності, специфіки поведінки, культурних норм тощо. Г. створюється суспільством як організована модель соціальних відносин між жінками і чоловіками, що визначає їхню роль і місце у суспільстві та його складниках (сім'ї, політиці, культурі, економіці, освіті, релігії тощо). Г. будується шляхом соціалізації, розподілу праці, рольових статусів, прийнятих в суспільстві, а також на підставі свідомості членів спільноти (гендерної ідентифікації). Г. є продуктом розвитку культури й соціуму, він має ознаки інституційності, ритуалізованості, релятивності й конвенційності. Дослідники виокремлюють загальнонаукові й лінгвістичні принципи аналізу Г. Лінгвістичними принципами вважаються динамічність і змінність цієї категорії в мові й комунікативних ситуаціях: вона виявляється з різною інтенсивністю й нерідко взагалі зникає в деяких дискурсах. О. Вороніна встановлює сім підходів до визначення Г.: він розглядається як соціально-демографічна категорія, соціальна конструкція, суб'єктивність, ідеологічний конструкт, мережа, технологія й культурна метафора. Уперше термін Г. у значенні „соціальна стать, на відміну від біологічної статі” уведений американським психоаналітиком Р. Столлером у 1968 р. у праці „Стать і гендер: про розвиток маскуліності й жіночності”. До останнього часу в англо - американських лінгвістичних словниках це поняття вживалося виключно для характеристики категорії роду, хоч підґрунтя майбутніх гендерних досліджень мови було закладене у працях „Внесок до критики мови” Ф. Маутнера (1913 р.), де характеризувалися особливості мовлення носіїв німецької мови, зумовлені статтю: „Мова: її суть, походження і розвиток” О. Єсперсена (1922 р.), у якій розглядалася різниця між мовленнєвою поведінкою чоловіків і жінок, а також у статтях Е. Сепіра (1929 р.). Наприкінці 60-х і на початку 70-х рр. гендерні дослідження мови значно активізувалися через посилення вагомості Нового жіночого руху в Німеччині та США. Однак вони були однобічними і тому названі феміністською лінгвістикою, або феміністською критикою мови (див. жінки”). Лише на початку 90-х рр. Г. отримав термінологічний науковий статус у соціології, політології, культурології, а дещо пізніше – і в мовознавстві, хоч був відомий лінгвістам ще у 80-ті рр. Сьогодні Г. став одним із перспективних й актуальних напрямів соціолінгвістичних, психолінгвістичних, лінгвокультурологічних, текстових й ін. досліджень (пор.: гендерний аспект, гендерний аналіз) і набуває статусу окремої галузі мовознавства (лінгвістичної гендерології, або гендерної лінгвістики). **Gender**

(Селіванова, 2006 с.79)

ДЕКРЕОЛІЗАЦІЯ – процес руйнації креольської мови й формування на її основі стандартної „посткреольської” мови. Термін соціолінгвістики. **Decreolization**

(Селіванова, 2010, с.114)

ДИГЛОСІЯ (від гр. *di* – подвійний, *dvīci* і *glōssa* – мова) – 1) різновид мовного стану особистості, коли вона володіє двома чи більше формами існування певної мови. Наприклад, аварець володіє аварською літературною мовою й болмацом – інтердіалектом, що виник на базі північних діалектів аварської мови; мешканець Карибських островів володіє іспанською літературною та креольською мовами на базі іспанської мови та місцевого діалекту; 2) Ситуація функціонування двох стилістично й функціонально розподілених мовних кодів, які можуть сприйматися як одна мова (наприклад, церковнослов'янсько-російська Д.). Таке значення терміна вжите соціолінгвістом Ч. Фергюсоном (Д. французької і креольської мов на Гаїті).

Diglossy

(Селіванова, 2010, с.120)

ДАЛЕКТОЛОГІЯ – мовознавча дисципліна, що вивчає територіальні діалекти певної мови. Напрямами Д. є описова, яка досліджує сучасний стан діалектного членування мови, встановлює характер особливостей місцевих діалектів на різних мовних рівнях; історична, що реконструює історію утворення діалектів, пояснює еволюційний характер фонетичних, словотвірних, лексичних особливостей, територіальне поширення й утворення на базі діалектів національних і споріднених мов. Д. пов'язана з етнографією, історією мови, лінгвокультурологією, етнолінгвістикою й соціолінгвістикою. Складником Д. є діалектографія – галузь лінгвістичної географії, спрямована на створення діалектних атласів різних мов, фіксацію різних діалектних особливостей на географічній карті. Вивчення діалектів у різних аспектах має давні традиції у всіх лінгвістичних школах світу. Перші спроби їхнього розгляду в етимологічних цілях та класифікації можна віднести до II ст. н. е. (опис грецьких діалектів А. Дисколом). Вірменські діалекти, наприклад, почали вивчатися у V ст. н. е. Е. Кохбаці, а у X ст. вийшли перші діалектні словники вірменської мови. Японські діалекти відтворені у словнику К. Годзана (1775 р.). Перша спроба класифікації діалектів китайської мови віднесена до XVI або початку XVIII ст. (в епоху Мін). Загалом же фундаментальні розробки діалектологічної проблематики розпочалися ще у порівняльно-історичній парадигмі мовознавства у XVIII ст., а формування Д. як окремої галузі мовознавства збіглося із становленням структуралізму (кінець XIX ст.). Найбільш вагомими були досягнення французько-швейцарської школи „лінгвістичної географії” під керівництвом Ж. Жильєрона, яка не відмовилася від історизму й компаративістських методик. У панівний на той час молодограматичній течії також певна увага приділялася вивченню діалектів, які могли б підтвердити реконструйовані історичні явища. Г. Остгоф і К. Бругман закликали не обмежуватися аналізом писемних пам'яток, а досліджувати сучасні діалекти й говірки, де зберігаються у живому вигляді залишки праформ. А. Шлейхер першим декларував необхідність створення діалектної карти Німеччини, хоч ще наприкінці XVII ст. у Німеччині починається збір матеріалів народних німецьких слів і створюються перші словники діалектизмів. Однак систематичне вивчення діалектів здійснювалося насамперед „дисидентами індоєвропеїзму”. Саме у школі Ж. Жильєрона активно впроваджувалося картографування різних діалектних явищ, було уведено поняття ізоглоси, висунуті принципи умовності межі між діалектами однієї мови й навіть територіально контактних мов як просторової мовної

безперервності (наприклад, діалекти російської та білоруської, французької й італійської мов). У німецькій і швейцарській Д. (школа Ф. Вреде та Г. Венкера) діалекти мали більш окреслені межі, містили ядро і периферійну зону (зону вібрації). Д. східнослов'янських мов починається ще із праць М. Ломоносова, який уперше виділив московський, північний й український діалекти. Діалекти східнослов'янських мов вивчалися й картографувалися О. Востоковим, І. Срезневським, В. Далем, І. Бодуеном де Куртене, О. Потебнею, О. Соболевським, О. Шахматовим, М. Дурново, М. Соколовим, Д. Ушаковим, А. Кримським й ін. Протягом 1903-1931 р.р. активно працювала Московська діалектологічна комісія. Українська Д., перші паростки якої зародилися в другій половині XVIII ст., також сформувалася наприкінці XIX ст. (праці М. Максимовича, О. Потебні, Я. Головацького, перша діалектна карта К. Михальчука, опублікована в 1878 р.). У XX ст. українські діалектологи накопичили й систематизували величезний матеріал діалектного мовлення всіх регіонів України. Однак потребують добору й аналізу явища морфологічної, фразеологічної, словотвірної, синтаксичної підсистем різних говірок і діалектів України. Ще чекають своїх дослідників накопичені матеріали діалектологічних експедицій, які можна застосувати у глотогенетичних розробках, зіставних дослідженнях тощо. Сучасна Д. отримує нові дослідницькі вектори: на часі застосування доробку етнолінгвістики, лінгвокультурології, когнітивної лінгвістики та психолінгвістики для пояснення діалектних явищ у проекції на специфіку картини світу й культурні особливості носіїв регіональних діалектів. **Dialectology**
(Селіванова, 2010, с.133)

ДИАФОН (від гр. *diá* – префіксальна морфема із значенням проникнення, розділення і *phōne* – звук) – 1) звук рідної мови, що вживається при користуванні нерідною, другою мовою в умовах двомовності як результат інтерференції рідної й нерідної мов на фонетичному рівні. Термін уведений англійським мовознавцем Д. Джоунзом на початку XX ст. і згодом переосмислений Е. Хаугеном; 2) абстрактна фонологічна одиниця, яка встановлює відповідність між звуками різних діалектів однієї мови.
Diaphone

(Селіванова, 2010, с. 140)

ДИАЛЕКСІЯ (від гр. *diá* – префіксальна морфема із значенням проникнення, розділення і *léxis* – слово) – різновид розходжень складу лексем у зіставлюваних мовах. При описі інтерференції двох мов Д. позначає випадки використання лексем іншої мови у рідній чи навпаки.

(Селіванова, 2010, с.132)

ЕКОЛІНГВІСТИКА – розділ мовознавства на межі соціо- та психолінгвістики й лінгвістичної філософії, спрямований на розгляд мови як складника системи взаємного існування людини, суспільства і природи. Головними напрямками Е. є 1) дослідження глобальної мовної ситуації у світі; 2) установлення причин, форм, функцій і наслідків мовної різноманітності; 3) аналіз чинників зникнення мов; 4) систематизація екологічних і неекологічних елементів мовних систем; 5) аналіз текстів, які торкаються або розробляють теми охорони навколишнього середовища; 6) дослідження еко-дискурсів, тобто комунікації пов'язаної із правовими нормами охорони середовища, текстів навчальної спрямованості, що забезпечують виховання еко-грамотності тощо; 7) аналіз психологічних, соціальних гендерних чинників еко-комунікації; 8) розгляд співвідношення еко-грамотності й мовної грамотності з огляду на боротьбу за чистоту мови тощо. Сучасна Е. має дві течії: у першій головну

роль відіграє екологічна проблематика, мова ж розглядається як інструмент світосприйняття та взаємодії з навколишнім середовищем (Е. Хуаген, П. Мюльхойзлер); друга течія вивчає мовні засоби у проекції на розкриття екологічної проблематики (М. Холлдей, А. Філл, Й. Банг та ін.). Особлива увага представників другої течії зосереджена контрастивному аспекті мовних позначень екологічних концептів. Підґрунтям Е. можна вважати античні теорії єдності природи, духу та людини (пор. Космо-психо- логос у викладі Г. Гачева, який досліджує національні образи світу як мережу духовних цінностей народу, занурених у природу). Е. виникла наприкінці ХХ ст. і не має чітко визначеного термінологічного апарату, самостійних методик дослідження. Головною епістемою Е. є антропоцентризм, який розглядається під кутом зору антропоного проектування світу через процеси концептуалізації й мовної категоризації. Завданнями Е. є пошук вербальних засобів зміни дискурсивно-фіксованої ідеології невичерпності природних ресурсів, розкриття концептуальної антиномії корисності / некорисності для людини природних явищ (пор. Природа не храм, а майстерня, і людина в ній робітник), усунення принципів більшості, антропоцентризму у взаємодії людини і природи, виховання еко-грамотності тощо. **Ecological linguistics**

(Селіванова, 2010, с.147)

ЕКСТРАЛІНГВАЛЬНА ІНФОРМАЦІЯ – організована та скоординована у свідомості людини сукупність знань й уявлень про довкілля, дійсність, її явища, ознаки та факти, яка не може бути розглянута як частина граматики чи словника мови. Протиставлена їй у науковій літературі лінгвістична інформація представлена знаннями про мовну систему, її організацію, закономірності функціонування в мовленні, мовленнєві жанри, будову текстів тощо. Загалом, межа між Е. і. та лінгвістичними знаннями є нечіткою і дифузною. Дискусійною проблемою є розмежування цих видів інформації у мовленні, адже Е. і., з одного боку, представлена й організацією знакового масиву мовлення, з іншого, актуалізується у процесі породження й розуміння повідомлення у свідомості комунікантів. Як здається, варто розмежовувати Е. і. й екстралінгвістичну (невербалізовану). У сучасній когнітивній лінгвістиці диференціюють знання про мову і в мові. Е. і. може бути організована і „у мові”, тобто вербально, а може існувати у невербальному форматі, тобто бути екстралінгвістичною. Знання про мову є лінгвістичним типом інформації. Виокремлюють кілька типів Е. і.: смыслову (денотативну, семантичну), що відображає знання про дійсність і внутрішній рефлексивний досвід; емоційно-експресивну (стилістичну, конотативну), яка передає емоції, почуття; соціолокальну, що вказує на особливості сфер спілкування, соціального, професійного, гендерного і т. ін. середовища, на відбір, дозвіл і заборону вживання певних слів, зворотів, прийомів тощо; хронологічну у вигляді знань про зв'язок мовних одиниць з історією і розвитком суспільства, держави; фонову, що містить знання про національну самобутність, матеріальну і духовну культуру етносу; диференційну, яка опосередкує зв'язок Е. і. з лінгвістичною, указуючи на особу суб'єкта, кількість, час, співвідношення з реальністю/ ірреальністю подій. У мовленні Е. і. набуває додаткових параметрів: вона апелює до конкретних образів, асоціації між різними предметними сферами, до паравербальної поведінки, до інших семіотичних продуктів культури, естетичних установок, актуалізованих самою ситуацією спілкування. Е. і. є надзвичайно важливою категорією перекладознавства, теорії тексту та комунікації, соціолінгвістики. **Extralinguistic information (knowledge)**

(Селіванова, 2010, с.149)

ЖАРГОН (від фр. *jargon* – перв. пташина мова, незрозуміла мова) – різновид соціолекту як додаткова лексико-фразеологічна система мови, яка містить паралельні експресивно-оціночні, найчастіше стилістично знижені позначення загальновідомих понять і належить певній субкультурі. Ж. не є мовою, оскільки не має власної специфіки фонетичного та граматичного рівнів і ґрунтується на закономірностях національної мови. Ж. характеризується специфікою лексико-фразеологічних і словотворчих засобів. Лексика Ж. поповнюється за рахунок запозичень з інших мов і діалектів, різних способів словотворення (компресії, семантичної деривації). Психологічним підґрунтям виникнення Ж. є прагнення соціальних груп до самоідентифікації, що реалізується в бажанні вразити співрозмовника дотепністю, неординарністю й експресивністю мовлення, а також у зневазі до усталених мовних норм. На відміну від арго – таємної, конспіративної форми існування мови замкнених соціально-професійних груп, Ж. зрозумілий пересічним мовцям, є надбанням відкритих соціально-професійних груп (студентів, учнів, військових, спортсменів і т. ін.), характеризується стилістичною зниженістю, пейоративністю, іронічно-жартівливою чи вульгарною конотативною забарвленістю й не виконує функції утаємниченості, умовності, відмежування. Ж. – динамічна лексична система, вона характеризується нетривкістю в часі й може проникати до літературної мови. Дослідники вважають шляхом такого проникнення низку переходів від корпоративного Ж. до інтержаргону (загального Ж.), далі до просторіччя, розмовної лексики й до літературної мови. Сферою поширення корпоративного Ж. до рівня інтержаргону є засоби масової комунікації (газети, журнали, телебачення, Інтернет), тексти художньої літератури. Жаргонізацію літературних джерел пов'язують з утратою високого стилю, який був властивий літературі на початку ХХ ст. Термін Ж. здебільшого отожднюється з термінами „сленг” та „соціолект”, „соціальний діалект”. **Jargon**, для професійних Ж. можливе **lingo**

(Селіванова, 2010, с.169)

ІДЮЛЕКТ (від гр. *idios* – свій, особливий і діалект) – індивідуальний різновид мови, що виявляється в сукупності різних ознак мовлення окремого носія мови. І. містить ознаки норми й узусу відповідної мови й демонструє екземплярний рівень лінгвальної діяльності. У письмовому мовленні І. виявляє риси ідіостилу. Увага мовознавства до І. визначає постановку проблеми існування мови як такої, адже вона є абстракцією, що не доступна безпосередньому спостереженню. Подібна проблема виникає і при тлумаченні значення мовних одиниць: у реальному мовленні одиниці наповнені індивідуальним змістом, але він зрозумілий й іншим носіям мови. Можливість розуміння І. кожним носієм мови розв'язує проблему існування мови як конвекційної системи символів. Зважаючи на співвідношення між індивідуальним і колективним способами пізнання світу, Е. Гуссерль наголошував на тому, що світи особистого досвіду людей, фактично відокремлені, завдяки взаємозв'язкам актуального досвіду сформувалися, створивши єдиний інтерсуб'єктивний світ. Отже І. насамперед пристосований до потреб комунікації, тому він не настільки відрізняється від І. інших носіїв мови, щоб бути незрозумілим. Однак мова не може розглядатися як сума І., як її кваліфікували молодограматика, адже вони є знаряддям співіснування її носіїв, розвитку етносу, його культури, способом трансляції знань від одного покоління до іншого. Це визначає наддіалектний і надідюлектний характер мови. **Idiolect**

(Селіванова, 2010, с.191)

ІНДЕКС МОВНОЇ РІЗНОМАНІТНОСТІ – показник багатомовності певного регіону, що є результатом статистичного аналізу, розробленого американським лінгвістом й антропологом Дж. Гринбергом. І. м. р. обраховується за формулою $A=1 - \sum i(i^2)$, де i – відношення числа носіїв певної мови до загальної кількості мешканців якоїсь території. За Дж. Гринбергом, якщо серед мешканців регіону 1/8 говорять мовою М, 3/8 – мовою N, а 1/2 – мовою О, то індекс буде дорівнювати 0,5938. Однак ця методика залишає поза увагою наявність полілінгвів і ступінь близькості між мовами. Тому дослідник запропонував й інші методики встановлення І. м. р. (наприклад, індекс комунікації, який вимірює ймовірність того, що два мешканці одного регіону, обрані випадково, матимуть бодай одну спільну мову). **Index of linguistic variety**
(Селіванова, 2010, с.200)

ІНТЕРДІАЛЕКТ – міждіалектна переважно побутова форма існування мови, сформована на базі одного з групи близьких йому діалектів із їхніми можливими ознаками, що служить торговельним, військовим, культурним, судовим потребам змішаного складу населення певного регіону. І. ототожнюють із койне. З огляду на це в донаціональний період І. головного міста країни міг ставати підґрунтям літературної мови етносу (лондонське койне для англійської літературної мови, пекінське для китайської літературної мови, койне міста Едо для японської літературної мови тощо). І. міста поширювався на цілий регіон, центром якого було це місто, перетворюючись на регіональний. Обласні І. формуються у певній місцевості (наприклад, аварський болмац, який став І. північного Дагестану й покладений в основу аварської літературної мови). **Koine**
(Селіванова, 2010, с.205)

ІНТЕРЖАРГОН – сукупність жаргонізмів різних відкритих соціально- професійних груп, поширена в засобах масової комунікації (газетах, журналах, радіо, на телебаченні, в Інтернеті) або в художній літературі та претендує на статус загальнолітературної лексики. І. характеризується стилістичною зниженістю, пейоративністю, може не містити вказівки на сферу вживання, служить для характеристики мовлення персонажів, створення гумористичного ефекту тощо. І. є одним із джерел переходу жаргонізмів до літературної мови за умови позбавлення культурних, функціонально- стилістичних, оцінно- емотивних конотацій, можливо, зміни денотативного значення. Термін І. ототожнюють із соціолектом.
(Селіванова, 2010, с.205)

ІНТЕРКАЛЯЦІЯ (від лат. *intercalarius* – додатковий) – вплив на рідне мовлення білінгвів елементів різних рівнів нерідної мови, якою він володіє, що сприймається як іншомовний акцент через розбіжність мовних систем. І. протиставлена інтерференції, що є зворотним впливом рідної мови на чужу, нерідну, якою володіє білінгв. Якщо термін „інтерференція” вживається в широкому розумінні як взаємний вплив двох мов одна на одну, то І. є одним із її виявів.
(Селіванова, 2010, с.206)

ІНТЕРЛІНГВІСТИКА – галузь мовознавства, що вивчає міжнародні, зокрема, і штучні мови як засіб спілкування народів світу. Термін уведений у 1911 р. Ж. Мейсмансом (до того часу І. мала назву „космоглотика”). Підґрунтям для формування І. була теорія лінгвопроекування, започаткована у 1629 р. Р. Декартом. Ця концепція створення штучної мови на кшталт математичної символічної системи (Р. Декарт, Г. Лейбніц), музики (мова соль-ре-соль Ж. Сюдра), філософської системи (мови Дж. Уілкінса, М.

Марсена, Дж. Дальгарно), які були покликані подолати недоліки й недосконалість природних умов, їхні аномалії, зумовлені людським чинником. Спроби створення апріорних, тобто позбавлених подібності до природних, штучних мов відомі ще з часів Середньовіччя. Прагнення представити універсальну філософську мову у вигляді граматики ідей характерне для раннього й пізнього Середньовіччя (трактати св. Августина „De Trinitate”; Боеція „De Modis Significandi”, який є фундатором традиції універсальних мов). Можливість штучної універсальної мови розглядається неоплатоніком Порфирієм як логічне дерево переходу від загального до конкретного, яке було застосоване у XVII ст. Дж. Уілкінсом при створенні ним тезаурусу поділу 40 родів на 251 вид і 2030 підвидів і Дж. Дальгарно при проектуванні усної мови логічного тезаурусу. В емпіричному напрямі апріорного лінгвопроекування (XVII-XIX ст.) виникають спроби спрощення природних умов (спрощена латина Ф. Лаббе, всеслов'янська мова Ю. Крижанича, спрощена французька І. Шипфера тощо). Із XVI ст. починаються розробки пазиграфій – систем писемності, які ґрунтуються на піктограмах й орієнтовані на подолання бар'єрів природних мов (неогліфи О. Баті, пікто Х. Йенсена). Однак вони не мали успіху. У другій половині XIX ст. було створено Інтернаціональне лінгвістичне товариство, метою якого стала розробка проблем універсальних штучних мов. Із цього часу починається новий етап І. (апостеріорного лінгвопроекування), орієнтований на створення комунікативно довершених, апостеріорних штучних мов-пазилалій (звукописемних). За зразком природних мов наприкінці XIX ст. здійснюються спроби проектування штучних мов: волапука (1879 р., Й. Шлейер), есперанто (1887 р., Л. Заменгоф), – у XX ст. пропонуються проекти латино-сіне-флексіоне (1903 р., Дж. Пеано); ідо як модифікації есперанто (1907 р., Л. Бофрон), окциденталя (1922 р., Е. де Валь), універсал-глота, новіаля як синтезу ідо й окциденталя (1928 р., О. Єсперсен), інтерлінгви (1951 р., колектив під керівництвом А. Гоуда). Однією з останніх робіт є спроба створення граматики мови- посередника ел'юнді росіянином О. Колеговим у 1998 р., який запозичив деякі моменти з мови есперанто (абетка цієї штучної мови містить 10 ієрогліфів). Загалом із XVII ст. було створено близько 1000 проектів штучних мов. Серед них найбільш удалим став проект есперанто; ця мова має тенденцію до значного поповнення лексики, на неї перекладені художні твори з понад 50 мов світу, вона активно застосовується у ЗМІ. Занурення штучних мов у соціальну комунікативну взаємодію зумовило виникнення нового напрямку І. – теорії функціонування планових, тобто соціально реалізованих штучних мов. Проблема лінгвопроекування й функціонування планових мов стає предметом численних дискусій лінгвістів, які обговорювали саму можливість і необхідність створення штучних мов. І лише на початку XX ст. А. Мейє констатував завершення полеміки через активне й широке комунікативне використання есперанто. На захист лінгвопроекування постали Г. Шухардт, І. Бодуен де Куртене, О. Єсперсен, Е. Сепір, Ш. Баллі, А. Фрей, Ж. Вандрієс, К. Уленбек та ін., хоч і надалі думки про непотрібність лінгвопроекування висловлювали А. Доза, Р. Келлог, Б. Спекман та ін. Проблемами І. є наукова систематика штучних мов, установлення принципів їхньої структурної організації й рівневої природи, саморегуляції та стабільності, відношень між штучною та природними мовами (автономістська й натуралістична школи), відродження мертвих мов і пошуки їхніх мовних ресурсів, стандартизація наукової та технічної номенклатури тощо.

(Селіванова, 2010, с.206)

ІНТЕРФЕРЕНЦІЯ (від лат. inter – між, ferio – торкаюсь, ударяю) – взаємне проникнення в мовлення білінгвів елементів різних рівнів двох мов, якими він володіє, що

сприймається як іншомовний акцент. І. є відхиленням від стандартів рідної мови, мовленнєвою помилкою. І. може охоплювати всі рівні мови, однак особливо послідовно виявляється у фонетиці у вигляді ідеофонії (термін Д. Джоунза) – відношень між звуками двох мов, що змішуються. У морфології та лексиці процеси І. позначені термінами „діаморфія” і „діалексія” (діасемія). І. може виникати при засвоєнні нерідної мови індивідом або за умови існування тривалих мовних контактів. Залишкова І. є результатом субстрату чи суперстрату й розглядається як діахронічний процес. У науковій літературі спостерігається протиставлення І. інтеркаляції: перше позначає вплив рідної мови на чужу, друга – вплив чужої мови на рідну. **Intrference**

(Селіванова, 2010, с.211)

КОД КУЛЬТУРИ - мережа членування, категоризації, оцінок інтеріоризованого світу та внутрішнього досвіду людини, зумовлена культурою певного етносу й репрезентована в семіотичних системах природної мови, мистецтва, обрядів, звичаїв, вірувань, а також у нормах моралі, поведінці членів етнічної спільноти. К.к. загалом є універсальним проте їхні вияви у кожній культурі мають свою специфіку. К.к. співвідносяться з найдавнішими архетипними уявленнями людини. Дослідники виокремлюють такі К.к., як: 1) соматичний (тілесний), найбільш давній з наявних, представлений символічними функціями різних частин тіла людини; 2) просторовий, пов'язаний із членуванням простору, абсолютною й відносною локалізацією людини і предметного світу; 3) часовий, що фіксує уявлення абсолютного й відносного часу, відношення життя людини до часу Всесвіту і т.ін.; 4) предметний, який відтворює еталони метричної системи, представляє побутові реалії й різні артефакти; 5) біоморфний, співвіднесений із сприйняттям тваринного, рослинного світу та світу міфологічних істот; 6) духовний, що відображає моральні пріоритети, культурні цінності тощо. Виділені також антропний, космологічний, акціональний, релігійний, сенсорний, аксіологічний коди і деякі інші. У сучасній лінгвокультурології існує нагальна потреба упорядкування системи К.к. шляхом їхньої систематизації та ґрунтового аналізу між колових метафоричних переходів. Межа між К.к. не є чіткою.

(Селіванова, 2010, с.248)

КОМУНІКАТИВНА ЛІНГВІСТИКА – галузь мовознавства, спрямована на дослідження закономірностей, складників, чинників комунікативної діяльності, яка здійснюється на базі природної мови. К.л. належить до дисциплін нового типу. З одного боку, вона є складовою наукової галузі – теорії комунікації, яка опосередкує зв'язки К.л. з філософією, логікою, риторикою, соціологією, теорією інформації, кібернетикою, психологією, культурологією, соціологією і т.ін.; з іншого, К.л. інтегрує для опису власного об'єкта різні галузі лінгвістики, як-от: теорію мовленнєвих актів, лінгвопрагматику, паралінгвістику, психолінгвістику й теорію мовленнєвої діяльності, дискурсологію, лінгвістику тексту, мовленнєзнавство, стилістику, соціолінгвістику, лінгвокультурологію, етнолінгвістику, когнітивну й комп'ютерну лінгвістику тощо. Предметом К.Л. є мова, представлена в реальних процесах комунікації, а об'єктом - синергетична організація комунікативної ситуації у взаємодії її в функціональних взаємно детермінованих модулів, одним із яких є вербальне повідомлення (текст). Головними завданнями К.л. є: 1) вивчення природи, типів і форм вербальної комунікації, специфіки новітніх засобів масової комунікації; 2) обґрунтування законів організації мовного коду в комунікації; 3) моделювання комунікативної ситуації; 4) аналіз її складників, їхньої ролі у комунікативному процесі; 5) дослідження процесів інтерактивності й різноманітних

її чинників (фізіологічних, психологічних, соціальних, етнічних, культурних, особистісних, ситуаційних, мовних тощо); 6) аналіз комунікативної компетенції у філогенезі й онтогенезі, її зв'язки з мовною компетенцією; 7) дослідження комунікативних стратегій і тактик, спрямованих на комунікативне співробітництво, або таких, що призводять до комунікативного конфлікту; 8) формування методології (установок і процедур аналізу матеріалу) К.л.; 9) дослідження комунікативних невдач, шумів, девіацій, їхньої компенсації й усунення; 10) розробка рекомендацій щодо успішності, ефективності проведення комунікації, щодо її планування й контролю над нею; 11) дослідження особливостей між культурної комунікації, методик формування між культурної комунікативної компетенції тощо. Становлення К.л. розпочалося у другій половині ХХ ст. на базі філософії позитивізму й пов'язане з формуванням прагматичної (функціональної) парадигми, яка розглядала мову як знаряддя досягнення людиною успіху в суспільному й особистому житті. Принципи функціональної методології в лінгвістиці, зокрема, антропоцентризм, діяльність, телеологічність, асиметрія системи й середовища, детермінований психоменталізм, прагнення до цілісного знання всеєдності сприяли повороту мовознавства до проблем мовленнєвої діяльності, живого спілкування, його контекстуалізації в широкому розумінні, до можливості керування комунікативним процесом на підставі знань про його закономірності й чинники комунікативного впливу. Ідея створення єдиної інтегративної теорії комунікації належала К.Леві-Строссу, який висунув її на початку ХХ ст., коли комунікація розглядалася з позицій технократичного мислення як суто інформаційний технічний засіб передачі повідомлення у концепції К.Шеннона й В.Вівера. Застереження проти вторгнення до гуманітарних гнаук математичних і технічних постулатів висловив тоді М.Гайдеггер, який підкреслив, що це призвело б до деградації мови, нівелювання її смислової, особистісної природи. У становленні К.л. особливу роль відіграли знакове моделювання мови К.Бюлера, семіотичні концепції Ч.Пірса та його послідовника Ч.Морриса, теорія мовної гри Л.Вітгенштейна, функціональні розробки Празької школи, соціально орієнтована й динамічно –мовленнєва концепція Лондонської школи, ідеї логічної семантики Дж.Остіна, П.Стросона, П.Грайса, Дж.Сьорля, З.Вендлера й ін., положення теорії мовленнєвої діяльності Московської психологічної школи, етнопсихолінгвістичні розвідки американського неогумбольдтіанства, соціологічні теорії Х.Гарфінкеля й Е.Гофманна тощо. Чимала кількість різноманітних напрямів і шкіл, що досліджують вербальну комунікацію, живе спілкування, зумовила неокресленість межі К.л. й інших лінгвістичних галузей. Це створило підґрунтя для широкого кола проблем, які перебувають на межі цих галузей і безпосередньо торкаються завдань К.л. Зокрема, це: 1) пошук одиниці комунікації; 2) розмежування понять мовленнєвого акту, дискурсу (при його багатозначності), тексту, мовленнєвого жанру, спілкування й комунікації; 3) визначення кола методів і прийомів К.л. (до них залучаються методи лінгвістики тексту, прагматики, соціолінгвістики, семіотики, наратології, дискурсології); 4) співвідношення сфери спілкування й функціонального стилю; 5) виокремлення фактів модельної комунікації, штучно створеної автором художнього тексту, й розгляд можливості її застосування при дослідженні комунікативних законів та способів організації тощо. Головним поняттям К.л. є вербальна комунікація – цілеспрямована лінгвопсихоментальна діяльність адресанта й адресата у процесі інформаційного обміну та впливу на співрозмовника (адресата) за допомогою знаків природної мови. Інформаційний обмін передбачає передачу різних змістів: денотативного, конотативного, прагматичного, естетичного і т.ін. – і спонукає до певної «відповідної» дії. Вплив на адресата має на меті

коригування його актуальної т поведінки, зміну структур і сценаріїв свідомості, психологічних станів, оцінок тощо. У суспільстві вербальна комунікація виконує інтегративну роль: вона опосередкує всі види соціальної діяльності, сприяє соціалізації особистостей, кумулює суспільний досвід і транслює його від покоління до покоління, зберігає культуру, служить чинником цивілізаційної, етнічної та групової ідентифікації. У чистому вигляді існування вербальної комунікації практично неможливе, адже інтерпретаційними ключами для людини є система знань, почуттів, відчуттів, ідей, у тому числі й невербалізованих, а також паравербальні засоби спілкування. Вербальна комунікація нерідко ототожнюється зі спілкуванням, проте у психології та соціології вони не є синонімами. Спілкування як цілеспрямований, соціально зумовлений процес обміну інформацією між людьми в різних сферах їхньої пізнавально-трудова та творчої діяльності, який реалізується переважно за допомогою вербальних засобів, розглядається на трьох рівнях: комунікативному, що враховує кодову систему мови, культурні традиції комунікативної поведінки; інтерактивному, орієнтованому на особистісні характеристики комунікантів, їхні цілі, стратегії, програму адресованості, взаємодію; перцептивному, що полягає у взаємному пізнанні та зближенні людей, формуванні вмінь управління сприйняттям, відчутті настроїв партнерів, розумінні психологічних ефектів сприйняття, здатності їхньої корекції та зміни тощо. Отже, вербальна комунікація є лише одним з аспектів спілкування, хоч при розширенні сфери К.л. можливе їхнє дальше ототожнення, оскільки таке розмежування призведе до усунення спілкування з компетенції К.л. Комунікація є процесуальною величиною, а субстанціональний характер їй надає поняття комунікативної ситуації, функціонально самостійними модулями якої є комуніканти із властивими їм знаннями, мотивами, установками, інтенціями, стратегіями і синхроністичністю (К.Юнг) їхнього колективного позасвідомого; текст повідомлення, а також інтеріоризована сфера буття (місце, час, дискретна чи недискретна ситуація спілкування), семіотичний універсам, до яких залучені комуніканти і текст. Дослідники виокремлюють ще складники каналу, коду комунікації, шуму, фільтрів, контексту, які, на нашу думку, є приналежністю окреслених модулів і сформовані в результаті їхньої синергетичної взаємодії. Комунікативна ситуація має всі ознаки складної, нелінійної, нерівноважної суперсистеми, яка перебуває у стані переходу від хаосу до порядку, детермінованої ззовні та внутрішньо як деструктивними чинниками, так і параметрами самоорганізації. Останні сприяють взаєморозумінню комунікантів, гармонізації їхньої свідомості, комунікативній кооперації. **Theory of verbal communication, communicative linguistics.**

(Селіванова, 2010, с 263)

КРЕОЛІЗОВАНА МОВА - мова, частково схожа за структурними ознаками із креольською, сформована в результаті взаємодії між мовою-джерелом й іншою (місцевою) мовою без піджинізації. До К.м. віднесені деякі мови Африки (санго, киту ба та ін.) та Нової Гвінеї (хірі-моту). К.м. отримують навіть статус національної (санго у ЦАР). **Creolized language**

(Селіванова, 2010, с 311)

КРЕОЛЬСЬКА МОВА - мова певного етносу, сформована в результаті етнічного процесу інтеграції (фіксації) на базі піджини, що перетворюється на повноцінну, хоч і вторинну субстратну мову. К.м. має власну лексику, граматику й розвивається відповідно до власних законів. Граматичний рівень більшості К.м. характеризується

відсутністю словозміни: граматичні відношення передаються за допомогою фіксованого порядку слів, службових слів, пауз. Більшість слів одно морфемні та сформовані на базі мови-джерела. К.м. стає рідною найчастіше вже для другого покоління людей, що користувалися піджином. Тому існує гіпотеза біопроеграми (bioprogram hypothesis), яка пояснює формування К.М., згідно з якою саме діти и створювали таку мову, трансформуючи штучні піджини у природні мови завдяки універсальній уродженій мовній здатності, що пояснює простоту та схожість усіх К.м. (Дж.Бікертон). Головними К.м. світу є мови островів Тихого, Індійського океанів, сформовані на базі англомовних, франкомовних, іспаномовних і португаломовних піджинів. Вивчення К.м. почалося наприкінці ХІХ ст. Г.Шухардтом. У другій половині ХХ ст. на Ямайці були проведені міжнародні конференції з цієї проблематики. **Creole**

(Селіванова, 2010, с 311)

ЛІНГВІСТИЧНА ГЕНДОРОЛОГІЯ - маргінальна галузь мовознавства, яка досліджує вплив на особливості мовленнєвої поведінки, мовної компетенції, ментального лексикону і т.ін. соціальної статі (тендера) людини, що визначається розподілом між чоловіком і жінкою соціальних функцій, форм діяльності, специфіки поведінки, культурних норм тощо. Деякі дослідники розрізняють Л.г. і гендерну лінгвістику: перша вивчає категорію тендера із застосуванням лінгвістичного інструментарію, друга досліджує мову й мовленнєву поведінку за допомогою тендерних методів. Однак межа між цими дисциплінами є нечіткою. На початку ХХІ ст. Л.г. перебуває на стадії виокремлення, в останні два десятиліття ХХ ст. тендерний аспект був лише складником різних галузей мовознавства: соціолінгвістики, психолінгвістики, етнолінгвістики, лінгвокультурології. Підґрунтя майбутніх тендерних досліджень мови було закладене у працях «Внесок до критики мови» Ф.Маутнера (1913р.), де характеризувалися особливості мовлення носіїв німецької мови, зумовлені статтю; «Мова: її суть, походження й розвиток» О.Єсперенса (1922р.), у якій розглядалася різниця між мовленнєвою поведінкою чоловіків і жінок, а також у статтях Е.Сепіра (1929р.), де проаналізована відмінність форм, уживаних жінками й чоловіками в мові яна. Уперше термін «Гендер» у значенні «Соціальна стать, на відміну від біологічної статі» уведений американським психоаналітиком Р.Столлером у 1968 р. у праці «Стать і гендер: про розвиток маскуліності й жіночності». До цього часу в англо-американських лінгвістичних словниках це поняття вживалося виключно для характеристики категорії роду. Наприкінці 60-х – на початку 70-х р.р. гендерні дослідження мови значно активізувалися через посилення вагомості Нового жіночого руху в Німеччині та США. Однак вони були однобічними й тому отримали назву «феміністська лінгвістика», або «феміністська критика мови» (див. працю Р.Лакоффа «Мова й місце жінки»). У Л.Г. наявні три підходи: перший спрямований виключно на соціальний аспект мови чоловіків і жінок у розрізі семантичних відмінностей залежно від розподілу влади у суспільстві; другий аналізує мовленнєву поведінку чоловіків і жінок, застосовуючи лінгвостатистичну методику; третій розглядає гендерну проблематику в когнітивному аспекті. Проблематика Л.Г. надзвичайно широка й передбачає вивчення зафіксованих у мові стереотипів фемінності й маскуліності, зіставний аналіз тендерної асиметрії різних мов, дослідження мовленнєвих показників жінок і чоловіків (інтенцій, стратегій, типів комунікативних актів, конwersаційних імплікатур тощо), статистичні експерименти тендерних стилістичних особливостей, тендерний аналіз дитячого мовлення тощо. Л.г. отримує й найсучасніші дослідницькі вектори,

спрямовані на пояснення взаємозалежності гендерної специфіки й нейрофізіологічної організації вербальних функцій і поведінки, когнітивних здатностей людини (див. праці О.Горошко), а також на аналіз зв'язку тендера і мовленнєвої поведінки білінгвів, процесів навчання морві тощо. **Gender linguistics** (Селіванова, 2010, с 334)

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЯ - маргінальна галузь мовознавства, яка вивчає вияви культури народу в його мові й мовленнєвій діяльності. Предметом Л. є засоби мовної системи та її дискурсивних продуктів, які фіксують культурно значиму інформацію – збережені у колективній пам'яті народу символічні способи матеріального й духовного усвідомлення світу певним етносом, відтворені в його ідеях, схемах мислення й поведінки, системі етичних й естетичних цінностей, нормах, звичаях, обрядах, міфах, віруваннях, забобонах, побуті тощо. Білоруська дослідниця В.Маслова розглядає дев'ять типів лінгвокультурних одиниць і явищ, що є предметом Л.: 1) слова і вирази, що є предметом лінгвокраїнознавства; 2) міфологізовані культурно-мовні одиниці (міфологеми); 3) паремії; 4) символи та стереотипи, еталони й ритуали; 5) образи; 6) мовленнєва поведінка; 7) стилістичний уклад мови; 8) мовленнєвий етикет; 9) взаємодія релігії й мови. Проблема зв'язку мови й культури у проекції на етнос відомість розглядалася ще у ХІХ ст. у межах порівняльно-історичного мовознавства (Я.Гримм, Ф.Буслаєв, І.Гердер та ін.), психологічного напрямку лінгвістики (В. фон Гумбольдт, Г.Штейнталь, Г.Пауль, О.Потебня, К.Бюлер та ін.), а у ХХ ст. – у неугомбольдтіантві, австрійській школі слів і речей, італійській неолінгвістиці, антропологічному мовознавстві, лінгвокраїнознавстві й етнопсихолінгвістиці. Однією з базових наук для Л. стала культурологія (цей термін запропонований німецьким філософом і хіміком В.Оствальдом у 1909 р., а у 1939 р. до нього звернувся антрополог Л.Вайт). Культурологія вивчає ознаки, види, функції, форми, способи існування культури, своєрідність культурних світів різних епох, народів, соціумів тощо. Однією із проблем культурології завжди було встановлення зв'язку мови й культури як двох семіотичних систем, що перебувають у відношенні структурного гомоморфізму. Мову розглядають як складник культури, головний засіб її засвоєння; культуру й мову іноді ототожнюють або включають першу до другої. Спільними рисами мови й культури є: 1) фіксація ними особливостей світогляду угруповання, якому вони належать; 2) наявність у них індивідуальних і колективних форм існування; 3) нормативність їхніх знакових систем; 4) взаємна підключеність і детермінованість; 5) еволюційність. Висока культурно-трансляційна здатність мови визначила потребу створення окремої галузі мовознавства – Л., яка виокремилася як лінгвістична дисципліна у 90-ті р.р. ХХст. і має кілька аспектів дослідження: діахронічний, що вивчає еволюцію лінгвокультурного стану етносу; зіставний, спрямований на аналіз відбитків культури в етнос відомості й мові одного етносу під кутом зору іншого; ситуаційний, що описує певну лінгвокультурну ситуацію, яка склалася в країні, регіоні і т.ін.; когнітивний, орієнтований на опис культурних концептів народу і мовних засобів їхньої репрезентації; семантичний, що описує культурні компоненти в семантиці мовних знаків і текстів, а також наявні в мові культурні коди; дискурсивний, що досліджує культурні вияви в комунікації, різних типах текстів і дискурсів. Л. ґрунтується на науковому потенціалі різних лінгвістичних галузей, проте має певні відмінні від них риси. Так, вийшовши з надр етнології, Л. також спрямована на аналіз етнос відомості, але під кутом зору культурно значимих відбитків у мові знань і пізнавальних процесів (не лише певного етносу, а й цивілізації в цілому). Матеріалом Л. є живі комунікативні

процеси, різні дискурсивні сфери як джерела культурної інформації. На відміну від лінгвокраїнознавства, Л. орієнтована на створення цілісної картини культурного впливу на мову й мовлення з огляду на глибинні семантичні рівні культурної репрезентації. Дослідники виокремлюють такі напрями сучасної Л.: 1) фразеологічно орієнтований, що вивчає культурно маркований зміст фразеологічних одиниць різних мов; 2) концептологічний, представлений описом наявних у відповідній культурі концептів на текстовому матеріалі різних сфер спілкування, встановленням культурних доміант різних етносів; 3) лексикографічний, що має прикладну спрямованість на укладання різних словників, які несуть культурну інформацію; 4) лінгводидактичний, орієнтований на методику викладання мови як іноземної під кутом зору культурних розбіжностей носіїв різних мов; с4) етнопсихологічний, спрямований на вияв авто- і гетеро стереотипів різних народів під впливом їх культур. **Linguistic culturology**

(Селіванова, 2010, с 355)

ЛІТЕРАТУРНА МОВА - головна загальнонародна, унормована й регламентована, культурно оброблена форма існування мови, що забезпечує певні сфери спілкування етносу та здебільшого отримує широку стилістичну диференціацію. Вона протиставлена діалектам, розмовній мові, просторіччю. Л.м. уважається найвищою формою існування мови, однак сфера її використання залежить від мовної ситуації. Якщо Л.м. функціонує лише в писемному вигляді, а усною формою є діалекти, койне, її сфера звужена. Л.м. може обслуговувати практично всі сфери діяльності народу, проте може обмежуватися лише деякими за умови використання іншої Л.м. (наприклад, у Середньовіччі при домінуванні латини у сферах державного управління, науки, ділового мовлення німецька, чеська Л.м. були витіснені на другий план). Нормативність й уніфікованість Л.м. є також відносними, адже вона є динамічною системою, що має механізм збагачення, поповнення, розвитку. Зокрема, одним із таких механізмів є демократизація – поповнення Л.м. за рахунок знаків народно-розмовної форми існування мови, що не є внормованою. Чимало Л.м. сформувалися на підставі народно-розмовної мови або з її залученням до книжної писемної мови. Наддіалектність Л.м. не виключає її регіонального варіювання. Існують також національні варіанти Л.м. (наприклад, англійської у Великобританії, США, Австралії, Канаді; іспанської в Іспанії та країнах Латинської Америки; французької у Франції, Канаді і т.ін.). Л.м. не тотожна мові художньої літератури, має розгалужену систему функціональних стилів, писемний й усний спосіб репрезентації. Концепція Л.м. остаточно вибудувалася в середині ХХ ст., адже спочатку вона розглядалася як писемна або мова художньої літератури. З розробкою теорій мовної норми, принципів юдифікації мови Л.м. отримала сучасне тлумачення. **Literary language**

(Селіванова, 2010,с 368)

МІЖНАРОДНА МОВА – мова, яка служить для спілкування представників різних держав, народів світу, найбільш розвинені й унормовані, із різноманітними функціональними підсистемами й термінологічними системами. Статус М.м. закріплюється офіційно шляхом визнання їх офіційними чи робочими мовами міжнародних організацій (ООН, ЮНЕСКО, СОТ і т.ін.), міжнародних саммітів, конгресів і конференцій. Офіційними й робочими мовами ООН є англійська, арабська, іспанська, китайська, російська, французька. Статус М.м. також визначається політичними й економічними чинниками. М.м. здебільшого

вивчаються як іноземні в освітніх закладах різних країн. М.м. слід відрізнити від мов міжнаціонального спілкування, які застосовуються в державах із полілінгвокультурною ситуацією. До М.м. належать і штучні мови. Найбільше визнання й поширення серед штучних мов отримала лише есперанто. До міжнародних штучних мов можна відносити й мови програмування (ФОРТРАН, АЛГОЛ, КОБОЛ, БЕЙСІК, ПАСКАЛЬ тощо). **International language**

(Селіванова, 2010, с 418)

МОВЛЕННЄЗНАВСТВО – розділ лінгвістики, спрямований на аналіз системної організації мовлення, комплексну характеристику його інваріантних одиниць - мовленнєвих жанрів, особливостей різних сфер спілкування, а також на комплексні дослідження усного звукового мовлення. М. є калькою англійського терміна *speechology* - галузі лінгвістики, що виникла у США у 70-ті р.р. ХХ ст. для вивчення особливостей усного звукового мовлення. Проблематика М. перетинається із проблемами комунікативної лінгвістики, функціональної стилістики, лінгвогенетики, конwersаційного аналізу, дискурсології (аналізу дискурсу). Головним доробком, зокрема, російського М. (Т.Шмельова, Т.Винокур, М.Кожина, О.Сиротініна, Є.Сидоров й ін.) є розгляд системності мовлення та його категорій, вироблення класифікації сфер спілкування, аналіз їхніх особливостей, обґрунтування поняття мовленнєвого жанру й опис його різних типів, дослідження живого розмовного спілкування. **Speechology**

(Селіванова, 2010, с 437)

МОВНА НОРМА - обрані у процесі комунікативної взаємодії з числа варіантів мовної реалізації, уніфіковані, свідомо фіксовані й найбільш поширені традиційні зразки (стандарт) репрезентації системи мови (засоби мови і правила їхнього вживання). М.н. стихійно регулюється мовним середовищем й періодично підлягає зміні. М.н. виявляється в шкалі оцінок правильності, доречності й естетичної гармонійності. Нерідко в мовленні співіснують варіанти М.н., один з яких згодом утрачає статус мовного стандарту. Визначення нормативності мовних одиниць відбувається на підставі оціночних тенденцій відбору (наприклад, відповідності структурі мови, уживаності, суспільного схвалення, яке виявляється шляхом соціологічних опитувань й анкетування). Наслідком визнання М.н. є кодифікація у граматиках і словниках, що фіксують уже усталені в мові явища. Іноді М.н. є результатом державної мовної політики. М.н. протиставлена узусу як аспекту реалізації мовної системи. М.н. є ознакою літературної мови, хоч її нормативність є явищем відносним, оскільки літературна мова є динамічною системою, що має механізм збагачення, поповнення, розвитку. Зокрема, одним із таких механізмів є демократизація – поповнення літературної мови за рахунок народно-розмовної форми існування мови, що здебільшого є внормованою. М.н. диференціюється у писемній й усній літературній мові. Різних сферах спілкування й формах існування мови, функціональних стилях. Розбіжність М.н. у цих випадках посилюється, якщо літературна мова є дуже віддаленою від усного мовлення. Різною може бути М.н. у регіональних варіантах однієї мови (наприклад, у французькій мові Канади та Франції). Теорія М.н. є проблемою соціолінгвістики й культури мовлення. До поняття М.н. уперше звернувся ще давньогрецький софіст Протагор. Значну увагу М.н. приділяла Олександрійська школа під кутом зору мовної аналогії. **Language norm**

(Селіванова, 2010, с 444)

МОВНА ПОЛІТИКА - сукупність ідеологічних принципів і політичних, юридичних, адміністративних заходів, спрямованих на розвиток, функціонування, баланс мов, зміну чи збереження мовної ситуації у державі, регіонах, соціумі. М.н. є частиною національної та культурної політики влади. Векторами М.н. можуть бути законотворчість у напрямку становлення державних, офіційних мов, мов національних меншин; адміністративне втручання у функціональний розподіл мов і форм їхнього існування; уведення нових мовних норм чи збереження старих; розробка мовних і мовленнєвих (текстових) стандартів, реформування правопису тощо. **Language politics**

(Селіванова, 2010, с 445)

МОВНА СИТУАЦІЯ - ситуація взаємодії різних мов чи різних форм існування однієї мови в певній державі чи регіоні з огляду на їхню функціональну специфіку й ареал поширення. Соціолінгвістами У.Стюартом і Ч.Фергюсоном запропоновано формулу М.с.: $L_{maj} + L_{min} + L_{spec}$, де L_{maj} – мова більшості, якою володіє понад 25% населення країни, L_{min} - мова меншини, якою володіє від 5 до 25% громадян, L_{spec} – мова спеціальна, яка застосовується у церковних відправах, переважно вивчається у закладах освіти тощо. Параметрами опису М.с. є кількість мов у відповідному регіоні, їхні якісні ознаки (спорідненість/ неспорідненість; статус мов-піджинів або піджинізованих; статус місцевої мови чи імпортованої), наявність мовних мов, розгалуженість форм існування мов, їхнє функціональне навантаження і т.ін. М.с. поділяють на одномовні й багатомовні; ендоглосні (із домінуванням місцевої мови) й екзоглосні (із домінуванням імпортованої мови), збалансовані (у багатомовних ситуаціях мови виконують однакові суспільні функції) і незбалансовані (функції мов різні); гармонійні (рівноправні) і дисгармонійні (нерівноправні). Залежно від спорідненості мов, наявних у певній країні або регіоні, розрізняються гомогенна й гетерогенна М.с.: перша характеризується співіснуванням споріднених мов, друга – неспоріднених. М.с. також ураховує різні форми існування мови, функціональні стилі, сфери спілкування тощо. Аналіз М.с. коригує політику мовного планування. **Linguistic situation**

(Селіванова, 2010,с 448)

МОВНЕ ОТОЧЕННЯ - соціолінгвістична ситуація, у якій розвивається мовна здатність дитини. М.о. включає батьків, старших родичів, братів і сестер, вихователя й однолітків у дитячому садку, друзів та знайомих родини, церковні установи, ЗМІ тощо. **Language environment**

(Селіванова, 2010,с 451)

МОВНЕ СЕРЕДОВИЩЕ - етнічні, соціальні, територіальні й ін.умови користування певною спільнотою відповідними формами існування мови чи різними мовами. М.с. можуть бути сім'я, виробничий колектив, соціальна група, мешканці одного міста, села, населення регіону. Країни, планети. Наприклад, у науковому колективі використовуються національна літературна й народно-розмовна форми існування мови, а також англійська мова як мова науки. **Environment of Language**

(Селіванова, 2010,с 451)

МОВНИЙ СОЮЗ – особливий тип ареально-історичної спільноти мов, яка виявляється у близькості структурно-типологічних рис, здебільшого у граматиці, і в наявності спільного фонду культурних слів, що зумовлене тривалими контактами й мовною

конвергенцією в межах єдиного простору. Конвергенція, на відміну від асиміляції мов, не призводить до витіснення однієї з мов, а визначає появу певних спільних ознак у контактуючих мовах. Термін М.с. уведений М.Трубецьким у 1923 р. у статті «Вавілонська вежа та змішування слів». Дослідник уважав головними ознаками М.с. деяку граматичну подібність, наявність спільного фонду лексичних одиниць – культурних маркерів (такими одиницями не може бути корінна елементарна лексика). М.Трубецької відстоював ідею кавказького фонологічного союзу. Прикладами М.с. дослідники вважають балканський (мови, що до нього належать, перебувають у стані переходу від синтетизму до аналітизму й мають спільний фрагмент лексичного рівня); кавказький; поволзький, гімалайський тощо.

Language-union, regional association of languages

(Селіванова, 2010, с. 458)

МОВНІ ЗМІНИ - закладені в мові тенденції динаміки системи, які поряд зі стійкістю мови забезпечують її функціонування, розвиток та збереження. У лінгвосинергетичному аспекті М.З. треба розглядати одночасно і як деструктивний чинник у процесуальному розумінні й як параметр самоорганізації (у результативному розумінні) складної нелінійної, нерівноважної системи мови, що сприяє зняттю ентропійних чинників середовища шляхом установаження порядку через флуктуації (випадковості, симптоми хаосу). У М.З. виявляється креативний потенціал мови як здатність засвоювати нову інформацію. Дискусійним питанням є механізм М.З. Різні дослідники мови пропонують власні версії рушійних сил М.З.: індивідуальної мовної діяльності (молодограматизм); колективного духу народу (гумбольдтіанство); закладеної в системі тенденції (сосюріанство); екстралінгвальних чинників (мовних контактів, мовної політики держави, розвитку науки, техніки, виробництва, освіти, культури, процесів глобалізації й інтеграції світової спільноти тощо). Абсолютизація якогось одного чинника М.З. не відповідає стану справ з огляду на взаємно детерміновану природу поєднання системи й середовища. Виокремлюють позамовні, внутрішньомовні й зовнішні причини М.З., які здебільшого діють одночасно та взаємопов'язані. Внутрішньомовні чинники змін діють на тлі антиномії аналогії й аномалії, мовної варіативності, асиметрії системи мови й середовища мовлення. Темп М.З. визначається 1) їхньою рівневою природою (повільніше змінюється фонетична й морфологічна підсистема, ніж лексична й синтаксична); 2) стабільним характером деяких позначень і позначеного (згідно з методикою глотохронології, розробленою американським лінгвістом М.Сводешом, коефіцієнт збереження протягом тисячоліття слів основного списку (особових і питальних займенників, термінів спорідненості, дієслівів руху, відчуттів, фізіологічних станів, позначень розмірів і простору, кольорів. Тварин тощо) у середньому дорівнює 80%, що дає змогу встановити швидкість М.З.); 3) історичним періодом змін (наприклад, у XII - XIII ст. у результаті занепаду редукованих активно змінювалася фонетична підсистема давньоруської мови); 4) розвитком писемності; 5) розгалуженістю функціональних стилів; 6) мовними контактами; 7) розвитком науки, техніки, виробництва тощо. М.З. трактувалася лінгвістами як прогресивні (І.Бодуен де Куртене, О.Єсперсен), що накладаються на рух мов від синтетизму до аналітизму, від кореневих до флективних (В. фон Гумбольдт). Однак не всі М.З. пов'язані із прогресом мови, (наприклад, поява суржику, зникнення мов у результаті асиміляції і т.ін.) Деякі М.З. узагалі є нейтральними щодо прогресу мови. До того ж теорія мовного прогресу є доволі суперечливою та тенденційною й потребує фундаментального обґрунтування.

Language change

(Селіванова, 2010, с. 459)

МОВНІ КОНТАКТИ - процеси взаємодії мов, результатом яких може бути вплив однієї мови на іншу, що приводить до змін її лексики і граматичної системи. М.к. є потужним чинником мовних змін. Одним із перших наголосив на важливості вивчення взаємодії мов німецький лінгвіст Г.Шухардт. Його сучасник російський мовознавець І.Бодуен де Куртене запропонував альтернативний термін «змішування мов» у праці «Про мішаний характер усіх мов». Висувалася ідея схрещення мов, яка мала два вияви: метисацію – взаємодію споріднених мов, і гібридизацію – взаємодію неспоріднених. Л. Щерба увів термін «взаємний вплив мов» і наголосив на тому, що головною ознакою цього впливу є безпосередній контакт саме носіїв цих мов. Тому поряд із М.к. варто розглядати дискантні міжмовні зв'язки, які характеризуються відсутністю безпосередніх контактів носіїв, й інтермедіарні, що мають мову-посередник взаємодії носіїв. М.к. можуть бути спричинені такими позамовними явищами, як міграція населення, спільне проживання різних етносів на одній або суміжних територіях, війни, колонізація, економічні й культурно-освітні зв'язки тощо. М.к пов'язані з типами міжетнічних культурних контактів. О.Садохін виділяє чотири варіанти міжетнічної взаємодії; 1) додавання як засвоєння етносом деяких досягнень іншої культури, із якою він контактує; 2) ускладнення - якісну зміну етносу під впливом більш зрілої культури; 3) зменшення - утрату власних навичок у результаті контакту з більш розвинутою культурою; 4) ерозію як деструкцію культури під впливом іншої. Дослідники виокремлюють різні типи М.к. за параметрами: 1) спорідненості контактуючих мов; 2) напрямку й рівня впливу (однобічні на одному та кількох рівнях й обопільні на одному та кількох рівнях); 3) території (маргінальні – носії контактуючих мов проживають на суміжних територіях, внутрішньорегіональні - носії мешкають на одній території); 4) тривалості (казуальні як випадкові й тимчасові; перманентні як тісні та тривалі); 5) характеру (штучні та природно-штучні залежно від навчання мові у школі). Результатами М.к. можуть бути лексичні та фразеологічні.

(Селіванова, 2010,с. 459)

МОНОГЛОСІЯ – різновид мовного стану особистості, коли вона володіє лише однією формою існування певної мови. М. тапляється рідко, здебільшого у носіїв лише територіального діалекту, креольської мови чи інтердіалекту (койне) або мов, позбавлених функціональних варіантів. Головним і переважним мовним станом її носіїв є диглосія володіння двома й більше формами існування мови.

(Селіванова, 2010,с. 474)

НАРОДНО-РОЗМОВНА МОВА - загальнонародна форма існування мови, яка не є встановленою й цій застосовується у повсякденному житті народу, його побутовій сфері. Треба розмежовувати Н.м. та розмовний спосіб існування літературної чи народно-розмовної форми мови. Розмовне мовлення є усним способом комунікації порівняно з писемним, однак і усне, і писемне спілкування може репрезентувати як літературну (унормовану, кодифіковану) форму існування мови, так і її народно-розмовний різновид чи їхнє поєднання.

(Селіванова, 2010,с. 490)

НАЦІОНАЛЬНИЙ ВАРІАНТ МОВИ - різновид національної мови, який використовується різними етносами в різних країнах світу, отримує усвідомлену національною

спільнотою автономію, хоч не має із власне національною мовою значних системно-структурних розбіжностей. Н.в.м. характеризується специфікою сфер функціонування, різним співвідношенням форм існування мови тощо. Наприклад, англійська мова має американський, австралійський, канадський, південно – африканський, ірландський та ін. національні варіанти, іспанська поширена у 20 країнах Південної та Центральної Америки. **National variant of language**

(Селіванова, 2010, с. 496)

ПІДЖИН (від викривленого англ. business -діло, справа) – редукована допоміжна мова, створена в результаті змішування мов на різномовній території, виконує обмежені функції (бізнесові, торговельні і т. ін.) і не є рідною для тих, хто нею користується. Дослідники диференціюють П. на такі, що виникли на підставі однієї мови або споріднених мов певного регіону, і такі, що утворилися на базі неспоріднених мов (наприклад, мов місцевого населення та європейських мов). П. не є результатом природного розвитку мови, а лише наслідком вторинного перетворення мов шляхом етномовних контактів. Субстрат П. передбачає міжривневу диференціацію змішування: фонетика та граматики запозичена з однієї мови, викривлена лексика належить іншій. Формування П. зумовлює спрощення складних і граматичних систем мов (дієслівного формотворення, відміни й дієвідміни), розвиток аналітичного способу передачі граматичних значень, руйнування тонової системи, зникнення деяких категорій звуків. Термін виник на позначення спрощеного різновиду мови, який утворився шляхом змішування англійської й китайської мов у багатомовних портах Південного Китаю. П. зазвичай формується в місцях перебування на плантаціях із сезонними робітниками, на острівних територіях). П. поширені у Південно-Східній Азії, Океанії, Африці. П. може ставати навіть офіційною мовою (наприклад, ток-пісин у Папуа – Новій Гвінеї). Розрізняються П. і піджинізовані мови (останні не набувають статусу окремої мови й не відриваються від мови-джерела). **Pigin**

(Селіванова, 2010, с. 557)

ПОЛІТИЧНА ЛІНГВІСТИКА – галузь мовознавства, спрямована на дослідження мовних засобів політичної сфери спілкування, політичної комунікації й маніпулювання, взаємодії мови, ідеології та влади. П. л. є міждисциплінарною галуззю, що інтегрує теоретичний потенціал теорії мовної комунікації, лінгвоконцептології, дискурсології, лінгвістики тексту, соціолінгвістики з доробком політології, філософії, риторики, наратології тощо. П. л. почала розроблятися наприкінці 50-х р. р. у ФРН у зв'язку з вивченням мови націонал-соціалізму. У 80-ті р. р. функція мови як засобу маніпуляції свідомістю та здійснення соціальної влади стала об'єктом досліджень американських і західноєвропейських лінгвістів (П.Серіо, Р. Мідоу, Д. Болінджер, Р. Блакар, Х. Вайнрих, Р. Водак, Т. ван Дейк та ін.). У колишніх країнах СРСР проблематика П. л. почала розроблятися лише у 90-ті р. р. спершу під кутом зору досліджень тоталітарної мови радянської епохи, а згодом теоретичного обґрунтування мовних особливостей організації політичного дискурсу в різних аспектах. З 1998 р. виходить серія збірників "Политический дискурс в России". Головними завданнями П. л. є 1) установлення функцій мови в політичній комунікації (регулятивна інструментальної, інформаційної, акціональної, контролю, спонукальна ідентифікаційної, мобілізаційної, агональної тощо); 2) характеристика особливостей політичного дискурсу (його інституційності, інформативності, визначеності міфологічності, фідеїстичності, езотеричності іт. ін.); 3) аналіз специфіки складників моделі ситуації політичного спілкування; 4) характеристика

особливостей адресантності, адресованості, інтенційності, стратегічності, інтерактивності політичної комунікації; 5) дослідження маніпуляційних стратегій і тактик, їхньої ефективності й риторичних правил політичної аргументації; 6) опис мови політиків у політичній комунікації, їхньої стереотипізації у масовій свідомості; 7) установлення мовних показників дистанції влади й авторитарності політичного дискурсу; 8) моделювання базових концептів політичного дискурсу й опис мовних засобів, їхньої репрезентації; 9) опис жанрового простору й субжанрової ієрархії політичної комунікації; 10) аналіз імплікації у політичному дискурсі й когнітивне моделювання декларативних і процедурних знань, що застосовуються у політичній комунікації і т. ін. У П. л. виокремлюються такі напрями: перший, дескриптивний, пов'язаний із вивченням мовної поведінки політиків (мовних засобів, риторичних прийомів, побудови аргументації й маніпуляції тощо) і змісту політичних текстів; другий виник у межах критичного дискурс-аналізу-теорії й методики емпіричного дослідження відношень між дискурсом і соціальним та культурним станом суспільства, а також взаємної детермінованості їхнього розвитку. Головними положеннями критичного аналізу політичного дискурсу є такі: 1) процеси творення текстів і їхнє споживання відтворюють і змінюють соціум і культуру; 2) дискурс не лише сам творить соціальний світ, а й соціальні практики творять дискурс; 3) фізичні об'єкти набувають певного значення завдяки дискурсу; 4) суб'єкте децентрованим, його дискурсивні вияви визначає панівний дискурс, що залежить від панівної ідеології влади; 5) суб'єкт здатний діяти креативно й перетворювати соціальні практики та дискурси через критичний перегляд установлених владним дискурсом значень і т. ін. Критичний аналіз дискурсу загалом ґрунтується на філософській концепції М. Фуко щодо влади як сили, що створює суб'єктів й агентів дій, а також на положеннях лінгвістичної філософії про сприйняття реальності на підставі мови, яка не лише відображає реальність, а й конструює її, Критичний підхід до аналізу політичної комунікації є свідомо тенденційним заангажованим аналізом мовних засобів представлення соціальної нерівності, використання мови як засобу влади й соціального контролю, знаряддя боротьби ідеологій. Дослідник відкрито займає бік пригноблених і позбавлених влади. Головними представниками критичного напрямку у П. л. є Т. ван Дейк, Н. Феркло, Р. Водак, К. Кендлін, Р. Фаулер та ін. Третій напрям, когнітивний, є новим у П. л. і характеризується моделюванням структур свідомості учасників політичної комунікації; аналізом ключових концептів політичного дискурсу, політичних метафор й їхніх донорських концептуальних сфер, стереотипів мовленнєвої поведінки, які є підґрунтям політичних переконань, упереджень і міфологем; установленням ментальних моделей, зумовлених ідеологією влади; вивченням впливу боротьби дискурсів й ідеологій на мову тощо. Дискусійною проблемою сучасної П. л. є поняття політичної мови. Одні дослідники вважають її особливою знаковою системою, призначеною для здійснення політичної комунікації: для формування суспільного консенсусу, прийняття й обґрунтування політичних і соціально-політичних рішень; специфічною підмовою вираження ідеології влади з особливою граматикою й лексиконом (А. Баранов, С. Казакевич, Ю. Степанов, П. Серіо). Альтернативними цій позиції є судження лінгвістів, які розглядають відсутність у політичному дискурсі якихось особливих лексикону та граматики при наявності специфіки змісту інформації, обставин, у яких здійснюється спілкування, особливих тем, цілей і функцій, термінології й риторики (Д. Грейбер, П. Паршин). Мова політики складає семіотичний простір політичного дискурсу, обслуговує потреби політичної комунікації, характеризується деспеціалізацією політичних термінів, орієнтованістю на масового адресата,

обмеженістю інституційними формами спілкування. Головними функціями політичного дискурсу лінгвісти вважають інтеграцію й диференціацію групових агентів політики; розвиток конфлікту та встановлення консенсусу; здійснення вербальних політичних дій та інформування про них; створення "мовної реальності" поля політики й її інтерпретацію; маніпуляцію свідомістю й контроль за діями політиків електорату (О. Шейгал). **Political linguistics**

(Селіванова, 2010, с. 565)

ПРЕСКРИПТИВНЕ МОВОЗНАВСТВО - розділ мовознавства, що вивчає проблеми унормування (кодифікації) мовних форм, їхньої оцінки під кутом зору правильності, прийнятності, естетичності, раціональності тощо. П. м. можна віднести до маргінальної сфери соціолінгвістики і традиційних мовознавчих дисциплін. Результатами розробок у цій галузі є створення нормативних граматики різних мов, укладання тлумачних словників і словників мовних норм (орфографічних, орфоепічних, граматичних), робота над культурою мовлення, упорядкування мовного законодавства й суспільні заходи з регулювання мовного функціонування. **Prescriptive linguistics**

(Селіванова, 2010, с. 589)

ПРИКЛАДНА ЛІНГВІСТИКА - розділ мовознавства, спрямований на розв'язання практичних завдань різних галузей науки й техніки, повсякденного життя людини, суспільства на підставі теоретичного доробку досліджень мови й мовлення. Н. Бардіна підкреслює, що П. л. протиставлена класичній (чистій) лінгвістиці евристичними процедурними особливостями й зовнішньою орієнтацією на зміни матеріального світу, буття соціуму, втілення в життя ідей, планів, намірів. Термін П. л. з'явився наприкінці 20-х р. р. ХХ ст, а як самостійна лінгвістична дисципліна вона виокремилася у другій половині ХХ ст., хоч проблеми прикладного характеру (наприклад, створення алфавітів, систем письма, навчання іноземній мові, тлумачення й коментування текстів тощо) мовознавство розв'язувало ще з давніх-давен. Однак через майже одночасне виникнення прикладної й комп'ютерної лінгвістики та спрямування їх на прикладні задачі ці галузі спершу ототожнювалися. Становлення комп'ютерної лінгвістики відбувалося у 50-ті р. р. ХХ ст. на базі комп'ютерної науки (обґрунтування та створення перших кібернетичних систем Н. Вінером і Дж. фон Непманом у 40-і р. р.), теорії інформації (К. Шеннон, В. Вівер) і структурно-математичної лінгвістики. Проте, як зазначають дослідники, П. л. перебуває з комп'ютерною лінгвістикою в різних епістемологічних площинах: комп'ютерна вказує на інструментарій досягнення наукового результату, а П. л. орієнтована на результат. Комп'ютерна лінгвістика є настільки частиною П. л., наскільки вона може розв'язувати конкретні завдання повсякденного життя людини й суспільства. Сьогодні не підлягає сумніву той факт, що широкий спектр проблем П. л. вирішується за допомогою ЕОМ. Однак, по-перше, існує чимало інших завдань прикладного характеру, які безпосередньо не застосовують комп'ютерних технологій, а, по-друге, комп'ютерна лінгвістика має власний об'єкт, мету й завдання й може постачати так само, як й інші мовознавчі дисципліни, свої технології й теоретичний доробок П. л. як окремій галузі. Комп'ютерна лінгвістика спрямована на розробку автоматизованих методів зберігання, обробки, переробки й використання лінгвістичних знань, а її метою є реконструкція знань про мову й у мові, які б забезпечували автоматизацію інтелектуальних функцій і когнітивної діяльності людини, автоматизоване породження мовлення та його комп'ютерну

обробку й розпізнавання. У статті 1990 р. російський дослідник Ю. Городецький узагальнив три класи проблем комп'ютерного напряму П. л. Перший об'єднує фундаментальні проблеми, пов'язані із представленням і моделюванням мовної системи, тезаурусів знань; із комп'ютерною репрезентацією граматики й рольової структури висловлень в автоматичних системах; із взаємодією вербаліки й невербаліки, мовних і фонових знань у комунікації; із метафоричним моделюванням і процесами розпізнавання повідомлень тощо. Другий клас охоплює суто лінгвістичні проблеми штучного інтелекту: розпізнавання й синтез мовлення, тексту; розробка метамов і мов репрезентації знань, лінгвістичних процесорів, здатних опрацьовувати тексти у стандартний спосіб для будь-якої системи перетворення мовної інформації: інтелектуальних інтерфейсів, баз даних. За допомогою комп'ютерних технологій П. л. вирішує проблеми, які мали багатовікову історію та спершу ґрунтувалися на механічних засобах. Це стосується, наприклад, синтезу звукового мовлення, ідея якого виникла ще у XVIII ст. і була втілена у перші механічні синтезатори мовлення (однією з перших машин, яка могла вимовляти п'ять голосних, був синтезатор створений співробітником Санкт-Петербурзького університету В. Кранценштейном наприкінці XVIII ст., приблизно в цей же час В. фон Кемпелен спроектував машину, яка відтворювала 20 мовоподібних звуків). У 1922 р. Стюарт опублікував результати розробки статичного електросинтезатора-форманта. Першим електричним синтезатором був вокодер американця Х. Дадлі (20-30-ті р. р.), який спочатку здійснював спектральний аналіз мовленнєвого сигналу й виділяв його акустичні параметри, а потім синтезував вихідний сигнал на підставі цих параметрів. Вокодером керував оператор за допомогою клавіш, які пов'язувалися з 10 смуговими фільтрами, що охоплювали весь спектр звукових частот. За таким самим принципом будувався формантний синтезатор, який базувався на звукових формантах. Для зміни дзвінкого мовлення на глухе оператор користувався наручним браслетом, а висоту тону змінював за допомогою ніжної педалі. Сучасні синтезатори звукового мовлення мають автоматизовану основу, є комерційними, застосовуються у навігації, військовій техніці, банківській справі, транспорті, зв'язку, діловодстві тощо. Вони необхідні людям, що погано бачать чи втратили зір, для німих, для створення автовідповідачів, довідкових систем у місцях загального користування, управління складними об'єктами в аварійних ситуаціях, комп'ютерних ігор тощо. Синтез і розпізнавання звукового мовлення є проблемами прикладної фонетики. Потужним напрямом П. л. є машинний переклад, головними завданнями якого є 1) формування теоретичної й експериментально-статистичної бази перекладу, яка передбачає розробку синтаксичних, морфологічних, семантичних, словникових систем і їхніх аналізаторів, трансформаційних правил і їхніх обмежень, моделей трансферних мов-посередників, підходів до синтезу вихідного тексту або фрази; 2) створення практичних моделей бінарного перекладу, орієнтованих на дві мови, або інваріантних, які працюють незалежно від типу мов; 3) забезпечення релевантності вибору еквівалентів на базі багатоваріантних рішень і їхньої лексико-синтаксичної фільтрації (шляхом розробки моделей синтаксичного керування, зворотного зв'язку між смислом і текстом, багаторівневої організації мови); 4) розробка діючих автоматичних або автоматизованих систем машинного перекладу; 5) удосконалення діючих моделей за рахунок інтелектуалізації машинного перекладу на підставі введення когнітивних компонентів декларативних і процедурних знань (знань просвіт, галузь науки або техніки, процедур інференції, прогнозування розвитку описуваних ситуацій з огляду на наявність структур інтерпретації ситуації і т. ін.). Поряд із використанням автоматизованих систем, П. л. має й інші вектори практичного застосування знань

про мову й мовлення. По-перше, це патопсихолінгвістичний напрям, завданнями якого є розроблення методик діагностики й мовленнєвої симптоматики психічних захворювань із патологією мовлення. По-друге, це судова лінгвістика, орієнтована на розв'язання практичних завдань сфери судочинства й криміналістики, як-от: установлення авторства усного й письмового текстів, оцінка комунікативних намірів тексту, отримання інформації про адресанта тексту (його віковий, статевий, соціальний, національний статус, емоційно-психологічний стан), визначення способу створення тексту (запису під диктовку, наявності постредагування, навмисного викривлення письмового тексту і т. ін.), мовного забезпечення судової справи тощо. По-третє, це розробка і вдосконалення методик навчання рідній й іноземній мові, які потребують оптимізації з метою досягнення успішного ефективного результату. По-четверте, це лінгвістика комунікативного впливу, яка передбачає розробку методик і моделей нейролінгвістичного програмування, мовленнєвих технологій у сферах бізнесу, управління, ЗМІ, іміджмейкерства, рекламної справи, PR-технологій тощо. По-п'яте, це лінгвопроекування, спрямоване на створення штучних мов різного гатунку (ап'юріорних й апостеріорних, комп'ютерних). По-шосте, П. л. має лексикографічне та прескриптивне спрямування (створення систем транскрипції та транслітерації, упорядкування термінології, формування машинних фондів мови, словників тощо). **Applied linguistics**

(Селіванова, 2010, с. 593)

ПРОФЕСІЙНІ МОВИ – додаткові лексичні системи для певних форм існування мови, властиві представникам відповідної галузі виробництва, професії, роду занять. П. м. не є мовами в повному розумінні, адже професійна лексика проектується лише на окрему тематичну сферу діяльності людини, хоч існують ще професійно-спеціалізовані етнічні групи (наприклад, африканські етнічні групи пастухів борола, рибалок сорко і т. ін.). Деякі П. м. мали статус мови у давнину, однак згодом вони перетворилися на терміносистеми національної мови. Мовознавці відносять П. м. до соціальних діалектів, однак такі лексичні системи не мають власної специфіки фонетичного та граматичного рівнів, тому залишаються лексичним масивом певної мови. **Professional social dialect**

(Селіванова, 2010, с. 609)

РОЗМОВНЕ МОВЛЕННЯ – особлива усна форма існування мови як стилістично однорідна функціональна система, яка застосовується в повсякденному побутовому спілкуванні носіїв певної мови. Таке тлумачення визнане не всіма лінгвістами через відмінності підходів до мовлення взагалі й до його диференціації. У сучасному мовленнєзнавстві висувається перспективна ідея щодо системності мовлення як функціональної реалізації мовної системи (на противагу індивідуальному мовленню), яке керується не лише мовною компетенцією, а й закономірностями мовленнєвої системи. М. Кожина підкреслює, що крім розуміння мовлення як конкретного говоріння індивіда, воно може мати другий аспект, пов'язаний із типологією мовлення; на цьому більш абстрактному рівні аналізу мовленнєва діяльність постає як сукупність усіх процесів говоріння, що розглядаються під кутом зору її специфічних рис. Зважаючи на це, Р. м. є сукупністю індивідуальних мовленнєвих процесів, що мають усний характер репрезентації й особливу сферу спілкування – побутову. Це визначає деякі системні риси Р. м., яке протиставлене, з одного боку, книжній, писемній літературній формі мовлення, з іншого, – усній літературній формі мовлення, і характеризується некодифікованістю, спонтанністю,

безпосередністю, синхронністю, малою доступністю, неструктурованістю, однофазністю та прокурсивністю породження, невимушеністю, відсутністю офіційності, широким спектром паравербальних засобів, а також особливою репрезентацією мовних засобів різних рівнів (наприклад, компресією на всіх рівнях, викликану дією закону економії мовленнєвих зусиль, або надмірністю (повтореннями), особливими способами граматичного узгодження й синтаксичної будови). Р. м. є загальнонародною формою, усною, але не кодифікованою. Усне кодифіковане мовлення є репрезентантом загальнонародної літературної мови, яка може мати усний і писемний характер. Нерідко лінгвісти включають до Р. м. не лише усне мовлення побутової сфери спілкування, а й саме таку літературну форму усного мовлення як різновид літературної мови або її стиль. З огляду на це всі зазначені вище властивості Р. м. утрачають свій сенс, позаяк усне літературне мовлення є кодифікованим, структурованим, здебільшого завчасно підготовленим, обдуманим і переважно офіційним. Така форма усного мовлення використовується в засобах масової інформації, у виступах перед аудиторією, лекціях тощо. У подібних випадках ознаки малої доступності, синхронності, однофазності та прокурсивності породження здебільшого усуваються, оскільки такі усні повідомлення можливі в перезапису, повторенні, є посередниками масової комунікації (ЗМІ). Р. м. протиставлене й територіальним діалектам, адже вони хоч і мають усний характер репрезентації і також побутову сферу спілкування, але не є загальнонародним мовленням і представляють різновид мови, що характеризується відносною єдністю різних мовних рівнів. Дискусійною проблемою є також співвідношення Р. м. із просторіччям як сукупністю засобів усного розмовного мовлення, що не має системного характеру, не є внормованою, характеризується грубуватістю й факультативністю вживання переважно неосвіченими носіями мови у побутовій сфері спілкування. Отже, просторіччя може включатися до Р. м. як особливий стилістичний засіб, адже воно не є окремою формою існування мови, на відміну від діалектів, а лише лексичною підсистемою. Р. М. широко представлене у художній літературі як засіб увиразнення мовлення персонажів, наближення його до природних комунікативних ситуацій, експресивізації. Однак фрагменти Р. М. у художніх текстах набувають рис літературності (В. Виноградов), потребують компенсації паравербальними засобами за рахунок авторських кваліфікаторів мовлення персонажів. Вивчення Р.м. відбувається на матеріалі магнітофонних записів або відеозапису. **Colloquial speech**

(Селіванова, 2010, с. 627)

СЛЕНГ – нелітературна додаткова лексична система, яка представляє паралельну експресивно-оцінну, найчастіше стилістично знижену синонімію позначень загальновідомих понять і належить певній соціальній субкультурі; різновид соціолекту - соціально маркованої лексики певної суспільної групи (професійної, вікової й ін.) у межах національної мови. Нерідко С. має атрибути "молодіжний", "студентський", що значно звужує його значення. С. не є формою існування мови, оскільки не має власної специфіки фонетичного та граматичного рівнів і ґрунтується на закономірностях національної мови. Іноді С. ототожнюється з арго. На відміну від арго - таємної, конспіративної форми існування мови замкнених соціально-професійних груп, С. зрозумілий пересічним мовцям, є надбанням відкритих соціально-професійних груп, характеризується стилістичною зниженістю, пейоративністю й не виконує функції утаємниченості, умовності, відмежування. Якщо така функція з'являється у С, то він набуває статусу арго. С. - динамічна

лексична система, вона характеризується нетривкістю в часі й може проникати до літературної мови. Дослідники вважають шляхом такого проникнення низку переходів від корпоративного С. до інтержаргону, далі - до просторіччя, розмовної лексики й до літературної мови. Сферою поширення С. до рівня інтержаргону є засоби масової комунікації (газети, журнали, телебачення, Інтернет), тексти художньої літератури. Термін С. здебільшого ототожнюється з термінами "соціальний жаргон" і "різновид соціолекту". **Slang**

(Селіванова, 2010,с. 666)

СОЦІОЛЕКТ – соціально марковані лексеми та словосполучення певної суспільної групи (професійної, вікової й ін.) у межах національної мови. Термін С. уведений в обіг соціолінгвістики з метою уникнути багатозначності термінів "жаргон", "арго", "сленг", "соціальний діалект". С. розглядається як жаргон у первинному розумінні цього терміна, тобто додаткова лексична система для певних форм мовного існування, що представляє паралельну експресивно-оцінну, найчастіше стилістично знижену синонімію позначень загальновідомих понять і належить певній соціальній субкультурі. На відміну від жаргону, С. містить й інтержаргон - загальний жаргон, який у масовій свідомості значно послабив зв'язки з первинними сферами вживання, однак не втратив своєї стилістично зниженої маркованості. С. не є мовою, оскільки не має власної специфіки фонетичного та граматичного рівнів і ґрунтується на закономірностях національної мови. На відміну від арго-таємної, конспіративної форми існування мови замкнених соціально-професійних груп, С. зрозумілий пересічним мовцям, є надбанням відкритих соціально-професійних груп, характеризується стилістичною зниженістю, пейоративністю і не виконує функції утаємниченості, умовності, відмежування. С. - динамічна лексична система, вона характеризується нетривкістю в часі й може проникати до літературної мови. Дослідники вважають шляхом такого проникнення низку переходів від корпоративного жаргону до інтержаргону, далі - до просторіччя, розмовної лексики й до літературної мови. Засобами проникнення корпоративного жаргону до інтержаргону є засоби масової комунікації (газети, журнали, телебачення, Інтернет), тексти художньої літератури. Жаргонізацію літературних джерел пов'язують з утратою високого стилю, який був властивий літературі ще на початку ХХ ст.

(Селіванова, 2010,с. 673)

СОЦІОЛІНГВІСТИКА – маргінальна галузь мовознавства, що вивчає вплив суспільних явищ і процесів на виникнення, розвиток, соціальну й функціональну диференціацію й функціонування мов, а також зворотний зв'язок мови й соціуму. С. виникла на теренах мовознавства, соціології, соціальної психології й етнографії у другій половині ХХ ст. Термін уведений у 1952 р. американським дослідником Х. Каррі, хоч напрям дослідження взаємовпливу мови й суспільства вже існував протягом тривалого часу, а назви соціологічна лінгвістика й соціологія мови були відомі ще у 20—40-і р. р. ХХ ст. Соціологічний напрям у мовознавстві виник на межі ХІХ-ХХ ст. як реакція на натуралістичну концепцію А. Шлейхера, індивідуалістичний психологізм молодогограматиків, іманентність структуралізму й естетичний ідеалізм К. Фосслера, Л. Шпітцера, які зближались з позитивістськи налаштованими молодогограматиками на підставі положення про первинність індивідуальності людини, на відміну від колективного духу народу В. фон Гумбольдта і Г. Штейнталя. Цей напрям еkleктично враховував методологічно різноманітні ідеї філософії Просвітництва, психологічного напрямку мовознавства, марксистської

філософії, філософії позитивізму, однак його завдання були чітко скеровані на соціальну природу мови, її комунікативну функцію, відношення мови й суспільства, мови й суспільно заангажованого індивіда. Соціологічний напрям створюється у ряді країн світу: у Франції (французька соціологічна школа під керівництвом А.Мейє), Швейцарії (Женевська школа), Великобританії (Лондонська школа під керівництвом Дж. Фьорса), США (У. Уїтні, Е. Сепір, Б. Уорф і представники антрополінгвістики), СРСР (Л. Щерба, Л. Якубинський, Є. Поливанов, В. Жирмунський, Б. Ларин, М. Марр, Р. Шор та ін.). Соціологічні концепції були висунуті і представниками Норвегії (А. Зоммерфельт), Японії (школа мовного існування М. Токієда), Чехії (Празька школа), Німеччини (Лейпцизька школа) тощо. Дослідники виокремлюють у С. три течії: перша орієнтована на соціологію (досліджує норми мовного вживання, мету вибору варіантів мови, диглосію, теорію кодів залежно від різних соціальних детермінант), друга спрямована на лінгвістику і вивчає неоднорідність мовної системи з огляду на соціальні параметри, а також зв'язок мовних змін із соціальними умовами; третя має етнографічне й методологічне спрямування. Проблематика С. дуже широка, що зумовлює виділення окремих дисциплін на її ґрунті, зокрема, інтерлінгвістики, соціофонетики, соціальної діалектології, екологічної лінгвістики, тендерної лінгвістики тощо. Головними векторами досліджень С. залишаються проблеми мовної ситуації, мовного колективу, суспільних функцій мови, форм її існування в соціумі, соціальної диференціації мов залежно від різноманітності соціальних шарів (стратифікаційна) і соціальних ситуацій (ситуативна), двомовності, полілінгвізму, мовної політики, норми і т. ін. Згідно зі спрямуванням соціолінгвістичних досліджень виокремлюються синхронна С, об'єктом якої є форми існування мови та співіснування мов у суспільстві в певний історичний період його розвитку, та діахронічна С, що вивчає соціальні чинники мовного онтогенезу, соціально-історичні типи мов, історію розвитку мов, становлення певної мовної ситуації та зміни мовної політики тощо. С. застосовує спеціальні методики досліджень власного об'єкта: безпосереднє спостереження, включене спостереження (за участю спостерігача-дослідника), анкетування з використанням питальників, інтерв'ю, яке може стимулювати інформантів до природної комунікації чи свідомої орієнтації на еталон; кореляційний, факторний аналіз, лінгвостатистичний експеримент, моделювання (наприклад, імплікаційна хвильова модель поширення мовних інновацій у географічному й соціальному просторі, моделі мовленнєвої поведінки з урахуванням соціальних статусів і ролей). **Social linguistics**

(Селіванова, 2010, с. 674)

СОЦІОЛІНГВІСТИЧНІ ЗОНИ – об'єднання комунікативних середовищ, що характеризується спільними ознаками мовної ситуації, тобто перевагою певних мов, специфікацією інших мов у різних сферах спілкування, вибором мови-підґрунтя і м. для літературної мови тощо. Наприклад, у Західній Африці суданська С. з. має такі ознаки: високий престиж мов ісламізованих народів (йоруба, хауса), широкі використання місцевих мов для міжетнічного спілкування (лінгва франка, койне міст і регіонів), офіційний статус європейських мов, створення літературних мов; на підставі найбільш вагомих місцевих мов і мов регіонального спілкування. **Social linguistic areas**

(Селіванова, 2010, с. 679)

СОЦІОЛОГІЧНИЙ НАПРЯМ МОВОЗНАВСТВА – сукупність лінгвістичних шкіл й окремих концепцій, які розглядають мову насамперед як засіб спілкування її діяльності

людини в соціумі у зв'язку з її суспільним статусом і роллю. С. н. м. сформувався на межі XIX-XX ст. як реакція на натуралістичну концепцію А. Шлейхера, індивідуалістичний психологізм молодогограматиків, формалізм й іманентність структуралізму, естетичний ідеалізм К. Фосслера, Л. Шпітцера, які зближалися з позитивістськи налаштованими молодогограматиками на підставі положення про первинність індивідуальності людини, на відміну від колективного духу народу В. фон Гумбольдта і Г. Штейнталя. С. н. м. еkleктично враховував методологічно різномірні ідеї філософії Просвітництва, психологічного напрямку мовознавства, марксистської філософії, філософії позитивізму, однак його завдання були чітко скеровані на соціальну природу мови, її комунікативну функцію, відношення мови й суспільства, мови й суспільно заангажованого індивіда. С. н. м. створюється у ряді країн світу: у Франції (французька соціологічна школа під керівництвом А. Мейє), Швейцарії (Женевська школа), Великобританії (Лондонська школа під керівництвом Дж. Фьорса), США (У. Уїтні, Е. Сепір, Б. Уорф і представники антрополінгвістики), СРСР (Московська школа - Л. Щерба, Л. Якубинський, Є. Поливанов, В. Жирмунський, Б. Ларин, М. Марр, Р. Шор та ін.). Соціологічні концепції були висунуті представниками Норвегії (А. Зоммерфельт), Чехії (Празька школа), Німеччини (Лейпцизька школа), Японії (школа мовного існування М. Токіеда) тощо. Дослідники пояснювали причини мовних змін й еволюцію мов соціальними чинниками, зокрема, диференціацію мов-розселенням народів, уніфікацію - війнами, еволюцію мови - ускладненням соціальних відносин, звукові зміни - прагматичними потребами суспільства як зручністю вимови (А. Мейє, Ж. Вандрієс, М. Коен та ін.). Значення тлумачилося як комплекс відношень у контексті ситуацій (Лондонська школа). Представники С. н. м. досліджували місце й роль мови в суспільстві, функціональне розшарування мови, зв'язок мови й культури, функціонування мови в різних соціальних ситуаціях, зв'язок мови, суспільства й особистості тощо. С. н. м. став підґрунтям для нової мовознавчої науки - соціолінгвістики та її галузей (інтерлінгвістики, соціофонетики, соціальної діалектології, екологічної лінгвістики, гендернолінгвістикитощо). Він пов'язаний із становленням у той самий період структурної антропології, спрямованої на вивчення співвідношення соціальних і мовних структур у процесі розвитку мислення на різних стадіях етногенезу (Л. Леві-Брюль, Б. Малиновський, К. Леві-Стросс); етнолінгвістики. С. н. м. визначив і розвиток діалектології, лінгвістичної географії, ареальної лінгвістики, теорії мовленнєвих актів, прагматики, функціональної лінгвістики, лінгвокультурології, теорії міжкультурної комунікації тощо. **Sociological linguistics**

(Селіванова, 2010, с. 679)

СУРЖИК – наявні в мовленні певної частини населення штучно й неприродно поєднані елементи двох або кількох мов, що порушують норми літературної мови. Термін є метафоричним перенесенням від первинного значення С. як суміші зерен пшениці й жита, жита й ячменя, ячменя й вівса. С. переважно має пейоративне забарвлення як негативне явище, крайній вияв інтерференції. Деякі лінгвісти вважають С. територіальним діалектом з огляду на наявність зон мовної дифузії. Однак поза зонами такої дифузії, зважаючи на природу пристосування до рідного діалекту слів престижної у місті або у засобах масової інформації мови, С. не може отримувати статусу діалекту. Виникнення С. має соціальне та психологічне підґрунтя. Чинниками стійкості С. є 1) здатність до наслідування, що виявляється у перемиканні мовних кодів (пристосуванні мови села під мову міста) із метою підвищити статус власного "обличчя"; 2) адаптивні властивості людини (приїхавши

до міста, людина прагне якнайшвидшої соціальної адаптації, що позначається й на мовленні); 3) устрій, культура мовлення сім'ї, які передаються від батьків до дітей; 4) мовна ситуація в країні й мовна політика держави тощо. Деякі сучасні дослідники пов'язують С. із проблемою деструкції особистості, духовною деградацією, однак такі думки потребують доведення шляхом психологічних досліджень і видаються тенденційними й заангажованими. Однією зі стратегій підвищення культури мовлення є боротьба із С. Одним із шляхів поширення С. є засоби масової інформації, література й мистецтво, де С. може застосовуватися як засіб створення комічного ефекту, іронії, стилізації мовлення персонажів.

(Селіванова, 2010, с. 709)

СФЕРА СПІЛКУВАННЯ – певний вид суспільної діяльності, який зумовлює відповідне застосування мови. С. С. Передбачає використання певних форм існування мови, тематичну, жанрову і прагматичну специфіку спілкування. У сучасній комунікативній лінгвістиці й мовленнєзнавстві виокремлюються політична, юридична, наукова, мас-медійна, педагогічна, рекламна, релігійна, побутова, бізнесова, художня? спортивно-ігрова й військова С.с. **Discursive sphere**

(Селіванова, 2010, с. 711)

УЗУС (від лат. usus - використання, звичай) – загальноприйняте вживання слів і речень у мовленні, на відміну від норми літературної мови й ідіолектів (оказіонального вжитку). **Usage**

(Селіванова, 2010, с. 751)

ФОРМА ІСНУВАННЯ МОВИ – зрозумілий носіям мови різновид її функціонування, що передбачає системну організацію й комунікативно-прагматичну орієнтацію, відповідні до потреб певної сфери спілкування чи застосування. Ф. і. м. має не лише особливі лексику й фразеологію, а й фонологічну та граматичну специфіку. Залежно від сфери використання Ф. і. м. Має різний ступінь довершеності, унормованості чи узуальності, комунікативної придатності. Головними Ф. і. м. є літературна мова, народно-розмовна мова, койне, мова піджин, креольська мова, територіальні діалекти. Проблемою соціолінгвістики є протиріччя між доступністю, зрозумілістю всіх форм існування однієї мови й деякими додатковими лексичними системами (професійні діалекти, жаргони, аргі, сленг тощо), які не зрозумілі всім носіям мови, але відносяться деякими дослідниками до форм існування мови. Отже, перелік Ф. і. м. є відкритим питанням. **Type of language existence**

(Селіванова, 2010, с. 759)

ЛЕКЦІЙНИЙ КУРС

СОЦІОЛІНГВІСТИКА ЯК НАУКА І НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА

ПЛАН

1. Предмет соціолінгвістики.
2. Проблематика сучасної соціолінгвістики.
3. Завдання соціолінгвістичних досліджень мовної ситуації України.

1. У підготовці фахівця-філолога велика роль належить загальнолінгвістичним курсам: „Вступ до мовознавства”, „Загальне мовознавство”, які не тільки розширюють і поглиблюють лінгвістичний кругозір, але й дають уявлення про принципи та методи лінгвістичних спостережень та лінгвістичного аналізу. Однією з провідних у курсі мовознавства є соціолінгвістична проблематика, яка складає самостійний напрям у сучасній мовній науці – *соціальну лінгвістику*.

60-ті та 70-ті роки минулого століття ознаменувались бурхливим розвитком соціолінгвістики, цього міждисциплінарного напрямку, що виник на межі мовознавства та ряду суміжних дисциплін – соціології, соціальної психології, етнографії.

Зацікавленість соціолінгвістичною проблематикою закономірна. З одного боку, вона зумовлена потребами сучасного суспільства, що має гостру потребу в науково обґрунтованих *принципах мовної політики* й мовного будівництва, а з іншого боку, є певною реакцією на внутрішньолінгвістичну орієнтацію структурного мовознавства, яке не розглядає соціальний контекст мови.

Соціолінгвістика – напрям мовознавства, що вивчає суспільну обумовленість виникнення, розвитку й функціонування впливу суспільства на мову та мови на суспільство.

За час існування у мовознавстві соціолінгвістичного напрямку він отримав ще декілька назв: „соціологія мови”, „соціологічна лінгвістика”, „соціологічне мовознавство”, „лінгвістична соціологія”, „лінгвосоціологія”, „соціолінгвістика”, „соціальна лінгвістика” та ін.

Соціолінгвістика — галузь мовознавства, яка вивчає мову у зв'язку з соціальними умовами її існування. Під соціальними умовами розуміється комплекс зовнішніх обставин, у яких реально функціонує та розвивається мова: суспільство людей, які користуються даною мовою, соціальна структура цього суспільства, відмінності між носіями у віці, соціальному статусі, рівні культури і освіти, місці проживання, а також відмінності їх мовленнєвої поведінки в залежності від ситуації спілкування. Щоб зрозуміти специфіку соціолінгвістичного підходу до мови і відмінність цієї наукової дисципліни від „чистої” лінгвістики, необхідно розглянути витоки соціолінгвістики, визначити її статус серед інших лінгвістичних дисциплін, її об'єкт, основні поняття, якими вона оперує, найтипівіші проблеми, що входять до кола її компетенції, методи дослідження та сформовані наприкінці ХХ ст.. напрями соціолінгвістики.

Термін „соціолінгвістика” найбільш вживаний у сучасній науці. Вперше його використав у 1952 році американський дослідник Х. Каррі. Цим терміном було позначено напрям, який фактично вже існував у мовознавстві і вбачав свою головну мету в дослідженні мови як суспільного явища. У *сучасному* мовознавстві найбільш вживаним є 2 терміни: „соціальна лінгвістика” і „соціолінгвістика”. Інші терміни вживаються рідше, причому в них, як правило, вкладається різний зміст.

Прийняті у сучасній науці терміни „соціальна лінгвістика” і „соціолінгвістика” закріпилися в кінці 60-х років минулого століття.

Питання про *назву науки* є важливим. У ній зазвичай міститься найбільш лаконічна вказівка на предмет цієї науки. Слід підкреслити, що у соціолінгвістики предмет дослідження розуміється неоднозначно.

Статус соціолінгвістики як наукової дисципліни

Соціолінгвістика – виникла на межі двох інших наук – соціології та лінгвістики. Міждисциплінарний статус соціолінгвістики визнається багатьма вченими. Однак саме по собі це визнання не відповідає на питання: чого більше у цій науці – соціології чи лінгвістики? Хто займається нею – професійні соціологи чи професійні мовознавці (згадаємо, що першим вченим, який вжив термін „соціолінгвістика”, був соціолог)?

Сучасна соціолінгвістика – це галузь мовознавства. Поки ця наука формувалася, ставала на ноги, можна було сперечатися про її статус. Але наприкінці ХХ ст., коли у соціолінгвістиці не тільки визначився об’єкт, цілі і завдання досліджень, але й отримані значні результати, стала цілком очевидною „мовознавча” природа цієї науки.

Звернемося до аналізу найбільш відомих визначень соціальної лінгвістики та за ними спробуємо встановити предмет цієї навчальної дисципліни.

О. С. Ахманова „Словарь лингвистических терминов”

1. Розділ мовознавства, що вивчає причинні зв’язки між собою і фактами суспільного життя.

2. Розділ мовознавства, що вивчає соціальну диференціацію мов, тобто різні його *соціальні діалекти*.

Друге визначення належить скоріше всього до соціальної діалектології, яку слід вважати однією із складових частин соціальної лінгвістики. Правда, у цьому випадку під соціальною діалектологією варто розуміти широку дисципліну, що досліджує усі види соціальної диференціації мови, а не тільки власне соціальні діалекти (професійні говори, корпоративні жаргони, аргі та ін.).

Що стосується першого визначення, то воно, в основному, правильно зазначає головну проблему соціолінгвістики – „мова і суспільство”, однак воно не розкриває різноспрямованості „причинних зв’язків між фактами

суспільного життя і мовою”. Відсутні у цьому визначенні й інші важливі аспекти, без яких важко уявити сучасну соціолінгвістику.

Вузьке визначення соціолінгвістики пропонував у кінці 60-х років минулого століття відомий соціолінгвіст академік В. М. Жирмунський:

„Соціальна лінгвістика у вузькому розумінні розглядає 2 взаємопов’язаних кола проблем:

1) соціальну диференціацію мови класового суспільства на певному етапі його історичного розвитку (у даного суспільного колективу, у дану історичну епоху);

2) процес соціального розвитку мови, його історію як явища соціального (соціально диференційованого)”.

При цьому В. М. Жирмунський зазначав умовність поділу предмета соціолінгвістики на 2 кола проблем – *синхронічний* та *діахронічний*.

В. М. Головін вважав за доцільне говорити про зміст соціолінгвістики у широкому та вузькому розумінні її предмета і завдань.

У широкому розумінні соціолінгвістика, на його думку, „повинна обіймати усю систему „площинних” членувань мови, усю систему її варіантів, оскільки їх наявність обумовлена впливом суспільства.

В. М. Головін виділяв 7 „площин” соціальної диференціації мови:

„а) диференціація за територією (вона відображається у наявності місцевих, територіальних діалектів);

б) за видом матеріального втілення мовлення (воно зумовлює усну та писемну форми загальної мови);

в) за структурою мовленнєвого процесу (діалогічні та монологічні варіанти мови);

г) за типом діяльності соціального колективу, тобто суспільства (утворюються функціональні стилі мовлення);

д) за соціальними групами людей, за соціальними верствами населення (це професійні, соціальні (як говорять вчителі, політичні діячі) класові варіанти);

е) за жанрами і типами словесних творів;

ж) за авторами словесних творів (це особистісні „варіанти варіантів”).

У вузькому розумінні основним предметом соціолінгвістики ним визначалося „насамперед таке членування функціональної мови, яке виникає під впливом різних соціальних груп, що властиві суспільству”. Вузьке розуміння соціолінгвістики – вивчення мовного спілкування у малих групах (клас, спортивна група, сім’я); процеси соціального розвитку мови і вивчення мовних ситуацій (як змінилась мова після війни, революції, зараз тощо). (Як характеризується функціонування мови, коли вона використовується дорослими, молоддю і дітьми? Робітниками, селянами та представниками інтелігенції? Спеціалістами різних галузей виробництва, науки й техніки? Як впливає на структуру мовлення ситуація спілкування? тощо).

Як у широкому, так і вузькому розумінні соціолінгвістики Б. М. Головіна цікавлять насамперед проблеми соціальні, причому такі, що пов’язані з функціонуванням *однієї мови*, а не двох або трьох в одному суспільстві.

У визначенні соціолінгвістики Б. М. Головіна є й деякі загальні питання соціолінгвістики: соціальна обумовленість виникнення та розвитку мови, роль соціального впливу на мову та інші.

На думку відомого радянського мовознавця Ф. П. Філіна, який багато років присвятив вивченню мови як суспільного явища, щодо змісту соціолінгвістики: „Мова – творіння суспільства, й у ній все суспільне. Що ж слід у такому випадку розуміти під соціолінгвістикою? Поки що у цей термін вкладається різний зміст, межі якого не дуже чіткі. Напевне, за ним потрібно закріпити два значення:

1) вивчення залежності мови, її структури від

суспільства, інакше кажучи, суспільної зумовленості мовних явищ;

2) вивчення суспільних функцій мови, її ролі у суспільстві, впливу на суспільство.

Ясно, що обидва ці значення тісно пов'язані одне з одним, складають єдиний комплекс проблем”.

Інший відомий лінгвіст, академік Р. А. Будагов виступає за широку сферу соціолінгвістики: „До недавнього часу соціолінгвістика цікавилась мовними контактами, мовною диференціацією. Настав час розширити сферу соціолінгвістики: активна позиція людей ... ставить перед лінгвістами проблему постійної та глибокої взаємодії між мовою та її носіями”.

За широке розуміння предмета соціолінгвістики виступають Н. Д. Дешерієв, Л. Б. Нікольський, А. Д. Швейцар та ін.

Великі коливання у визначенні обсягу, змісту предмета соціолінгвістики спостерігаємо у зарубіжному мовознавстві: Д. Хаймс, У. Брайт, Дж. Шишман, У. Лабов, Дж. Гамперц, С. Ервін-Тріпп, Е. Хауген та ін.

Вважають, що й теоретично, й практично є доцільним дотримуватись не вузького, а широкого уявлення про предмет соціолінгвістики. Лише за умови ретельного і глибокого вивчення мови як функціонуючої системи у її багато численних соціально-функціональних виявах можна говорити про *ступінь* суспільної зумовленості тих чи інших функціональних різновидів мови, тих чи інших одиниць її внутрішньої структури.

У лінгвістичній науці здебільшого усі проблеми соціолінгвістики зводяться до трьох: 1) мова і суспільство (основна!); 2) мова і культура; 3) мова і людина.

Більшість лінгвістичних проблем розглядається в аспекті: мова і суспільство (проблема мовних ситуацій, соціальний розвиток мови, вплив зовнішніх факторів на систему і структуру мови; мова та влада, мова та релігія, мова й освіта). Після соціальних стресів мова швидко розвивається. У

1933 р. – нова система правил орфографії російської мови. У 1993 р. – новий український правопис.

У взаємозв'язках „мова і суспільство” мова виконує три основні функції: комунікативну, кумулятивну (накопичувальну), метамовну. Для соціолінгвістики: об'єднуюча функція, яка вирізняє (людина виділяє себе у соціумі), престижна (почуття цінності своєї мови). Найпрестижніша мова та, якою спілкується більшість мовців, якою виконується велика кількість комунікативних функцій: у науці, культурі, армії, сім'ї тощо.

Мова і культура – першим, хто розвивав цю проблему, був В. Гумбольдт – мова відображає дух народу. Екзотизми, наприклад, показують специфічну картину світу певного народу.

Мова і людина – цю проблему започаткував Ноем Хомський (не соціолінгвіст), займався структуралізмом (теорія у лінгвістиці ХІХ ст.), він засновник генеративної (породжуючої) граматики. Людина у своїх виявах може бути схарактеризована у позиції *мовної компетенції* (знання мови, її граматики, вміння правильно побудувати речення тощо). Цього терміну недостатньо для мовного розуміння людини. Запропонували розширити це поняття – соціолінгвістична комунікативна компетенція. Тобто, треба не просто знати слова, але й мовні засоби. Ці 2 поняття позначають вміння обирати мовні засоби в залежності від ситуації спілкування (офіц. – неофіц.) тощо.

Інтерференція – у свідомості людини є 2 мови. Соціолінгвісти вивчають це як кодові перемикання – переходи з однієї мови на іншу, перехід на інший функціональний різновид тієї ж мови.

До цієї ж проблеми належить вивчення мови окремих людей, мовна поведінка, роль окремих особистостей у творенні мови.

Тут виділяються підпроблеми: *мова і вік* (багато лінгвістів вивчали мову дітей: Гвоздев, Соммерфельд (запад). Французи розробляють *програму* вивчення мови дітей).

Мова старшого покоління – консервативність мови (стійкість, мовні помилки).

Мова і стать – гендерні дослідження займаються цією проблемою. Американки першими сказали, що мова побудована за чоловічим принципом. Відома монографія Лакофф (жінка) – „Язык и место женщины” (1975 р.):

а) жінки використовують деякі слова, що їх не використовують чоловіки;

б) у мові жінок багато оцінних прикметників, ввічливих форм;

в) частіше використовують форми, що виражають невпевненість, намагаються говорити дуже правильно;

г) жінки більш консервативні, нове приходить через чоловіків.

Отже, головне завдання соціолінгвістики – вивчення того, як використовують мову люди, що складають те чи інше суспільство, і як впливають на розвиток мови зміни у суспільстві, де існує ця мова. Це завдання відповідає двом кардинальним соціолінгвістичним проблемам – проблемі соціальної диференціації мови та проблемі соціальної обумовленості розвитку мови.

2. Дотримуючись думки про переважно широке розуміння соціолінгвістики, доцільно виділити й назвати проблематику цієї науки, яка частково вже розроблена та відображена у відповідних поняттях і термінах, а здебільшого є такою, що тільки висувається (пропонується) для поглибленого соціолінгвістичного аналізу:

1. Соціолінгвістика як наука про суспільну обумовленість будови, розвитку та функціонування мови, про вплив суспільства на мову і мови на суспільство. Методологічна основа соціолінгвістики.

2. Суспільні функції мови, їх склад і залежність від конкретно-історичних соціальних умов функціонування мови.

3. Форми існування мови, літературна мова та нелітературні форми: просторіччя (нелітературне), територіальні діалекти, соціальні діалекти, інші форми існування мови.

4. Основні види членування мови: соціальне, функціонально-стильове, територіальне. Суспільні фактори, що обумовлюють соціальну і соціально-стильову диференціацію мови: суспільна сфера, соціальне середовище, ситуація мовлення.

5. Соціально-комунікативна система, її компоненти. Мовна ситуація як один із найважливіших об'єктів соціолінгвістики. Двомовність. Диглосія (моноглосія – від грец. monos – один, єдиний і qlōssa – мова) – диглосія – від грец. di – двічі, подвійний і qlōssa – мова – користування двома або більше формами існування даної мови. Ці терміни введені в обіг Ч. Фергюсоном. Наприклад, літературна мова – національна мова, літературна мова – просторіччя, літературна мова – територіальний діалект, літературна мова – суржик тощо.

6. Суспільна обумовленість розвитку мови. Соціальні типи мов у різних суспільно-історичних формаціях (мови – діалекти родові, діалекти племен, мови націй, народностей, міжнаціональні мови тощо). Специфіка соціального членування мови у різні періоди історії суспільства. Національні мови, шляхи їх виникнення.

7. Літературна мова, її функції та ознаки. Соціальний аспект мовної норми. Стильова диференціація мови, її залежність від екстралінгвістичних явищ (змісту мовлення, призначення, умов спілкування, адресата,

адресанта).

8. Мовленнєва варіативність, її залежність від соціальної ситуації, а також соціальних ознак мовців (вік, рівень освіти, професія та ін.).

9. Соціолінгвістичні класифікації мов. Критика соціолінгвістичних типологій, запропонованих зарубіжними мовознавцями. Класифікації мов за суспільними функціями, які вони виконують. Світові мови, їх соціальні функції й структурні переваги (глобальність розповсюдження, свідомість прийняття, специфіка функцій, багатство та відпрацьованість засобів вираження). Питання про мову майбутнього.

10. Проблема допоміжних міжнародних мов. Есперанто та інші штучні мови, сфери їх застосування. Завдання інтерлінгвістики.

11. Соціально обумовлені зміни у структурі мови та її окремих ланках. Поняття про прогрес у мові. Людина і мова. Співвідношення стихійних і свідомих факторів у еволюції мови. Проблема планування розвитку мови (його суспільних функцій і компонентів структури). Типи і форми свідомого впливу на мову (збереження мови та підтримання її у стані комунікативної придатності, розширення її функцій, спрямованість на збагачення словника, вироблення орфографічних, пунктуаційних, орфоепічних і лексико-фразеологічних норм).

12. Найважливіші закономірності сучасного світового лінгвістичного процесу.

Мова в часи науково-технічної революції. Характер і сфери впливу науково-технічного базису на мовне життя суспільства.

Розвиток наукового стилю мови, зростання термінології, збільшення загального (спільного) міжнародного фонду в науково-технічній термінології. Залежність темпів змін у мові від інтенсивності розвитку суспільства.

Соціолінгвістичні проблеми функціонування системи масової комунікації (мова газет, радіо, кіно, телебачення).

13. Мовна політика (створення й удосконалення алфавітів, розвиток лексики та синтаксису літературних мов, їх функціональних стилей, кодифікація норм літературної мови).

14. Національні та міжнаціональні мови. Роль мови у інтернаціоналізації духовної культури.

15. Соціальна діалектологія як частина соціолінгвістики. Складність й опосередкованість зв'язків між структурою суспільства і мовою. Соціальні діалекти як відображення соціально-класової, професійно-виробничої та вікової диференціації суспільства.

Соціальні діалекти, їх функціональні та структурні особливості. Типи соціальних діалектів, їх історизм. Значення соціальної діалектології для загальнолінгвістичної теорії.

16. Методи та прийоми соціолінгвістичних досліджень. Методи та джерела збору матеріалу. Опитування, його види. Експеримент, його види. Використання анкет, програм, питальників.

Обробка матеріалів. Вибір методу аналізу, обґрунтування ступеня його ефективності. Інтерпретація.

17. Структура сучасної соціальної лінгвістики. Соціолінгвістика синхронічна та діахронічна; порівняльна та загальна; теоретична та прикладна.

Місце соціальної лінгвістики серед лінгвістичних та суспільних наук.

18. Історія соціолінгвістики.

19. Соціальний аспект вивчення мови в історії вітчизняного мовознавства [58].

Отже, соціолінгвістика достатньо різновекторна дисципліна, яка розглядає розвиток мови у суспільстві з різних аспектів, тому й спектр проблем соціолінгвістики є досить широким.

3. Світовий досвід показує, що мовно-культурний фактор є вирішальним у становленні національних держав. На відміну від середньовіччя, коли головним принципом цивілізаційного розвитку був конфесійно-релігійний, у сучасній історії національних держав поширення однієї мови як загальнонаціонального засобу освіти і творення культури стало найдієвішим чинником об'єднання населення в межах однієї країни.

Як зазначає швейцарський політолог Урс Альтерматт, „для багатьох європейців сьогодні набагато важливішими від релігії є мова і культура, які в європейських національних державах становлять ключові сфери й принципові розпізнавальні ознаки. Хоча державно-політичні кордони жодною мірою не збігаються з культурно-мовними, практика більшості національних держав орієнтована на те, щоб створити гомогенну мовну культуру на спільній державній території”.

Ключову роль мови в утворенні національних держав підтверджує абсолютне домінування в Європі країн, об'єднаних однією загальнонаціональною мовою. З 47 європейських країн (якщо рахувати Росію, Закавказзя і Туреччину) своя національна мова є державною (або офіційною) у 41 країні, тобто у 85% від загальної кількості [58].

Таким чином, утвердження в незалежній Україні мови найчисленнішого корінного етносу у статусі державної цілком відповідає європейському принципові мовно-культурного будівництва і є єдиним

шляхом консолідації населення та гармонізації міжетнічних стосунків у країні.

Однак, отримавши перемогу в боротьбі за утвердження державного статусу української мови в 10-й статті Конституції, державницько-патріотичні сили суспільства не змогли розробити та впровадити у життя дієву мовно-культурну політику, яка б поєднувала норму обов'язкового вживання української мови у контрольованих державою сферах – в органах управління, судочинстві, в державних закладах освіти, науки, культури, в засобах масової інформації тощо.

Тривалий час відсутність в Україні державної мовно-культурної політики призвела до збереження домінування російської мови й стану масової двомовності.

На відміну від індивідуального білінгвізму, вживання двох мов у загальнонаціональній комунікацій в межах однієї держави є надлишковим явищем.

Масова двомовність українців є наслідком тривалого процесу мовно-культурної асиміляції, тимчасовим перехідним містком, по якому суспільство рухалось від української до російської одномовності. Здобуття державної незалежності зупинило цей рух десь на середині відстані між супротивними берегами. У цій непевній і хиткій позиції ми лишаємося й досі [58].

Успіх будівництва самостійної держави залежатиме від того, чи вдасться керівній еліті зупинити русифікацію та надати двомовному розвитку країни зворотного напрямку. Цей процес, безперечно, потребує часу, що охоплює проміжок життя принаймні 2-3 поколінь.

Успішне виконання цього складного завдання вимагає розгортання в Україні соціолінгвістичних студій. Очевидно, що різні регіони потребують відмінних стратегій і тактик впровадження оптимальної мовно-культурної поведінки. Для практичних завдань державного мовного планування необхідно провести соціолінгвістичне обстеження різних територій та на

його базі визначити показники демографічної і комунікативної потужності української й російської мов у різних сферах, а також виявити їх оцінні характеристики, враховуючи соціальну стратифікацію суспільства також. Вимагає аналізу й комплекс психологічних проблем, пов'язаних із мовною компетенцією і мовною поведінкою особистості в умовах масового білінгвізму, кореляції заниженої національної самооцінки українців із явищем колективної втрати мовної стійкості.

Отже, у центрі соціолінгвістичних досліджень в Україні має бути проблема українсько-російського білінгвізму, співвідношення двох мов на території України, проблеми мовної поведінки особистості у двомовному соціумі. Не менш важливим є аналіз деформацій, який зазнає внутрішня структура української мови під впливом російськомовних середовищ Сходу й Півдня, «розмивання» її норм і появи змішаних типів усного мовлення.

Соціолінгвістичні дослідження мовної ситуації України, спрямовані на вирішення практичних завдань, розширення соціальної бази української мови та повернення їй функціональної повноти, сприятимуть накопиченню важливого теоретичного й практичного матеріалу з проблем білінгвізму, диглосії, змішування мов [10 – 12, 15].

КОМПЛЕКСНИЙ ХАРАКТЕР СОЦІОЛІНГВІСТИКИ

ПЛАН

1. Витоки соціолінгвістики.
2. Об'єкт соціолінгвістики.
3. Основні поняття соціолінгвістики.

1. Витоки соціолінгвістики

Те, що мова не однорідна у соціальному плані, відомо достатньо давно. Одне з перших письмово зафіксованих спостережень, яке свідчить про це, відноситься ще до початку XVI ст. Гонсало де Корреас, викладач Саламанкського університету в Іспанії, чітко розмежовував соціальні різновиди мови: „Треба відзначити, що мова має, крім діалектів, побутуючих у провінціях, деякі різновиди, пов'язані з віком, станом і майном мешканців цих провінцій: існує мова сільських жителів, простолюдинів, городян, знатних господ і придворних, вчених-істориків, старців, проповідників, жінок, чоловіків і навіть малих дітей”.

Термін „соціолінгвістика” вперше вжив у 1952 році американський соціолог Герман Каррі. Однак це не означає, що й наука про соціальну обумовленість мови зародилася на початку 1950-х років. Коріння соціолінгвістики глибші, і шукати їх треба не в американському науковому ґрунті, а в європейському.

Лінгвістичні дослідження, які враховували обумовленість мовних явищ явищами соціальними, з більшою чи меншою інтенсивністю проводилися ще на початку XX століття у Франції, Росії, Чехії. Інші, ніж в США, наукові традиції обумовили те положення, за якого вивчення зв'язків мови з суспільними інститутами, з еволюцією суспільства ніколи принципово не відділялося у цих країнах від „чистої” лінгвістики. „Оскільки мова можлива тільки у людському суспільстві, - писав І.А. Бодуен де

Куртене, - то, крім психічної сторони, ми повинні відзначати у ній завжди сторону соціальну. Основою мовознавства повинна бути не лише індивідуальна психологія, але й соціологія”.

Найважливіші для сучасної соціолінгвістики ідеї того часу належать таким видатним вченим першої половини ХХ ст., як І.А.Бодуен де Куртене, Є.Д.Поливанов, Л.П.Якубинський, В.М.Жирмунський, Б.О.Ларін, А.М.Селищев, В.В.Виноградов, Г.О. Винокур у Росії; Ф.Брюно, А.Мейе, П.Лафарг, М.Коен у Франції; Ш.Баллі, А.Сеше у Швейцарії; Ж.Вандрієс у Бельгії; Б.Гавранек, А.Матезіус у Чехословаччині та інші. Це, наприклад, ідея про те, що усі засоби зв'язку розподілені за сферами спілкування, а розподіл спілкування за сферами має у значній мірі соціальну обумовленість (Ш.Баллі); ідея соціальної диференціації єдиної національної мови в залежності від соціального статусу її носіїв (праці російських і чеських мовознавців); положення, згідно з яким темпи мовної еволюції залежать від темпів розвитку суспільства, а у цілому мова завжди відстає за здійсненими у ній змінами від змін соціальних (Є.Д.Поливанов); розповсюдження ідей і методів, які використовувалися для вивчення сільських діалектів, для дослідження мови міста (Б.О.Ларін); важливість вивчення жаргонів, аргю та інших некодифікованих сфер мови для розуміння внутрішньої будови системи національної мови (Б.О.Ларін, В.М.Жирмунський, Д.С.Лихачов) та ін.

Характерна риса соціолінгвістики другої половини ХХ ст. – перехід від робіт загального плану до експериментальної перевірки висунутих гіпотез, математично вивіреного опису конкретних фактів. На думку одного з представників американської соціолінгвістики Дж.Фішмана, вивчення мови під соціальним кутом зору на сучасному етапі характеризується такими рисами, як системність, суворість спрямованість на збирання даних, кількісно-статистичний аналіз фактів, тісне поєднання лінгвістичного та соціологічного аспектів дослідження. [11]

2. Об'єкт соціолінгвістики

Один із основоположників сучасної соціолінгвістики американський дослідник Уїльям Лабов визначає соціолінгвістику як науку, яка вивчає „мову у її соціальному контексті”. Якщо розшифрувати це стисле визначення, то слід зазначити, що увага соціолінгвістів звернена не на власне мову, не на її внутрішню будову, а на те, як користуються мовою люди, члени того чи іншого суспільства. При цьому враховуються усі фактори, що можуть впливати на використання мови, - від різних характеристик самих мовців (їх віку, статі, рівня освіти і культури, виду професії тощо) до особливостей конкретного мовленнєвого акту.

„Ретельний і точний науковий опис певної мови, - відзначав Р.Якобсон, - не може обійтися без граматичних і лексичних правил, що стосуються наявності або відсутності відмінностей між співбесідниками з точки зору їх соціального статусу, статі або віку; визначення місця таких правил у загальному описі мови являє собою складну лінгвістичну проблему”.

На відміну від генеративної лінгвістики, представленої, наприклад, у працях Н.Хомського, соціолінгвістика має справу не з ідеальними носіями мови, які породжують тільки правильні вислови даною мовою, а з реальними людьми, які у своєму мовленні можуть порушувати норми, помилятися, змішувати різні мовні стилі та ін.. Важливо зрозуміти, чим пояснюються подібні особливості реального використання мови.

Тим самим при соціолінгвістичному підході до мови об'єктом вивчення є функціонування мови; її внутрішня структура сприймається як даність й спеціальному дослідженню не підлягає. У суспільствах, де функціонують декілька мов, соціолінгвісти повинні досліджувати функціонування кількох мов у їх взаємодії, щоб отримати відповіді на наступні запитання: У яких сферах соціального життя вони використовуються? Які взаємовідносини між ними за статусом і функціями?

Яка мова „головує”, тобто є державною або офіційно прийнятою як основний засіб спілкування, а які вимушені задовольнятися роллю сімейних або побутових мов? Як, за яких умов і в яких формах існує дво- і багатомовність?[15]

3. Основні поняття соціолінгвістики

Соціолінгвістика оперує певним колом специфічних для неї понять: мовна спільнота, мовна ситуація, соціально-комунікативна система, мовна соціалізація, комунікативна компетенція, мовний код, перемикання кодів, білінгвізм (двомовність), диглосія, мовна політика і ряд інших. Крім того, деякі поняття запозичені з інших галузей мовознавства: мовна норма, мовленнєве спілкування, мовленнєва поведінка, мовленнєвий акт, мовний контакт, змішування мов, мова-посередник та ін., а також із соціології, соціальної психології: соціальна структура суспільства, соціальний статус, соціальна роль, соціальний чинник тощо.

Розглянемо деякі з цих понять, найбільш специфічні для соціолінгвістики та важливі для розуміння сутності цієї наукової дисципліни.

Мовна спільнота – це сукупність людей, які об'єднані загальними соціальними, економічними, політичними і культурними зв'язками, які здійснюють у повсякденному житті безпосередні та опосередковані контакти одне з одним та з різного роду соціальними інститутами за допомогою однієї мови або різних мов, поширених у цій спільноті.[15]

Межі розповсюдження мов дуже часто не співпадають з політичними межами. Найочевидніший приклад – сучасна Африка, де однією і тією ж мовою можуть говорити жителі різних держав (такою є, наприклад, суахілі, поширена в Танзанії, Кенії, Уганді, частково в Заїрі та Мозамбіку), а всередині однієї держави співіснують декілька мов (в Нігерії, наприклад, їх більше 200!). Тому при визначенні поняття «мовна спільнота»

важливе поєднання лінгвістичних і соціальних ознак: якщо ми залишимо тільки лінгвістичні, то йтиметься лише про мову, відокремлену у тому середовищі, в якому вона використовується; якщо ж спиратися тільки на соціальні критерії (включаючи і політико-економічні, і культурні чинники), то поза увагою залишаться мови, що функціонують в даній соціальній спільноті.

Як мовні спільноти можуть розглядатися сукупності людей, різні залежно від кількості індивідів, що входять до них, – від цілої країни до так званих малих соціальних груп (наприклад, сім'ї, спортивної команди): критерієм виокремлення в кожному випадку мають бути подібність соціального життя та наявність регулярних комунікативних контактів. Одне мовна спільнота може бути поєднуючою по відношенню до інших. Так, сучасна Росія – приклад мовної спільноти, яка включає мовні спільноти меншого масштабу: республіки, області, міста. У свою чергу, місто як мовна спільнота включає мовні співтовариства ще меншого масштабу: підприємства, установи, навчальні заклади.

Чим меншою є чисельність мовної спільноти, тим вища її мовна однорідність. У Росії існують і взаємодіють одна з одною десятки національних мов і їх діалектів, а у великих російських містах основні форми суспільного життя здійснювались часто двома мовами (Казань: татарською та російською, Уфа: башкирською та російською, Майкоп: адигейською та російською), а за національної однорідності населення – переважно на однію (Москва, Петербург, Саратов, Красноярськ).

У рамках таких мовних спільнот, як завод, науково-дослідний інститут, середня школа, переважає одна мова спілкування. Проте в малих мовних спільнотах, таких, як сім'я, де комунікативні контакти здійснюються безпосередньо, може бути не одна, а дві мови (і навіть більше: відомі сім'ї

емігрантів, що використовують у внутрішньосімейному спілкуванні декілька мов).

Мовний код. Кожне мовна спільнота користується певними засобами спілкування – мовами, їх діалектами, жаргонами, стилістичними різновидами мови. Будь-який такий засіб спілкування можна назвати кодом. У загальному значенні код – це засіб комунікації: природна мова (російська, англійська, сомалі та ін.), штучна мова типу есперанто або типу сучасних машинних мов, азбука Морзе, морська сигналізація прапорцями тощо. У лінгвістиці кодом прийнято називати мовні утворення: мову, територіальний або соціальний діалект, міське койне та под.

Разом з терміном «код» уживається термін «субкод». Він позначає різновид, підсистему якогось загального коду, комунікативний засіб меншого обсягу, вужчої сфери використання та меншого набору функцій, ніж код. Наприклад, такі різновиди сучасної російської національної мови, як літературна мова, територіальний діалект, міське просторіччя, соціальний жаргон, – це субкоди, або підсистеми єдиного коду (української національної мови).

Субкод, або підсистема також може членуватися на різновиди й тим самим включати до свого складу субкоди (підсистеми) нижчого рівня та ін. Наприклад, українська літературна мова, що сама є субкодом по відношенню до національної мови, членується на два різновиди – кодифіковану мову і розмовну мову, кожна з яких володіє певною самодостатністю та розрізняється за функціями: кодифікована мова використовується в книжково-письмових формах мови, а розмовна – в усних, повсякденно-побутових формах. У свою чергу кодифікована літературна мова диференційована на стилі, а стилі реалізуються в різноманітних мовних жанрах; певна подібність такої диференціації є і в розмовній мові.

Соціально-комунікативна система – це сукупність кодів і субкодів, що використовуються в певній мовній спільноті та знаходяться один з одним у відносинах функціональної доповненості. «Функціональна доповненість» означає, що кожен із кодів і субкодів, які створюють соціально-комунікативну систему, має свої функції, не перетинаючись з функціями інших кодів і субкодів (тим самим всі вони ніби доповнюють один одного за функціями).

Наприклад, кожний стиль літературної мови – науковий, офіційно-діловий, публіцистичний, релігійно-проповідницький – має свої специфічні функції, не властиві іншим стилям, а разом вони функціонально доповнюють один одного, утворюючи систему, здатну обслуговувати всі комунікативні потреби даного суспільства (яке можна умовно назвати суспільством носіїв літературної мови; окрім них є ще, наприклад, носії діалектів, просторіччя) і всі сфери спілкування.

У багатомовному суспільстві соціально-комунікативну систему утворюють різні мови, і комунікативні функції розподіляються між ними (при цьому кожна з мов може, природно, підрозділятися на субкоди – діалекти, жаргони, стилі).

Мовна ситуація. Компоненти соціально-комунікативної системи, обслуговуючі ту чи іншу мовну спілку, знаходяться один з одним у певних відносинах. На кожному етапі існування мовної спільноти ці відносини більш-менш стабільні. Проте це не означає, що вони не можуть змінюватися. Зміна політичних обставин у країні, зміна державного ладу, економічні перетворення, нові орієнтири в соціальній і національній політиці тощо – все це може так чи інакше впливати на стан соціально-комунікативної системи, на її склад і на функції її компонентів – кодів і субкодів.

Функціональні відносини між компонентами соціально-комунікативної системи на тому або іншому етапі існування даної мовної спільноти формують мовну ситуацію, характерну для цієї спілки.

Поняття «мовна ситуація» застосовується здебільшого до великих мовних спільнот – країн, регіонів, республік. Для цього поняття важливий чинник часу: по суті, мовна ситуація – це стан соціально-комунікативної системи в певний період її функціонування.

Наприклад, на Україні, де соціально-комунікативна система включає як головні компоненти українську та російську мови (крім них є й інші: білоруська, болгарська, угорська, чеська та деякі інші), до розпаду СРСР спостерігалася відносно динамічна рівновага між цими мовами. Існували школи з українською та російською мовами навчання, в галузі науки та вищої освіти вживалися обидві мови, певною мірою ділячи сфери вживання (природні і технічні науки – переважно російською мовою, гуманітарні – переважно українською), у побутовій сфері вибір мови спілкування визначався інтенціями мовця, типом адресата, характером ситуації спілкування тощо. У 1990-ті роки функції російської мови в Україні різко звужуються, вона витісняється українською мовою зі сфер середньої і вищої освіти, науки, культури; галузі вживання російської мови в побутовому спілкуванні також скорочуються.

Ці зміни – безперечно свідчать про зміну мовної ситуації, тоді як склад соціально-комунікативної системи, який обслуговує українське мовне суспільство, залишається незмінним.

Перемикання кодів. Коди (мови) і субкоди (діалекти, стилі), що становлять соціально-комунікативну систему, функціонально розподілені. Це означає, що один і той самий контингент мовців, які складають певну мовну спільноту, володіючи загальним набором комунікативних засобів,

використовує їх залежно від умов спілкування. Наприклад, якщо казати про субкоди літературної мови, то в науковій діяльності носії літературної мови використовують засоби наукового стилю мови, у сфері діловодства, юриспруденції, адміністративного листування та ін. вони ж зобов'язані вдаватися до засобів офіційно-ділового стилю, у сфері релігійного культу – до слів і конструкцій стилю релігійно-проповідницького і под. Інакше кажучи, залежно від сфери спілкування мовець перемикається з одних мовних засобів на інші.

Схожа картина спостерігається й у тих суспільствах, де використовується не одна, а дві мови (або декілька). Білінгви, тобто люди, що володіють двома (або декількома) мовами, звичайно «розподіляють» їх використання залежно від умов спілкування: в офіційній обстановці, при спілкуванні з владою використовується переважно одна мова, а в ужитку, в сім'ї, при контактах з сусідами – інша (інші). І в цьому випадку можна говорити про перемикання з одного коду на інший, тільки як коди фігурують не стилі однієї мови, як у першому прикладі, а різні мови.

Перемикання кодів, або кодове перемикання, – це перехід мовця в процесі мовного спілкування з однієї мови (діалекту, стилю) на іншу залежно від умов комунікації. Перемикання коду може бути викликане, наприклад, зміною адресата, тобто того, до кого звертається мовець. Якщо адресат володіє тільки однією з двох мов, які знає мовець, то останньому, природно, доводиться використовувати саме цю, знайому адресату мову, хоча до цього моменту в спілкуванні зі співрозмовниками-білінгвами могла використовуватися інша мова або обидві мови. Перемикання на відомий співрозмовнику мовний код може відбуватися навіть у тому випадку, якщо змінюється склад співрозмовників: якщо до розмови двох білінгвів приєднується третя людина, що володіє тільки однією з відомих усім трьом мов, то спілкування має відбуватися цією мовою. Відмова ж

співрозмовників переключитися на код, знайомий третьому учасникові комунікації, може розцінюватися як небажання посвячувати його в тему розмови або як зневага до його комунікативних запитів.

Чинником, що обумовлює перемикання кодів, може бути зміна ролі самого мовця. Скажімо, в ролі батька (при спілкуванні в сім'ї) або в ролі сусіда по будинку він може використовувати рідний для нього діалект, а звертаючись до представників органів центральної влади, вимушений перемикатися на більш-менш загальноприйняті форми мови. Якщо такого перемикання не відбудеться, представники влади його не зрозуміють і він не досягне своєї мети (задовольнити прохання, розглянути скаргу і под.), тобто зазнає комунікативну поразку.

Тема спілкування також впливає на вибір коду. За даними дослідників, що займалися проблемами спілкування в умовах мовної неоднорідності, «виробничі» теми члени мовних спільнот вважають за краще обговорювати тією мовою, яка має відповідну спеціальну термінологію для позначення різних технічних процесів, пристрій, приладів тощо. Але як тільки відбувається зміна теми – з виробничої на побутову, – «включається» інший мовний код або субкод: рідна мова або діалект співрозмовників. У одномовному суспільстві за подібної зміни коду відбувається перемикання з професійної мови на загальноживані мовні засоби.

У яких місцях мовного ланцюга мовці перемикають коди? Це залежить від характеру впливу тих чинників, про які тільки-но йшла мова. Якщо вплив того або іншого чинника мовець може передбачати й навіть в якомусь сенсі планувати, то перемикання відбувається у природних межах мовленнєвого потоку: в кінці фрази, синтаксичного періоду, під час найспокійнішого режиму спілкування – після закінчення обговорення будь-якої теми. Проте якщо втручання чинника, що обумовлює кодове

перемикання, несподіване для мовця, він може перемикатися з коду на код посередині фрази, іноді навіть не договоривши слово. За умови високого ступеня володіння різними кодами або субкодами, коли використання їх значною мірою автоматизоване, сам процес кодового перемикання може не усвідомлюватися мовцем, особливо в тих випадках, коли інший код (субкод) використовується не цілком, а у фрагментах. Наприклад, розмовляючи однією мовою, людина може додавати до своєї мови елементи іншої мови – фразеологізми, модальні слова, вигуки, частки.

Сама здатність до перемикання кодів свідчить про достатньо високий рівень володіння мовою (або підсистемами мови) і про певну комунікативну й загальну культуру людини. Механізми кодових перемикань забезпечують взаєморозуміння між людьми та відносну комфортність самого процесу мовленнєвої комунікації. Навпаки, нездатність індивіда варіювати своє мовлення залежно від умов спілкування, перевага лише одного коду (або субкоду) сприймається як аномалія та може призводити до комунікативних конфліктів.

Мовна варіативність. Якщо ми можемо перемикатися в процесі спілкування з одних мовних засобів на інші, наприклад, при зміні адресата, продовжуючи при цьому обговорювати ту ж саму тему, це означає, що в нашому розпорядженні є набір засобів, що дозволяє про одне й те ж саме говорити по-різному. Це надзвичайно важлива властивість мови, що забезпечує мовцю можливість не тільки вільно виражати свої думки даною мовою, але й робити це різними способами. Уміння носія мови по-різному виражати одне і те ж значення називається здатністю до перефразовування. Ця здатність, разом із здатністю вилучати суть зі сказаного й умінням відрізнити правильні фрази від неправильних, лежить в основі складної психічної навички, названої «володінням мови».

Варіативність виявляється на всіх рівнях мовленнєвої комунікації – від володіння засобами різних мов (а, отже, варіювання поперемінного використання одиниць кожної з мов залежно від умов спілкування) до усвідомлення мовцем допустимості різних фонетичних або акцентних варіантів, що належать одній мові (в сучасній українській літературній мові це варіанти типу *ні[з]ті / ні[х]ті*, і под.).

З погляду соціолінгвістики, явище варіативності заслуговує уваги оскільки різні мовні варіанти можуть використовуватися залежно від соціальних відмінностей між носіями мови та від відмінностей в умовах мовленнєвого спілкування.

Соціолект. Цей термін виник у лінгвістиці порівняно недавно – у другій половині ХХ ст. Він утворений з двох частин – частини *соціо-*, яка вказує на відношення до суспільства, і другого компоненту слова „діалект”; це, по суті, стягнення в одне слово словосполучення „соціальний діалект”.

Соціолектом називають сукупність мовних особливостей, притаманних будь-якій соціальній групі – професійній, статевій, віковій та ін. – у межах тієї чи іншої підсистеми національної мови. Прикладами соціолектів можуть слугувати особливості мовлення солдат (солдатський жаргон), школярів (шкільний жаргон), кримінальний жаргон, арго хіпі, студентський сленг, професійна „мова” тих, хто працює на комп’ютерах, різноманітні торгові арго (наприклад, „човників”, торгівців наркотиками) тощо.[68]

Термін *соціолект* зручний для назви різноманітних і несхожих одне на одне мовних утворень, які володіють, однак, спільною, об’єднуючою їх ознакою: ці утворення обслуговують комунікативні потреби *соціально обмежених* груп людей.

Соціолекти не являють собою цілісної системи комунікації. Це саме особливості мовлення – у вигляді слів, словосполучень, синтаксичних

конструкцій. Основа ж соціолектів – словникова та граматична – звичайно мало чим відрізняється від характерної для даного суспільства національної мови. Так, сучасне злочинницьке арго має достатньо велику кількість специфічних назв, у тому числі метафоричних: *балда* – голова, *кусок* – тисяча рублів, *мент* – міліціонер, *хаза, малина* – злочинницький притон, *хрусти* – гроші, *шмонати* – обшукувати, *етанка* – пересильна в'язниця, тощо, але відмінювання цих слів, їх поєднання у речення відбуваються за загальномовними моделями і правилами; загальномовною є й лексика, яка не називає якісь специфічні реалії „професійного” та побутового життя злочинців (*Вдарили мене по балді; Це він купив за два куски; На хазу нагрянули менти і обшманали усіх, хто там був, і под.*).

Арго. Жаргон. Сленг. Терміни арго і жаргон – французькі за походженням (фр. *argot, jargon*), сленг – англійський (англ. *slang*). Ці терміни часто вживаються як синоніми. Однак слід розмежовувати поняття, які позначають ці явища: арго – це, на відміну від жаргону, таємна мова, створена спеціально для того, щоб зробити мовлення даної соціальної групи незрозумілим для сторонніх. Тому переважає словосполучення «зłodійське арго», «арго офеней» – бродячих торговців У Росії ХІХ ст., ніж «зłodійський жаргон», «жаргон офеней».

Термін *сленг* більш характерний для західної лінгвістичної традиції. Змістовно він близький до того, що позначає термін *жаргон*.

Арго, жаргон, сленг – це різновиди соціолекту. Специфіка кожного з цих мовних утворень може бути обумовлена професійною відокремленістю тієї чи іншої групи або соціальною відмежованістю від решти суспільства. Комп'ютерний жаргон (сленг) – приклад *професійно* специфічних мовних утворень, злочинницьке арго, студентський сленг – приклади *соціально* специфічних субкодів. Іноді група може бути відокремлена і професійно, і соціально; мовлення такої групи набуває властивостей і професійного, і соціального жаргону (арго, сленгу). Приклад – солдатський жаргон, оскільки

військова справа є професією, а люди, які займаються цією професією, живуть своїм, достатньо відокремленим від решти суспільства, життям.

Койне. Термін *койне* (від грец. "спільна мова") спершу використовувався лише до загальногрецької мови, яка склалася у IV-III ст. до н.е. та слугувала єдиною мовою ділової, наукової і художньої літератури Греції до II-III ст. н.е.

У сучасній соціолінгвістиці *койне* розуміється як такий засіб повсякденного спілкування, який пов'язує людей, що говорять на різних регіональних чи соціальних варіантах даної мови. У ролі *койне* можуть виступати наддіалектні форми мови – своєрідні *інтердіалекти*, які об'єднують у собі риси різних територіальних діалектів, - або одна з мов, функціонуючих у даному ареалі.

Поняття *койне* особливо актуальне під час опису мовного життя великих міст, де змішуються великі групи людей з різними мовленнєвими навичками. Міжгрупове спілкування в умовах міста потребує створення такого засобу комунікації, який був би зрозумілим усім. Так з'являються *міські койне*, які обслуговують потреби повсякденного, здебільшого усного, спілкування різних груп міського населення.

Крім міських *койне* виділяють *койне ареалу*, тобто певної території, на якій розповсюджена дана мова (або мови). Так, у багатомовній республіці Малі (Африка) у якості *койне* використовується мова бамана, яка має наддіалектну форму [Виноградов 1990]. Поняття *койне* іноді застосовується й по відношенню до писемних форм мови – наприклад, до латини, яка використовувалася як мова науки у середньовічній Європі.[10]

ПРОБЛЕМАТИКА ТА МЕТОДОЛОГІЯ СОЦІОЛІНГВІСТИКИ

ПЛАН

1. Проблеми соціолінгвістики.

2. Методи соціолінгвістики:

- а) спостереження;
- б) включеного спостереження;
- в) письмове анкетування;
- г) експеримент;
- д) інтерв'ю
- е) аналіз документальних джерел.

3. Напрями соціолінгвістики.

1. Проблеми соціолінгвістики

Головні цілі СЛ – вивчення того, як використовують мову люди, члени того чи іншого суспільства, та як впливають на розвиток мови зміни у суспільстві, в якому ця мова існує. Ці цілі відповідають двом кардинальним соціолінгвістичним проблемам – проблемі соціальної диференціації мови і проблемі соціальної обумовленості розвитку мови.

Для сучасного етапу розроблення проблеми **соціальної диференціації мови** характерні такі особливості:

1. Відмова від широко розповсюдженого у минулому прямолінійного погляду на диференціацію мови у зв'язку з соціальним розшаруванням суспільства: згідно з цим поглядом, розшарування суспільства на класи призводить до формування класових діалектів і мов. Особливо виразно така думка була виражена у книзі О.М.Іванова і Л.П.Якубинського „Нариси з мови” (1932), а також у працях Л.П.Якубинського „Мова пролетаріату”, „Мова селянина” та інших, які друкувалися у 30-ті роки ХХ століття у журналі „Літературне навчання”.

Більш переконливою і на сьогодні визнаною більшістю лінгвістами є точка зору, згідно з якою відношення між структурою суспільства і соціальною структурою мови упорядковані значно складніше. Соціальна диференціація мови відображує не лише і, можливо, навіть не стільки

сучасний стан суспільства, скільки попередні його стани, характерні особливості його структури та зміни цієї структури у минулому, на різних етапах розвитку даного суспільства. У зв'язку з цим необхідно пам'ятати неодноразово висловлену мовознавцями-попередниками, але й досі актуальну тезу про те, що темпи мовного розвитку значно відстають від темпів розвитку суспільства, що мова, у силу свого призначення – бути об'єднуючою ланкою між декількома поколіннями, — значно менше консервативна, ніж та чи інша соціальна структура.

2. З відмовою від прямолінійного трактування соціальної диференціації мови і визнанням складності соціально-мовних зв'язків пов'язана інша особливість розроблення вказаної проблеми у сучасному мовознавстві: при загальній тенденції до виявлення системних зв'язків між мовою і суспільством соціолінгвісти вказують на механістичність та апріоризм такого підходу до вивчення даної проблеми, який декларує повну ізоморфність (тобто повну співвіднесеність властивостей) структури суспільства та структури мови, яка його обслуговує.

Перебільшене і тому неправильне уявлення про ізоморфність мовної й соціальної структур певною мірою пояснюється відсутністю до середини ХХ століття конкретних соціолінгвістичних досліджень: у трактуванні соціально-мовних зв'язків переважав абстрактний підхід. З появою праць, які спираються на значний за об'ємом мовний і соціальний матеріал, хиткість теорії ізоморфізму стала більш очевидною.[33]

Як показують дослідження, соціальне досить складно трансформується у мові, внаслідок чого соціальній структурі мови та структурі мовленнєвої поведінки людей у суспільстві притаманні специфічні риси, які, хоча й обумовлені соціальною природою мови, не знаходять собі прямих аналогів у структурі суспільства. Такі, наприклад, типи варіювання засобів мови, залежні від соціальних характеристик мовців і від умов мовлення.[33]

3. У тому, що стосується розробки проблеми соціальної диференціації мови, для сучасної соціолінгвістики характерний ширший, ніж раніше, погляд на явище варіювання засобів мови (яке може обумовлюватися як соціальними, так і внутрішньомовними причинами) – у тому числі і таких засобів, які належать до відносно однорідних мовних утворень, яким є, наприклад, літературна мова.

Такі соціальні категорії, як „статус”, „соціальна роль”, деякі дослідники розглядають як фактори, які впливають на стилістичне варіювання мови. Увага до фігури мовця як до одного з основних факторів, який обумовлює варіювання мовлення, виділення різних типів мовців у залежності від соціальних і ситуативних ознак характерне для ряду сучасних досліджень у галузі соціолінгвістики. Таке, наприклад, новаторське для свого часу дослідження У.Лабова, в якому фонетична варіативність сучасного американського варіанта англійської мови розглядається в залежності від соціального розшарування мовців і від стилістичних умов мовлення.[68]

Отже, проблема соціальної диференціації мови багатовимірною за своєю структурою: вона як досліджує стратифікаційну диференціацію (різномірність соціальних прошарків суспільства), так і ситуативну диференціацію (різномаїття соціальних ситуацій).

Проблема **соціальної обумовленості розвитку мови** – одна з кардинальних у соціолінгвістиці.

Сама ідея соціальної обумовленості мовної еволюції не нова. Вона виходить із аксіоми, згідно з якою мова - це явище суспільне, а якщо так, то, природно, розвиток мови не може бути повністю автономним: він так чи інакше залежить від розвитку суспільства. Питання у тому, як саме зміни у суспільному житті впливають на зміни у мові, який механізм такого впливу.

У роботах Є.Д. Поливанова (1920-ті роки) була вперше висловлена думка про те, що вплив суспільства на мову відбувається не безпосередньо,

що зміни у соціальному житті можуть прискорювати або уповільнювати хід мовної еволюції, але не можуть впливати на її характер і напрямок (що визначається внутрішніми законами мови). Розвиваючи концепцію Є.Д.Поливанова, М.В.Панов у 1960-х роках запропонував теорію мовних антиномій – постійно діючих протилежних одна одній тенденцій, боротьба яких і є рушійним стимулом мовного розвитку. На кожному конкретному етапі розвитку мови антиномії вирішуються на користь то однієї, то іншої сторони, що веде до виникнення нових протиріч. Науковці зазначають, що остаточне вирішення антиномій неможливе: це означало б, що мова зупинилася у своєму розвитку.[68]

На відміну від антиномій, які охоплюють своєю дією мовну систему у цілому, соціальні фактори не однакові за силою і діапазоном свого впливу на мову. Вони мають різну лінгвістичну значущість: одні з них, глобальні, діють на усі рівні мовної структури, інші, часткові, тією чи іншою мірою обумовлюють розвиток лише окремих рівнів. Приклади глобальних соціальних факторів: зміни кола носіїв мови; територіальні переміщення людей (міграція); створення нової державності, що по-новому впливає на деякі сфери мови; розвиток науки; значні технічні нововведення і винаходи (ніхто не стане сперечатися, наприклад, про те, що винахід книгодрукування, радіо, впровадження у побут кожної людини телебачення постали соціальними факторами, які вплинули на сфери використання мови; масова комп'ютеризація багатьох видів діяльності у тих чи інших формах відображається і у мові, а також у мовленнєвій поведінці носіїв мови тощо). Зміна складу носіїв, яку можна розглядати як глобальний соціальний фактор, веде до змін у фонетиці, у лексико-семантичній системі, у синтаксисі і, меншою мірою, у морфології мови.

Соціолінгвістика вивчає також проблеми, пов'язані з соціальним аспектом володіння мовою, соціальною регуляцією мовленнєвої поведінки, зі складним комплексом питань, що належать до змішування мов і утворення в

результаті цього процесу «проміжних» мовних ідіом – піджинів і креольських мов. Проблеми двомовності та процеси взаємодії та взаємовпливу мов, обумовлені наявністю двох або декількох мов в одному суспільстві, – також сфера компетенції соціолінгвістики. Нарешті, соціолінгвістика покликана брати участь у вирішенні питань мовної політики і мовного планування – наприклад, в багатомовних регіонах, у ситуаціях вибору однієї з мов як державної, під час розробки алфавітів і писемності для неписьменних мов та ін.

2. Методи соціолінгвістики

Соціолінгвісти у процесі становлення дисципліни запозичили численні методи у соціологів, наприклад, методи масових спостережень, анкетування, усного опитування та інтерв'ю. Але, запозичуючи у соціологів ці методи, соціолінгвістик використовують їх відповідно до завдань вивчення мови, а крім того, на їх основі виробляють власні методичні прийоми роботи з мовними фактами та носіями мови [12].

Методи, специфічні для соціолінгвістики як мовознавчої дисципліни, можна розподілити на методи збирання матеріалу, методи його обробки і методи оцінки достовірності отриманих даних і їх змістовної інтерпретації.

У першій групі переважають методи, запозичені з соціології, соціальної психології і, частково, з діалектології, в другій і третій - значне місце посідають методи математичної статистики. Є своя специфіка і в представленні соціолінгвістичних матеріалів. Крім того, одержаний, оброблений та оцінений за допомогою статистичних критеріїв матеріал потребує соціолінгвістичної інтерпретації, яка дозволяє виявити закономірні зв'язки між мовою і соціальними інститутами. Збираючи інформацію, соціолінгвісти найчастіше вдаються до спостереження і різного роду опитування; достатньо широко використовується і загальнонауковий метод

аналізу письмових джерел. Зрозуміло, часто ці методи комбінуються: після попереднього аналізу письмових джерел дослідник формулює деяку гіпотезу, яку перевіряє в процесі спостереження; для перевірки зібраних даних він може удатися до опитування певної частини соціальної спільноти, що його цікавить.

Разом із звичайним спостереженням соціолінгвісти нерідко застосовують метод включеного спостереження. Цей спосіб вивчення поведінки людей полягає в тому, що сам дослідник стає членом спостережуваної ним групи. Включеним спостереження може бути тоді, коли ніщо не заважає досліднику ототожнити себе з членами спостережуваної соціальної групи – за національними, мовними, поведінковими та іншими ознаками. Європейцю, наприклад, важко здійснювати включене спостереження в групах китайців або негрів; дорослий дослідник ніяк не може бути повністю асимільованим у групі підлітків, що ним вивчаються; городянин-діалектолог завжди сприймається жителями села як людина не з їх середовища і т.п.

Якщо ж подібних перешкод немає і спостерігач здатний упровадитися в групу, зробившись «таким самим, як усі», він може успішно приховувати свої дослідницькі наміри, а потім і дії. «Викриття» ж приводить до невдачі, а в деяких ситуаціях - небезпечно для життя спостерігача. Так, два етнографи-європейці вивчали спосіб життя, особливості поведінки і мову дервішів – бродячих ченців-мусульман і так вміло мімікрували, що ченці приймали їх за своїх; викриті ж вони були за звичкою машинально відбивати музичний ритм ногою, що абсолютно не притаманне дервішам. Відомий випадок з ув'язненим-філологом, який у таборі намагався таємно від інших ув'язнених вести записи злодійського жаргону. Проте його положення інтелігента-чужака серед кримінального люду досить швидко привело до тому, що сусіди по бараку викрили його і визнали стукачем. Що правда, йому

все ж вдалося довести науковий характер своїх занять, після чого йому навіть стали допомагати в збиранні матеріалу.

Як під час зовнішнього, так і включеного спостереження дослідник повинен фіксувати мовний матеріал за допомогою двох основних способів: вести записи від руки у блокноті або ж фіксувати мовлення за допомогою технічних засобів.

Записи від руки зручні тим, що до них не треба спеціально готуватися: якщо у вас є олівець і папір, а ваше вухо «налаштоване» на сприйняття певних фактів мови, то за умови, що об'єкт, за мовою якого ведеться спостереження (людина або група людей) не знає про ваші наміри або, знаючи, не протестує проти них, записи можуть бути здійснені відносно легко і успішно. Особливо ефективні записи від руки під час спостереження за випадковими одиницями мови, які рідко з'являються в мовному потоці – словами, словоформами, синтаксичними конструкціями. Якщо ж стоїть завдання досліджувати не окремі факти, а, наприклад, зв'язне мовлення, характер діалогічної взаємодії людей у процесі спілкування, особливості вимови, інтонації і мовної поведінки в цілому, то записи від руки малопродуктивні: спостерігач встигає фіксувати лише окремі ланки мовленнєвого ланцюга, і вибір цих ланок завжди суб'єктивний.

Тому для більшої частини завдань, що вирішуються сучасною соціолінгвістикою під час дослідження усного мовлення, характерним є вживання інструментальної техніки – головним чином, магнітофонів і диктофонів (для фіксації жестів і мімічної поведінки використовуються також відеокамери). Це використання може бути відкритим і прихованим. При відкритому використуванні записуючого приладу дослідник повідомляє інформантам мету (істинну або несправжню) своїх записів і прагне в процесі спостережень за їх мовленням зменшити так званий «ефект мікрофону», який обмежує природну поведінку індивідів, що вивчаються. Ефект мікрофону повністю знімається при прихованому використанні

записуючої техніки, коли інформант не повідомляється про її використання; в цьому випадку одержані дані характеризують природну, спонтанну мовну поведінку носіїв мови.

Широко застосовуються в соціолінгвістиці письмове анкетування, усні інтерв'ю, тести і деякі інші методичні прийоми збирання даних, спрямовані на те, щоб виявляти певні закономірності у володінні мовою і у використуванні її мовцями у тих або інших комунікативних умовах.[55]

Зібрані дані зводяться в таблиці і піддаються обробці – ручній, якщо цих даних небагато, або автоматизованій, яка застосовується під час масових соціолінгвістичних обстежень. Потім здійснюється математико-статистична оцінка одержаного матеріалу і його змістовна інтерпретація, за допомогою якої дослідник виявляє залежність між використанням мови і певними соціальними характеристиками її носіїв.

3. Напрями соціолінгвістики

Виділяють синхронічну соціолінгвістику, яка займається вивченням переважно відносин між мовою і соціальними інститутами, і соціолінгвістику діахронічну, яка вивчає переважно процеси, що характеризують розвиток мови у зв'язку з розвитком суспільства. Залежно від масштабності об'єктів, якими цікавиться соціолінгвістика, розрізняють макросоціолінгвістику і мікросоціолінгвістику. Перша вивчає мовні відносини і процеси, що відбуваються у великих соціальних об'єднаннях – державах, регіонах, великих соціальних групах, що нерідко виділяються умовно, за тією чи іншою соціальною ознакою (наприклад, за віком, рівнем освіти тощо). Мікросоціолінгвістика займається аналізом мовних процесів і відносин, що мають місце в реальних і при цьому невеликих за чисельністю групах носіїв мови – в сім'ї, виробничій бригаді, ігрових групах підлітків і т.п.

Залежно від того, на що спрямовані соціолінгвістичні дослідження, – на розробку загальних проблем, пов'язаних із відношеннями «мова – суспільство», або на експериментальну перевірку теоретичних гіпотез, розрізняють теоретичну і експериментальну соціолінгвістику. Теоретична соціолінгвістика займається вивченням загальних, основоположних проблем – таких, наприклад, як:

- виявлення найістотніших закономірностей мовного розвитку і доказ їх соціальної природи (разом з такими закономірностями, які обумовлені саморозвитком мови);

- дослідження соціальної обумовленості функціонування мови, залежності її використання в різних сферах спілкування від соціальних і ситуативних чинників;

- аналіз процесів мовного спілкування, в яких вирішальне значення мають такі чинники, як набір соціальних ролей, що виконуються учасниками комунікації, соціально-психологічні умови реалізації тих або інших мовних актів, їх ілюквативна сила, уміння мовців перемикатися з одного коду на інші і т.п.;

- вивчення взаємодії і взаємовпливу мов в умовах їх існування в одному соціумі; проблеми інтерференції і запозичення елементів контактної мови; теоретичне обґрунтування процесів формування проміжних мовних утворень – інтердіалектів, койне, піджинів, а також ряд інших проблем.

Теоретики соціолінгвістики достатньо давно усвідомили необхідність підкріплювати загальні положення про залежність мови від соціальних чинників масовим емпіричним матеріалом (те, що цей матеріал повинен був бути масовим, цілком зрозуміло, оскільки вимагається довести соціальні, групові, а не індивідуальні зв'язки носіїв мови з характером використання ними мовних засобів). М.В.Панов у Росії й У.Лабов у США були, мабуть, першими соціолінгвістами, які на початку 1960-х років

незалежно один від одного звернулися до експерименту як необхідного етапу в соціолінгвістичних дослідженнях і способу доказу певних теоретичних побудов.[58]

Так отримав поштовх розвиток експериментальної соціолінгвістики.

Сучасний соціолінгвістичний експеримент – справа вельми значуща, що вимагає великих організаційних зусиль і чималих фінансових витрат. Адже експериментатор ставить перед собою завдання одержати достатньо переконливі об'єктивні дані про мовленнєву поведінку людей або ж про інші сторони життя мовного співтовариства, і такі дані повинні характеризувати різні соціальні групи, які створюють мовне співтовариство. Отже, потрібні надійні інструменти експериментального дослідження, випробувана методика його проведення, навчені інтерв'юєри, здатні неухильно слідувати складеній програмі експерименту, і, нарешті, правильно обрана спільнота інформантів, від яких треба одержати пошуковий матеріал.

Правда, історія науки знає випадки і не такої складної організації соціолінгвістичних експериментів. Як напівжартівливо-напівсерйозно розказує в своїй книзі *Соціолінгвістика* Р.Белл, одним із перших соціолінгвістів-експериментаторів можна вважати стародавнього воєначальника Ієфтая, що належав до племені галаадітян. Щоб запобігти проникненню до його озброєної сили ворожої «п'ятої колони» – представників племені ефремлян, Ієфтай наказав кожному воїну, що приходив до переправи через річку Йордан: «Скажи *шиболет*». *Шиболет* на івриті означає 'потік'. Такий наказ на березі ріки був цілком доречним. Справа, проте, полягала в тому, що представники племені галаадітян легко вимовляли звук [š], а ефремляни не могли це робити. Результат експерименту був кривавим: «кожного, хто не умів вимовити *шиболет* на галаадітський зразок, вони узяли і заклали... і лягло у той час ефремлян сорок дві тисячі» (Книга Суддів).

Багато наук, крім розробки теоретичних завдань, що стоять перед ними, вирішують задачі, пов'язані з практикою; звично напрями, що займаються цим, називаються прикладними. Існує і прикладна соціолінгвістика. Якого ж роду проблеми вона вирішує?

Це, наприклад, проблеми навчання рідної та іноземної мови. Традиційна методика викладання мов базується на словниках і граматиках, що фіксують здебільшого внутрішньоструктурні властивості мови й обумовлені нею правила використання слів і синтаксичних конструкцій. Тим часом реальне вживання мови регулюється ще принаймні двома класами факторів: соціальними характеристиками мовців і обставинами, в яких відбувається мовне спілкування. Отже, вивчення мови найбільш ефективно тоді, коли в методиці її викладання, у навчальній літературі враховуються не тільки власне лінгвістичні правила та рекомендації, але й різного роду «зовнішні» чинники.

Соціолінгвістична інформація важлива під час розробки проблем і практичних заходів, що становлять мовну політику держави. Мовна політика вимагає особливої гнучкості і врахування безлічі чинників в умовах поліетнічних і багатомовних країн, де питання співвідношення мов за їх комунікативними функціями, за використанням у різних сферах соціального життя тісно пов'язані з механізмами політичного управління, національної згоди і соціальної стабільності. Одним із знарядь мовної політики є закони про мови. Хоча їх розробка в цілому – компетенція юристів, саме вони повинні чітко і несуперечливо формулювати положення, що стосуються, наприклад, статусу державної мови, її функцій, захисту монопольного використання державної мови в найважливіших соціальних сферах, регламентації вживання «місцевих» мов тощо, – очевидно, що створення лінгвістично грамотних законів про мову можливе лише на основі всебічного знання функціональних властивостей мови, ступені

розробленості у ній тих або інших систем (наприклад, системи спеціальних термінологій, наукової мови, мови дипломатичних документів, стилю офіційно-ділового спілкування і т.п.), більш-менш детального уявлення про те, «що може» і «чого не може» дана мова в різноманітних соціальних і ситуативних умовах її вживання.

Сфери застосування соціолінгвістичної теорії та результатів соціолінгвістичних досліджень до рішення завдань суспільної практики нерідко залежать від характеру мовної ситуації в тій або іншій країні. В багатомовних країнах – одні проблеми, в мономовних – зовсім інші. В умовах багатомовності гостро стоять питання вибору однієї мови-макропосередника, яка слугувала б засобом спілкування для всіх націй, що населяють країну, і, можливо, володіла б статусом державної мови; в умовах мовної однорідності актуальні проблеми нормування і кодифікування літературної мови, її відносин з іншими підсистемами національної мови. Звідси – різні акценти в розробці соціолінгвістичних проблем, в орієнтації прикладних напрямів соціолінгвістики.[58]

СОЦІОЛІНГВІСТИЧНІ ШКОЛИ ТА ЇХ ПРЕДСТАВНИКИ

ПЛАН

1. Соціолінгвістична концепція Є. Д. Поливанова.
2. Теорія антиномій М.В.Панова.
3. Теорія мовної еволюції У. Лобова

1. Соціолінгвістична концепція Є. Д. Поливанова

Розглядаючи питання про соціальну обумовленість мови, Є. Д. Поливанов неодноразово вказував, що в минулому мовознавці приділяли недостатню увагу соціальним причинам мовних змін. У кращому випадку це робилося декларативно, а в конкретних лінгвістичних дослідженнях "соціальна сторона мовного процесу насправді залишалася

майже без уваги" [68: 52]. У дійсності ж наука про мову повинна бути не тільки природно-історичною, але й соціологічною.

Найважливішим компонентом соціологічної лінгвістики Є. Д. Поливанов вважав теорію мовної еволюції, точніше - ту її частину, яка повинна бути пов'язана із з'ясуванням соціальних причин мовних змін. Вказуючи на завдання вивчення процесів, що відбувалися в російській мові після 1917 р., як на одне з актуальних завдань вітчизняного мовознавства, він підкреслював, що для розуміння цих процесів і для передбачення їх розвитку в майбутньому необхідно "загальне вчення про еволюцію мови <... >. Інакше кажучи, ми потребуємо лінгвістичної історіології ", тобто, пояснював Є. Д. Поливанов, вчення "про механізм мовної еволюції" [68: 25].

Надаючи великого значення соціальному контексту, в якому розвивається мова, Є. Д. Поливанов у той же час застерігав від фетишизації соціальних факторів, від спроб все в мові пояснювати впливом економічних і політичних сил (такий підхід був характерний для марризму (Марризм - Нове вчення про мову (сам його засновник Микола Марр, для якого російська мова не була рідною, називав його «новим вченням про мову»)), відоме також як яфетична теорія, теорія стадіальності, яфетидологія або марризм — теорія походження, історії та «класової сутності» мови, яка з кінця 1920-х років й до 1950-го, користувалася державною підтримкою в СРСР. Спирається на велику кількість вільних та недоведених припущень та відноситься до псевдонауки. Вікіпедія)). У мові діють і її внутрішні закони, "які встановлюються для мови поза часом і простором", соціальними ж чинниками буває "зумовлена ...кінцева мета мовного розвитку" [68: 175]. «Визнання залежності мови від життя і еволюції суспільства, - писав він в одній зі своїх статей, - зовсім не скасовує і не заперечує значення природно-історичних" теорій еволюції "мови» [68: 40].

У розвитку мови, вважав Є. Д. Поливанов, складно взаємодіють власне мовні, внутрішні, і зовнішні, соціальні чинники. Він приходить до

висновку, що соціальні фактори не можуть змінювати природу мовних процесів, але від них "залежить рішення 1) бути чи не бути даного роду мовної еволюції взагалі і 2) видозміну вихідних пунктів розвитку" [68: 211].

Хід мовного розвитку Є. Д. Поливанов порівнював з роботою поршнів паровоза. Подібно до того як суспільні зрушення не можуть змусити поршні рухатися не паралельно, а перпендикулярно рейкам, та і будь-який фактор економічного чи політичного характеру не може змінити напрямок фонетичних та інших процесів, тобто "щоб, наприклад, чергування ц або ч (з к пом'якшеним) вийшов якийсь інший звук - ф, х, є. або т. п." [68: 226].

Соціальні фактори впливають на мову не безпосередньо. Основний шлях їх впливу, на думку Є. Д. Поливанова, такий: "Економіко-політичні зрушення видозмінюють контингент носіїв мови (або так званий соціальний субстрат) даної мови або діалекту, а звідси випливає і видозміна відправних точок його еволюції" [68: 86].

Ця думка Є. Д. Поливанова перспективна тим, що передбачає пізніші за часом розробки в області теорії соціальних груп. У сучасних соціологічних та соціолінгвістичних дослідженнях орієнтацію мовців на мову якої-небудь однієї соціальної групи пов'язують із поняттям соціального престижу: чим більше престижний статус групи в очах усіх інших членів даного соціуму, тим імовірніше, що саме її мова здатна служити прикладом для наслідування. Такою соціально престижною мовною підсистемою зазвичай є мова найбільш культурної частини суспільства, однак за певних умов шкала оцінок може зрушуватися в бік інших соціальних груп. Так, у злочинному середовищі високим престижем користуються ті, хто володіє злочинським арготелем.

Вироблення єдиної спільної мови, про яку говорить Є. Д. Поливанов, відбувається нерівномірно на різних ділянках мовної системи. Це пояснюється тим, що рівні структури мови - лексика, фонетика, морфологія, синтаксис - неоднаково сприйнятливі щодо впливу соціальних факторів. .

Найбільшою мірою схильні до такого впливу лексики і фразеологія: зміни в житті суспільства відбиваються в цих сферах мови у вигляді нових назв та зворотів, у переосмисленні старих слів, у запозиченнях та ін. "Лексика (з фразеологією) - єдина галузь мовних явищ, де сам зміст культури (конкретного колективу в конкретну епоху) відображається більш-менш безпосередньо. Ось чому тут швидше за все (навіть у межах мови одного і того ж покоління) може простежуватися результат соціально-економічної мутації" [68: 208].

При обґрунтуванні тези щодо прямого і безпосереднього впливу соціальних факторів на лексику і фразеологію Є. Д. Поливанов звертає увагу переважно на кількісні зміни в словнику, на зміни в його складі (головним чином на зникнення одних слів і появу інших, нових). Накопичуючись, ці кількісні зміни в подальшому призвели й до якісних зрушень у лексико-семантичній системі російської мови: до зміни в смислових (парадигматичних і синтагматичних) зв'язках між словами різних класів і груп, у їх стилістичному закріпленні та емоційному забарвленні, до нових видів взаємодії загальноживаної та термінологічної лексики та ін. (ці процеси докладно описані в чотиритомній роботі "Російська мова і радянське суспільство" [70]).

Природно, що за той незначний відрізок часу, який розглядав Є. Д. Поливанов, аналізуючи зміни в російській мові, таких якісних зрушень статися ще не могло. Звертаючись до змін на інших рівнях мовної структури - у фонетиці і морфології, Є. Д. Поливанов висуває такі тези: 1) явища цих рівнів найменшою мірою, ніж лексика, підлягають впливу соціальних факторів; 2) кількісні накопичення фонетичних рис в індивідуальних "мовах" мовців повільно, поступово призводять до якісних змін у загальній фонетичній системі мови.

Зумовлені соціальними зрушеннями мовні нововведення накопичуються нерівномірно не тільки на різних рівнях мовної структури,

але й у різному мовному середовищі. Одні групи мовців консервативні, послідовно дотримуються старої норми (як, наприклад, велика частина інтелігенції), у мовленні ж інших спостерігається змішування різнорідних рис - літературних, діалектних, просторічних, професійних. Це ставить перед вченими питання про необхідність вивчати "соціально-групові діалекти". Є. Д. Поливанов не тільки виразно показав, для чого потрібно таке вивчення, але й дав цікаві приклади опису характерних ознак деяких соціально-мовних підсистем у своїх роботах "Фонетика інтелігентської мови", "Про фонетичні ознаки соціально-групових діалектів і, зокрема, російської стандартної мови" та ін.

Соціолінгвістична концепція мовної еволюції, яку Є. Д. Поливанов послідовно відстоював у багатьох своїх роботах, не позбавлена деяких помилок.[12] Одні з них можна пояснити впливом "духу часу" (так, наприклад, його думка про класовий характер літературної мови, про те, що нею володіє панівний клас суспільства), інші - перебільшенням ролі соціальних факторів у розвитку мови в епохи докорінних перетворень у суспільстві. Так, Є. Д. Поливанов вважав, що в епоху революційних катаклізмів темп мовного життя прискорюється. Як показали подальші дослідження російської та інших мов, темп мовної еволюції багато в чому залежить від рівня розвитку літературної мови - чим більше він розвинений, тим повільнішим темпом відбуваються зміни в ньому. Згідно з цим більш слушним є відомий поливановський парадокс: розвиток літературної мови полягає, зокрема, в тому, що він усе менше змінюється.

Вплив Є. Д. Поливанова на розвиток теорії мовної еволюції і на становлення соціолінгвістики виявився настільки глибоким, що без посилань на його ідеї та праці досі не обходиться жодне вагоме соціолінгвістичне дослідження, яке стосується проблем еволюції мови.

Деякі сучасні соціолінгвістичні концепції мовного розвитку

Сучасна соціолінгвістика відрізняється надзвичайно багатою різноманітністю поглядів на соціальні механізми мовних змін. Зупинимося на характеристиці двох найбільш відомих концепцій, що належать, відповідно, російському мовознавцю Михайлу Вікторовичу Панову та американському соціолінгвісту Вільяму Лаббову.

2. Теорія антиномій М.В.Панова

Згідно з концепцією, викладеною у вищевказаній праці "Російська мова і радянське суспільство" [70], у розвитку мови ключову роль відіграють антиномії, які постійно діють між собою. Найважливіші з антиномій наступні: антиномія мовця та антиномія слухача, системи і норми, коду та тексту, регулярності та експресивності.

Антиномії – найбільш загальні закономірності мовного розвитку. Звичайно, вони не відмінюють дію конкретних соціальних факторів, що формують своєрідний контекст еволюції кожної мови. Однак вони не є і чимось окремим від соціальних факторів: тісна взаємодія тих та інших, „накладання” певних соціальних умов на дію кожної із антиномій і створює специфіку розвитку мови на різних етапах її історії.

Так, *антиномія мовця і слухача* вирішується то на користь першого, то на користь другого: в мові то отримують розвиток "редуковані" способи вираження - процес, який відображає інтереси мовця, який прагне до економії мовних зусиль; то, за інших соціальних умов, починають переважати розчленовані форми і конструкції, що відповідають інтересам слухача (в повній, розчленованій формі, чи то виразно вимовлене слово чи завершена синтаксична конструкція, легше зрозуміти суть переданого повідомлення, ніж у згорнутій, скороченій формі).

Наприклад, у російській мові 20-х років ХХ століття була розвинута тенденція до скорочення найменувань, до скорочення їх в аббревіатуру: начпрод, ЦК, НЕП та ін. Цей процес торкнувся й суто побутової форми мови та знайшов відображення в літературі того часу. У сучасній мові поряд із

абрєвіатурами поширені розчленовані найменування типу заступник директора з науки, інженер з техніки безпеки, які не скорочуються до складових або ініціальних абрєвіатур.

Антиномія системи і норми полягає в тому, що система "дозволяє" все, що не суперечить законам даної мови, а норма відбирає, фільтрує те, що дозволяється системою, й допускає до вживання далеко не все з того, що "дозволено" системними можливостями мови. Характерна для сучасної російської морфології експансія флексії-а (-я) в називному відмінку множини все більшої кількості іменників чоловічого роду (цеху, слюсаря, сектора, прожектора, інспектора та ін.) - приклад вирішення конфлікту між системою і нормою на користь системи. Однак у різних субкодах російської національної мови цей процес реалізується неоднаковою мірою: для професійного мовлення форми з названою флексією є природними й органічними, не менш частотні вони у просторіччі, а літературна мова, по-перше, ретельно фільтрує подібні форми, допускаючи для вживання одні та прибираючи інші, і, по-друге, значну частину вже допущених форм замінює різного роду обмежувальними позначками, надає перевагу традиційним формам на -и (-і) для стилістично нейтральних контекстів.

Антиномією коду та тексту М. В. Панов позначив протиріччя між набором мовних одиниць (фонем, морфем, слів) і текстом, який будується з цих одиниць. Чим менше набір одиниць, тим довше повинен бути текст, що передає той чи інший зміст, оскільки кожен "квант" змісту може бути переданий у більшості випадків не окремою одиницею (їх мало), а комбінацією одиниць. І навпаки, чим більше набір одиниць, тим коротше текст: кожному "кванту" змісту відповідає окрема одиниця коду. У розвитку мови діють дві протилежні тенденції: до скорочення і, значить, спрощення коду (набору одиниць) і до скорочення, тобто спрощення, тексту. Вирішується це протиріччя то на користь коду, то на користь тексту. Відомий приклад скорочення коду в сучасній російській лексиці - поступове

витіснення з мовного обігу деяких термінів спорідненості: шурин, дівер, зовиця-та поява на їх місця описових найменувань: брат дружини, брат чоловіка, сестра чоловіка. Зараз такому витісненню стали піддаватися і деякі інші терміни спорідненості: замість тесть все частіше говорять батько дружини, замість свекруха - мати чоловіка; як зауважує Беліков В.І. та Крисін Л.П., однак, що подібна заміна, мабуть, не загрожує слову теща, яке в російській культурно-мовній традиції ускладнено безліччю конотативних (супутніх основним значенням слова) зв'язків [15:26].

Приклад збільшення коду: запозичення іншомовних слів для позначення понять, які російською можуть бути названі тільки описово - за допомогою двох-, трьох- номенів поєднань: снайпер - влучний стрілець, мотель - готель для автотуристів, стайєр - бігун на довгі дистанції та ін.

Характерно, що в російській мові 1920-х років переважали описові, "роз'яснюючі" назви, що було цілком зрозуміло та виправдано в умовах демократизації літературної мови, залучення до цього широких мас людей, які раніше не володіли літературною нормою (збільшення словника шляхом нових іншомовних запозичень означало б для них ще одну складність в оволодінні літературною мовою). Російська мова кінця ХХ ст. розвивається шляхом запозичення іншомовної лексики, тим самим на цій ділянці мовної системи антиномія коду і тексту розв'язується переважно на користь коду.

Дія антиномії коду та тексту також стосується того, в якій мовній підсистемі, в якому мовному середовищі вона виявляється. Зазвичай, ця антиномія вирішується на користь коду (він збільшується) в соціально замкнутих колективах мовців. Так, у соціальних та професійних жаргонах, які є характерними для подібних замкнутих колективів, є, як правило, багатий, деталізований словник на позначення певних реалій і видів діяльності (в злочинському аргі, наприклад, надзвичайно детально розрізняються за назвами види крадіжок, "фахівці" з кожного з цих видів: домушник, шірмач, скокар', ведмежатник, різновиди знярядь злочину і т. п.).

У спеціальній технічній та науковій термінології активно діє тенденція до встановлення однозначних відносин між терміном та його змістом (багатозначні терміни небажані).[15]

Антиномія регулярності та експресивності характеризується інформаційною та емотивною функціями мови. Інформаційна функція найбільш послідовно виражається за допомогою однотипних, стандартних, регулярно утворюваних мовних засобів (передача інформації ефективна без наявності інформаційного "шуму", а в якості такого може виступати неоднозначність або метафоричність мовної одиниці, нестандартність її структури та ін.). Емотивна функція, навпаки, у своєму вираженні спирається на експресивну забарвленість мовних одиниць, їх нестандартність, ідіоматичність, тобто на такі властивості, які не властиві «чистій» інформації.

«У кожному ярусі мови є одиниці, що підкоряються якомусь загальному правилу, і одиниці, які регулюються іншим, менш сильним правилом, - пише М. В. Панов. - Постійно діє тенденція уподібнення слабкої частини системи більш сильній. Це - тенденція, стимульована мовою в її чисто інформаційній функції. Але такі прагнення вступають у протиріччя з постійною тенденцією зберегти для експресивних цілей винятковість, "відчуженість" деяких одиниць. Кожна одиниця мови має і суто інформаційне, і (в тій чи іншій мірі) експресивне призначення; отже, ця антиномія визначає життя кожної одиниці мови » [67: 27-28].

На відміну від антиномій, які охоплюють своєю дією мовну систему в цілому, соціальні фактори неоднакові за своїм впливом на мову. Вони мають різну лінгвістичну значущість: одні з них, глобальні, діють на всі рівні мовної структури, інші, приватні (локальні), тією чи іншою мірою обумовлюють розвиток лише деяких рівнів.

Отже, в соціолінгвістичній концепції М. В. Панова та його школі основна увага приділяється на щільній взаємодії власне мовних закономірностей (антиномій) і соціальних факторів; останні розуміються як

умови, що сприяють (або, навпаки, перешкоджають) прояву тієї чи іншої внутрішньої закономірності розвитку мови .

3. Теорія мовної еволюції У. Лабова

Відштовхуючись від "ахронічного", позачасового підходу до мови, представленого в граматиці Н. Хомського, і критикуючи Хомського та його послідовників за їх зневагу до мовної реальності, У. Лабов запропонував концепцію мовного розвитку, засновану на ретельно проаналізованих даних про дійсну, живу мову сучасних американців. Хоча У. Лабов розглядав в основному фонетичні зміни, їх інтерпретація представляє інтерес і у більш широкому плані, з точки зору еволюції мови взагалі.

У. Лабов виходить з того, що зміни в структурі мови не можуть бути правильно зрозумілими без урахування відомостей про мовну спільноту, яка користується цією мовою. Так, зміни у фонологічній системі можна простежити, лише спостерігаючи за мовленням досліджуваного колективу носіїв протягом більш-менш тривалого часу, порівнюючи вимовні характеристики цієї мови у різні часові зрізи. Досліджуючи отриманий у такий спосіб матеріал, соціолінгвіст має вирішити три проблеми: 1) проблему переходу: як, яким чином один етап мовної зміни змінюється іншим, 2) проблему контексту: треба знайти "безперервну матрицю соціальної та мовної поведінки, в якій укладено мовну зміну" і 3) проблему оцінки: як мовці оцінюють ті мовні факти, які спостерігає дослідник [55: 201-202].

Вирішуючи ці проблеми на прикладі аналізу мови невеликої групи мовців на американському варіанті англійської мови, У. Лабов виділяє такі етапи, що характеризують механізм мовної зміни: 1) початок зміни - в обмеженій підгрупі мовної спільноти; ця мовна форма засвоюється всіма членами підгрупи; 2) наступні покоління мовців усередині тієї ж підгрупи сприймають цю зміну як ознаку мови старшого покоління; 3) в тій мірі, в якій цінності даної підгрупи сприймаються іншими підгрупами, ця мовна зміна поширюється серед інших підгруп; 4) поступово сфера поширення

новоутворення співпадає з межами мовного співтовариства; 5) під впливом новоутворення перебудовується фонологічна система мови, яка обслуговувала цю спільноту; 6) структурні переугруповування несуть за собою зміни, пов'язані з першими, і цикл повторюється.

Однак цим еволюційний процес не обмежується. Важливий соціальний статус тієї підгрупи, всередині якої почало зароджуватися це новоутворення. Якщо ця підгрупа не займає панівного становища в суспільстві, то члени привілейованих підгруп піддають нововведення осуду. З цього починається виправлення змінених форм "у бік зразків, яких дотримується підгрупа з найвищим соціальним статусом, тобто зразків, які є престижними" [56: 225]. Звідси шлях до стилістичного розмежування: престижний зразок використовується в повних, офіційних стилях мови, а новоутворення, схвалене лише частиною мовців (певною їх підгрупою), поширюється в невимушеній розмовній мові. Якщо зміна виникає в підгрупі, яка має вищий соціальний статус, то вона стає головним зразком для всіх членів цієї мовної спільноти.

Пропонуючи подібну схему мовних змін, У. Лабов підкреслює, що "внутрішні (структурні) та соціолінгвістичні фактори у процесі мовних змін вступають у систематичну взаємодію одне з одним" [56: 228]. Ця думка об'єднує теорію У. Лабова з теорією антиномій М.Панова. Однак запропонована У. Лабовим схема навряд чи може претендувати на роль універсального уявлення усіляких мовних змін: новоутворення в фонетичній системі (або на іншому рівні мовної структури) можуть проходити через інші етапи, стаючи врешті-решт надбанням колективу мовців. Але, звичайно, - У. Лабов, безперечно, правий, - мовні зміни відбувається в соціальному контексті, та "не можна спочатку провести аналіз структурних співвідношень усередині мовної системи, а потім звернутися до зовнішніх чинників" [55].

З точки зору функціонування мови в різних групах мовців і співіснування в одній мовній спільноті різних норм і систем цінностей є

цікаве дослідження У. Лабова про вплив соціальної мобільності на мову носіїв сучасного американського варіанту англійської мови [56].

Згідно з результатами цього дослідження, та частина населення, яка соціально рухається "знизу вгору" (з нижчих верств у вищі), "сприймає норми зовнішньої референтної групи - як правило, норми групи, більш високої за соціальним рівнем". Ті мовці, які є "соціально стабільними" (тобто не покидають прошарку, до якого належать), виявляють тенденцію до того, щоб дотримуватися своїх власних мовних норм, "більш точно - до досягнення певного балансу власних і зовнішніх норм, який знаходить своє відображення в мовній практиці, позбавленій значних стилістичних коливань". Нарешті, носії мови, для яких характерне переміщення "зверху вниз" (в більш низькі соціальні верстви), не сприймають більшу частину нормативних моделей, які притаманні цьому, більш низькому соціальному середовищу.

Зі своїх спостережень У. Лабов робить висновок, що в сучасному місті "мовна стратифікація є відображенням радше систем соціальних цінностей, ніж систем соціального існування". Інакше кажучи, в мовних відмінностях, обумовлених соціальними відмінностями носіїв мови, відображається не сама різниця в економічному і соціальному статусі груп мовців, а відмінності ціннісної орієнтації, притаманній кожній такій групі.

Порівняння двох коротко охарактеризованих концепцій мовної еволюції свідчить про їх деякі подібності та відмінності. Основна схожість полягає в тому, що й та, й інша школи соціолінгвістики виходять з уявлення про складний характер взаємовідносин мови та суспільства, про відсутність прямих аналогій та жорсткої залежності між соціальними і мовними процесами та структурами, про багатоступеневий вплив змін, що відбуваються в суспільстві, на зміни в мові.

При цьому у вітчизняній школі соціолінгвістики аж до кінця ХХ ст. переважала увага до макропроцесів, що відбувалися в мові та в суспільстві, а багато представників американської соціолінгвістики (в тому числі У. Лабов)

більш схильні до аналізу мікропроцесів, які характеризують соціальне та мовне життя порівняно невеликих людських груп.

МОВНА ПОЛІТИКА ТА МОВНЕ БУДІВНИЦТВО

ПЛАН

1. Українська літературна мова. Історія становлення й розвитку.
2. Доба українізації 20-х років. Концепція мовно-культурної політики М.Скрипника.
3. Мовна політика радянського уряду щодо національних мов республік (зокрема української):
  - А) 1950-60-ті роки: альтернативне мовознавство шістдесятників;
  - Б) 1970-ті-поч. 1980-х років: посилення русифікації.

1. Літературна мова – це основна, наддіалектна форма існування мови, що є засобом порозуміння всіх представників народу без розрізнення віку, статі, соціального, територіального походження тощо. До визначальних рис літературної мови належать *опрацьованість, унормованість, поліфункціональність і стилістична диференціація.*

Певним недоліком терміна *літературна мова* є його двозначність. Іноді літературну мову ототожнюють з мовою літератури. Зазначені поняття не збігаються. З одного боку, літературна мова ширша за поняття «мова художньої літератури», бо до літературної мови належить також мова публіцистики, науки, державного судочинства, засобів масової інформації тощо. З іншого боку, в мові художньої літератури, особливо сучасної, крім нормативної, кодифікованої загальнонаціональної мови широко вживаються й елементи ненормативного мовлення – *діалектизми, жаргонізми, арго.*

У зв'язку з цим у деяких лінгвістичних терміносистемах, зокрема англійській, замість словосполучення *літературна мова* вживають термін *мовний стандарт* або *стандартна мова*.

Назва літературна мова поширена у науковій традиції Франції, Італії, Росії і деяких інших країн. У цьому ж значенні її вживають і в Україні. Поряд з цим у науковому і публіцистичному стилях використовують назву *загальнонародна мова* (саме цей тип мови є обов'язковим у шкільній і вищій освіті, в церкві, засобах масової інформації, преси).

Словосполучення *писемна мова* на позначення загальнонаціонального стандарту відображає історичну роль писемності в його утворенні (графічний засіб фіксації мови, накопичення інформації в часі, збереження історичної пам'яті, але й засіб консолідації населення, об'єднання народу, що проживає на певній території, в *єдину* спільноту).

Мовознавці зазначають, що об'єднавчу роль виконує передусім *писемно-літературна мова нової доби* – доби формування національних держав. У донаціональний період писемно-літературна мова обслуговує переважно одну сферу життя суспільства – *культурно-релігійну*. Так, у Західній Європі релігійною мовою була *латина*, у Київській Русі – *церковнослов'янська* (її створення пов'язане з іменами першовчителів Кирила і Мефодія).

Мовну ситуацію Київської Русі кваліфікують як *диглосну* (літературна мова – церковнослов'янська, а в уснорозмовному мовленні – діалекти).

З XIV ст. активізувався процес проникнення розмовної української мови в церковнослов'янську. Писемну мову, що вживалась у Великому князівстві Литовському в юридичних документах, вважають *староукраїнською* писемною мовою, оскільки вона вже ввібрала чимало фонетичних, лексичних і граматичних рис народної мови.

Але з другої половини XVII ст., після того, як значна частина території України увійшла до складу Російської імперії, яка проводила жорстку асиміляторську політику щодо поневолених народів, *мовно-культурний* розвиток країни на питомих національних джерелах було загальмовано.

«Протягом XVIII ст. всі різновиди староукраїнської писемної мови в підросійській Україні занепали і в офіційній їх замінила *російська мова*» [58:10].

XVIII ст. в історії російської культури – це доба активної розбудови російської літературної мови, для української мови єдиними повноцінними формами реалізації лишилися *усні* форми її побутування – живе мовлення народу та усна народна творчість, які й стали базовими для формування літературної мови нової доби.

Таким чином, розвиток української і російської літературних мов ішов різними шляхами. Російська мова *плекалась* у вищих верствах суспільства, українська мова була зведена до рівня *побутового нареччя*. Деякі діячі російської культури, скептично налаштовані щодо перспектив літературної творчості на «малороссийском наречии», вважали неможливим створення літератури на обмеженій базі «простонародної мови».

Проте час показав хибність такого погляду. Як зауважив Л.А.Булаховський, історія довела, що «в кожній простонародній мові є все потрібне для того, щоб... *піднятися*, якщо для цього утворюються *умови*, до *рівня* культури інших народів».

У творчості Л.Боровиковського, Є.Гребінки, П.Гулака-Артемовського, Г.Квітки-Основ'яненка, І.Котляревського та інших письменників першої половини XIX ст. було визначено *діалектну* основу української літературної мови цієї доби – *середньонаддніпрянські* і близькі до них *слобожанські* говори (звичайно, на початковому етапі це обмежувало

формування жанрового і стильового розвитку мови, що приховувало певну небезпеку для її дальшого розвитку).

Вирішальна роль у становленні сучасної української літературної мови належить **Т.Шевченкові**, він поєднав народнорозмовну мову з мовно-стильовими засобами українського фольклору, розширив виражальні можливості української мови.

Велике значення мала літературна, публіцистична й громадська діяльність **П.Куліша** (намагався вивести українську літературу з обмеженого кола селянської тематики, розширити лексичну базу літературної мови за рахунок творення слів на позначення абстрактно-філософських понять і введення наукових запозичень з інших мов). Однак у середовищі українських літераторів переважав етнографічно-народницький погляд на розвиток національної культури. Для суспільно-соціальних умов України XIX ст. характерною рисою було *мовне* протистояння русифікованого міста й українського села. Це зумовлювало орієнтацію літераторів на селянство як головного свого читача.

Проте на кінець XIX ст. Л.Українка, І.Франко, М.Коцюбинський та ін. подолали жанрово-стильову обмеженість української літератури (переорієнтація української мови з «мови сільської баби», згідно з народницькою концепцією І.Нечуя-Левицького, на *культурно опрацьовану мову*; піднесли літературну мову на вищий рівень, збагатили її словниковий склад тощо).[58]

У XIX ст. неминучим наслідком політичного поділу країни було існування західноукраїнських і східнослов'янських територіальних варіантів української мови. Саме у західному регіоні у другій половині XIX ст. почало розвиватись українське шкільництво, було відкрито кафедру української мови у Львівському університеті, з'явилась україномовна преса й книговидавництво.

Стильову розбудову літературної мови західноукраїнського зразка супроводжували процеси активізації *запозичень* з інших мов (особливо *польської*). [58] У літературних колах Східної України це викликало несхвалення і протистояння впливові *польської* мови (трактувалось воно у контексті міжконфесійного конфлікту).

Західна Україну звинувачували у *полонізації* (польська мова), Східну Україну – у *зросійщенні* (російська мова). Все це в кінці 90-х років ХІХ ст. призвело до тривалої дискусії, в якій зіткнулись різні погляди на шляхи розвитку української літературної мови, в результаті чого вдалося дійти *згоди* щодо спільного напрямку розвитку літературної мови.

Остаточне утворення спільного для всієї України літературного стандарту на засадах *діалектної багатосновності* відбулося у 20-х роках ХХ ст. в добу «українізації».

2. Доба українізації 20-х років. Концепція мовно-культурної політики М.Скрипника.

У перші роки встановлення радянської влади політика більшовиків у *мовному* питанні була *подвійною*. «З одного боку, вони планували зберегти залежність України від Росії. З іншого боку, Ленін як досвідчений політик добре розумів, що для утвердження радянської влади на Україні необхідно зробити поступки в національному питанні» [58:18].

Однак проголошення рівноправності української та російської мов призвело до переваги російської мови, яка панувала в уряді, у вищих навчальних закладах, у пресі. Цю фактичну перевагу російської мови більшовицька влада констатувала в декреті від 1 серпня 1923 р.

Декрет затвердив новий курс партії у національній політиці, що дістав назву «*українізації*» [58:20]. сьогодні зрозуміло, що це було тимчасовим заходом. За кілька років українізація досягла значних успіхів. У 1929 році понад 80% ВНЗ вели навчання виключно українською мовою, з'явилася велика кількість підручників з української мови [78]. Ю.Шевельов

засвідчує поступ україномовної преси в 20-х роках такими цифрами: у 1922 р. з усіх книжок в Україні лише 27% виходили – більше половини книжок друкувалися українською мовою, а в 1933 – з **426 газет 373 виходили українською мовою.**

Одночасно активізувалися мовознавчі наукові дослідження, розгорнулася діяльність з *нормалізації* української літературної мови, видання словників, створення різногалузевої термінології.

У добу українізації було завершено створення загальноукраїнського *правописного кодексу* (створена спеціальна комісія, до складу якої входили *М.Скрипник, А.Кримський*). У 1928 р. *М.Скрипник* підписав текст «Українського правопису», який був запроваджений з 1929 р. Тепер цей правопис називають «харківським» або «*скрипниківським*».

Л. Мисенко пише, що *М.Скрипник* у 1927 р. обіймав посаду народного комісара освіти, він обстоював національні інтереси України [58:24].

Активне адміністративне впровадження української мови, що відбувалося одночасно з *індустріалізацією*, швидким зростанням промислових центрів, куди масово стікалося *сільське* населення, відкривало перспективу швидкої українізації зросійщених міст. З'явилися реальні можливості подолання мовно-культурного відчуження українського міста від села.

Проте українізація тривала надто короткий час, вона не встигла набути розмаху і дійти до свого логічного завершення – охопити всю Україну і сформувати цілісну, сконсолідовану націю.

Українізацію було припинено за наказом Сталіна в 1933 р. Однією з перших жертв нового партійного курсу став *Скрипник* (самогубство).

3.Мовна політика радянського уряду

щодо національних мов республік (зокрема української)

А) 1950-60-ті роки: альтернативне мовознавство шістдесятників.

Нищення здобутків української культури почалося з політичного процесу Спілки Визволення України, на якому було звинувачено 45 провідних учених, письменників та інших представників української інтелігенції (Всеволод Ганцов, Григорій Голоскевич, Людмила Старицька-Черняхівська). Головний удар у цьому наступі було спрямовано проти *Всеукраїнської академії наук* (розпустили історичну секцію М.Грушевського, закрито державні курси української мови). Тепер головним *ворогом* постає не стільки великоросійський шовінізм, скільки місцевий націоналізм.

Згортання україномовної освіти почалося з демагогічних обвинувачень в утисках мовно-культурних прав національних меншин, передусім *росіян*. З 1933 р. – теза про особливе становище російської мови як мови міжнародного спілкування в межах Радянського Союзу.

«Починаючи з 30-х років поступово скорочується викладання українською мовою в ЗОШ і ВНЗ, згортається україномовне діловодство, українська мова витісняється з наукової сфери. Спостерігається *адміністративне втручання* у внутрішню структуру української мови. Було заборонено і припинено видання «Українського правопису» 1928 р. Усунено написання літери Г і м'якого Л у словах іншомовного походження та ін. припиняється видання словників. Принципом укладання словників стає *калькування* з російської мови». [58:34-35].

В українській частині реєстру словника 1948 р. значна частина питомої української лексики, представлена у словнику 1924-33 рр., була або зовсім *вилучена*, або відсунута на другу позицію, після слова, спільного з російським. Наприклад:

1924-33 р.	1948 р.
<i>благополучие – добра доля, щастя, добробут, гаразд</i>	<i>благополучие – благополуччя, благополучність, щастя</i>

*корзина – кошик, кіш,
кошіль, кошелика, кошар, кошівка*

корзина – корзина, кошик

Втручання у внутрішній склад української мови не обмежувалося правописом і лексикою. Воно поширювалось і на інші мовні рівні, зокрема, на *словотвір* і *синтаксис*. Засуджувались як прояви шкідництва такі словотвірні форми, що вважались нормативними в мовознавчих працях і мовній практиці 20-х рр., як вживання прикметників із суфіксом -ов(ий) замість -н(ий): малиновий, високовольтовий, мільйонів; обмеження вживання в українській мові конструкцій з Орудним відмінком, конструкцій на -но, -то і віддієслівних іменників на -ння, -ття.

Таким чином, у 1933 р. більшовицькі вожді, застосувавши репресії проти інтелігенції, підірвали потужну *соціальну* базу української мови.

Метою національної політики СРСР, починаючи з 30-х років, було формування однорідного в ідеологічному й мовно-культурному плані *населення* (соціальна уніфікація, домінування російської мови).

Непоследовністю і суперечливістю в мовно-культурній політиці відзначалася *доба хрущовської відлиги*. З одного боку, десталінізація й лібералізація режиму викликала появу покоління нової української інтелігенції, яка активно виступила в обороні прав української мови. Започатковано ряд фундаментальних праць з української мови, літератури, історії (6-томний Україно-російський словник, 11-томний Словник української мови тощо).

У 1961 р. Хрущов оголосив російську мову «другою рідною» мовою. Зменшувалась кількість україномовних видань, особливо у технічно-інформаційній сфері, розглядались перспективи злиття (об'єднання) близькоспоріднених мов (української, російської і білоруської).

У 50-60-х рр. поліпшився стан лексикографічного опрацювання й наукового дослідження української мови. Було видано кілька перекладних словників; в Інституті мовознавства на кафедрі української мови було розгорнуто дослідження усіх рівнів української мови – фонетики, лексики і фразеології, словотвору та ін. Ці дослідження було систематизовано й узагальнено в п'ятитомному виданні «Сучасна українська літературна мова» (1969-1973).

У ці роки активізувалось вивчення *українських говірок*: у відділі діалектології почалась робота над укладанням “Атласу української мови”; під керівництвом О.Мельничука почалася праця над укладанням “Етимологічного словника української мови”; набули поширення дослідження ономастики України.

Тобто наукові й навчально-наукові центри мовознавчих студій змогли відродитися після руйнації, якої вони зазнали в 30-х роках.

Завдяки спільним зусиллям представників старшого покоління, що пережили повоєнний терор (Булаховського, Ф.Жилка, М.Жовтобрюха та ін.) і молодших мовознавців, які поповнили лави науковців у 50-60-х роках (С.Бевзенка, Й.Дзендзелівського, Ю.Карпенка, М.Кочергана, М.Пилинського, М.Худаша та ін.) українське мовознавство у деяких галузях наукових студій досягло високого рівня. Але це здобутки *наукових сфер*, не підвладних ідеологічному диктатові.

Лишилися незмінними *три* головних постулати визначеного в 30-х роках *ідеологічно “правильного”* шляху розвитку української мови – 1) “благотворний вплив російської мови на українську; 2) визначальна роль російської мови у процесах формування спільного лексичного фонду братніх мов народів СРСР; 3) широке впровадження інтернаціоналізмів». У підручнику “Сучасна українська літературна мова” (1973) за ред. І.Білодіда наголошувалося, що “найголовнішим *джерелом* збагачення словникового складу української літературної мови ... стала мова великого російського

народу...”[17] Офіційне мовознавство (І.Білодід – головний теоретик “гармонійної російсько-української двомовності”) виключало саму можливість появи об’єктивного *соціолінгвістичного* аналізу реальних мовних процесів, що відбувалися в УРСР.

Такі дослідження з’явилися в колах опозиційної творчої інтелігенції, що ввійшла в історію під назвою “*шістдесятників*” (ідея національного відродження, звернення до спадщини 20-х рр., намагання повернути викреслені імена, опублікувати твори письменників Розстріляного Відродження (Б.Антоненко-Давидович, *І.Дзюба* з відомою роботою “Інтернаціоналізм чи русифікація?”). Ця праця була першим науковим *соціолінгвістичним* дослідженням реальної мовної ситуації тогочасної України. Він порушив питання нерозривного зв’язку мови, культури й національної свідомості, показав *згубний* вплив *денаціоналізації* на моральний стан суспільства.

І.Світличний працює над словником синонімів (стаття “Гармонія і алгебра”, “Новий словник. Який він?”), перебуваючи у таборі (1973-1976 рр.). не закінчив його, бо після звільнення був засланий на Гірський Алтай, кліматичні умови якого були йому протипоказані за станом здоров’я, що привело до важкої хвороби і передчасної смерті.

С.Караванський у численних статтях, книжках “Секрети української мови” (1994), “Пошук українського слова або боротьба за національне “Я” розкриває підступний механізм калічення самобутніх рис української мови під дією таємно запровадженої згори практики *калькування* української лексики з російської. Він наводить численні приклади *скалькованих* з російської слів, що замінили самобутні українські лексеми і фразеологізми: минулорічний (замість торік, торішній); багаточисельний (замість численний); всеохоплюючий (замість всеосяжний); різноколірний (замість строкатий, барвистий). У 1993 р. вийшов друком “Практичний словник синонімів української мови”, який уклав С.Караванський.

Таким чином, у рухові опору української інтелігенції 60-70-х років боротьба за права української мови як основи національного життя становила невід'ємну частину правозахисної діяльності.

Б) 1970-ті-поч. 1980-х років: посилення русифікації.

60-ті роки нерідко порівнюють з 20-тими, принаймні за ознакою інтенсивного, пришвидшеного розвитку української культури й науки, тоді як суспільно-політична атмосфера 70-х років наблизилась до сталінської доби 30-х років.

На початку 70-х років вище партійне керівництво вирішило, що вже час оголосити *завершення* процесу “*стирання національних відмінностей*”. У 1971 р. Л.Брежнєв висунув тезу про постання нової історичної спільноти – *радянського народу*. Це визначило *мовно-культурну політику* доби Брежнєва. На практиці це означало посилення русифікації союзних республік.

Здійснене протягом 70-х – першої половини 80-х років звуження функцій української мови в системі освіти УРСР ілюструють *статистичні дані*, які назвав міністр освіти у звіті 1987 р. На цей час в Україні у 4500 російськомовних школах навчалось більше половини всіх учнів. У Києві з 300 тисяч учнів українською мовою навчалось тільки 70 тисяч.

Активізувалось витіснення української мови з вищої освіти і науки. Між 1969 і 1980 роками загальна кількість журналів, що виходили українською мовою, знизилась з 46% до 19%; між 1958 і 1980 р. відсоток книжок, що виходили українською мовою, впав з 60% до 24%.

Протягом 70-80-х рр. Українську мову було витіснено з *театрів*. Із семи театрів юного глядача лише один Львівський театр був україномовний. Не було україномовним і *кіно*. Побутує заклик: “Щоб випрацювати психологічну здібність вільно переключатися з української мови на російську, потрібне *стійке двомовне середовище*. В українському селі це може бути локальне середовище – школа”. Однак двомовне комунікативне середовище *не може бути стійким*. Кожна *спільнота* тяжіє до

одномовності. Поширення двох мов у колективній комунікації зазвичай призводить до мовного конфлікту і має наслідком витіснення тієї мови, яка перебуває у *слабшій* позиції.

Наукове дослідження *українсько-російського білінгвізму* та його *наслідків* не входило до завдань радянської *соціолінгвістики*. На відміну від багатьох зарубіжних соціолінгвістичних досліджень радянська наука визнавала масовий білінгвізм позамовним явищем.

Інший аспект (внутрішньомовний) мовної політики 70-х рр. полягав у посиленні уніфікації української мови, спрямованої на максимальне наближення її до *російської мови*, особливо в мові художньої літератури. Партійні ідеологи (В.Щербицький – перший секретар ЦК КПУ) дали наказ розпочати боротьбу з “архаїзмами, діалектизмами і штучними мовними утвореннями в мові художньої літератури й перекладів”.

Не знайшовши жодного доброго слова для перекладів І.Дзюби, Р.Доценка, Є.Поповича та інших перекладачів, мовознавці (С.Єрмоленко, В.Русанівський) висунули низку претензій до мови перекладених ними текстів, які стосувалися переважно неправомірного, на думку рецензентів, розширення лексичного і фразеологічного запасу української мови, використання слів, позначених у лексикографічних працях ремарками *обласне, застаріле, рідковживане*, зокрема: *бігме, бляск, згуки, крамар, мапа, обляпаний, пігулки, погупорити, пательня, скорше* тощо.

Оскільки перекладачі знехтували негласну заборону не вживати такі слова, то були звинувачені і в “навмисній архаїзації перекладних текстів”, і у “зловживанні діалектизмами” та ін.

Мовні заборони здебільшого стосувалися сфери *галицьких* мовних особливостей (*галицько-буковинського койне*), але поширювались на все, що виходило за межі суворо регламентованого середнього стандарту.

В цей час, поряд із поширеними в редакціях і видавництвах списками заборонених для цитування авторів під грифом “для службового

використання”, було складено і розповсюджено також *списки репресованих слів типу: уподоб, поза як, часопис, відсоток, сьогоднішня, на разі, набутки, либонь, багацько, довкруг, спозирання, сполучник аби* (в значенні “щоб”) та ін.

“Український дубль – новомова” як лінгвістичний феномен, – пише Оксана Забужко, – визначається максимально можливим однозначним збігом із російською – *лексичним* (слова добираються методом прямого калькування), і *граматичним* (звідси витіснення і з навчальних курсів, і, зрештою, з живого мовлення двоїни, давноминулого часу, кличного відмінка іменників)”.

Отже, попри гучні декларації про “вільний розвиток національних культур народів СРСР і їх “невиданий розквіт”, радянська мовна політика була спрямована не тільки на обмеження *сфер* використання української мови, а й на руйнацію її основ – *лексичних, фразеологічних, граматичних*. Далекосяжною метою такої політики було зведення української мови до стану *говірки* російської мови.

Таким чином, підсумував Юрій Шевельов, українська мова в радянській Україні перебувала “десь у проміжному просторі між станом мови і станом говірки”.

ДИГЛОСІЯ ТА БІЛІНГВІЗМ

ПЛАН

1. Мовна ситуація як соціолінгвістичне поняття.
2. Білінгвізм та диглосія як провідні стани мовних ситуацій.
3. Класифікація білінгвізму.
4. Мовна поведінка особистості в ситуації білінгвізму.
5. Диглосія та двомовність. Види диглосії.

6. Поняття «сфери використання мови» та «комунікативної ситуації».

1. Мовна ситуація як соціолінгвістичне поняття.

Мовна ситуація – це «Конкретний тип взаємодії мов і різних форм їх існування у суспільному житті кожного народу на даному етапі його історичного розвитку» [2].

Виділяють 3 основні її компоненти: 1) соціальні умови функціонування мови; 2) сфери і середовища використання мов; 3) форми існування мови.

Термін «мовна ситуація» застосовується і для одномовного і для не одномовного середовища. Одномовна – функціонування усіх форм існування мови «у всіх середовищах і сферах суспільної діяльності». Частіше маємо справу з функціонуванням у межах адміністративно-політичного регіону (у межах країни) не одного, а двох або більшої кількості мов, тобто ситуацією *двомовності (білінгвізму)* або *багатомовності (полілінгвізму)*. Мовні ситуації як складні соціально-мовні утворення вивчаються в макросоціолінгвістиці.

Мовною ситуацією називають сукупність усіх мов, територіальних і соціальних діалектів, функціональних стилів тощо, які використовуються в країні для забезпечення комунікації на всіх суспільних рівнях.

Якщо на території однієї країни поширені 2 або кілька мов, для вивчення мовної ситуації важливо визначити ступінь поширення кожної мови, а також їхні оцінювальні характеристики. Існують 2 головних показники *потужності* мов. Перший – показник демографічної потужності, який визначається за кількістю *носіїв* певної мови стосовно загальної кількості населення території, що досліджується. Другий показник комунікативної потужності мови визначається за кількістю комунікативних сфер, які обслуговує кожна мова. За умов конкуренції двох або кількох мов в

одній країні особливо важливим для вживання мови є її *потужність*. За цим параметром мовні ситуації поділяються на *рівноважні і нерівноважні*. За *рівноважної* мовної ситуації обидві мови мають однаково сильну комунікативну потужність. Прикладом може бути мовна ситуація Бельгії, де співвідношення французької і нідерландської мов приблизно однакове. Неврівноважна мовна ситуація спостерігається в країнах Західної Африки. Тут місцеві мови перважають за показником демографічної потужності, але поступаються європейським за комунікативною потужністю.

Нинішню мовну ситуація в Україні характеризує конфлікт між двома літературними мовами – українською та російською.

Деформованість мовної ситуації в Україні полягає в тому, що співвідношення українськомовної та російськомовної частин населення не відповідає співвідношенню українців і росіян на її території. Внаслідок відсутності фронтального соціологічного дослідження території України більш-менш точний кількісний розподіл населення за мовною ознакою невідомий. Загальну картину ускладнює також наявність носіїв змішаного українсько-російського мовлення, так званого *суржику*.

2. Білінгвізм та диглосія як провідні стани мовних ситуацій.

Білінгвізм (lat. *bi* – два, *lingua* - мова) – двомовність, тобто використання людиною або народом 2-х мов, зазвичай, першої – рідної і другої – набутої. Якщо знання двох мов притаманне окремим членам соціуму, то це індивідуальний білінгвізм, якщо більшим контингентом мовців, то це масовий білінгвізм. Питання, пов'язані з визначенням та характеристикою станів мовної ситуації постійно знаходяться в центрі уваги лінгвістів [45-46,48-53], [66-67], [57], [34], [14,17], [24], [7-9], [6], [2].

У багатомовному суспільстві під *станом мовної ситуації* розуміється

- *білінгвізм як взаємодія двох існуючих мов і*

- *диглосія як взаємодія двох існуючих різновидів однієї і тієї ж мови.*

Отже, як зазначається в “Лінгвістичному енциклопедичному словнику”, термін *багатомовність*, або *мультилінгвізм*, *полілінгвізм* функціонує в двох значеннях:

1) як *індивідуальний полілінгвізм* – це вживання індивідумом декількох мов, вибір яких визначається конкретною ситуацією;

2) як *національний полілінгвізм* – це вживання декількох мов у межах певної держави, а також будь-якої іншої соціальної спільноти [10: 303].

У більшості випадків у ситуаціях мультилінгвізму існуючі форми комунікативної реалізації зазначеного явища утворюють певну ієрархію. З одного боку, вони слугують цілям неформального усного спілкування (так звані “родинні” мови, засоби міжгрупового побутового спілкування), з іншого – використовуються в освіті, літературі, культурі, науці тощо (мова адміністрації, мова багатонаціонального регіону, державна мова та ін.) [10: 303].

Полілінгвізм реалізується переважно у вигляді *білінгвізму*, або *двомовності*, - надзвичайно поширене явище, що зустрічається в усі історичні часи багатьох народів світу. Там, де є тісне соціально-економічне спілкування й співіснування двох або більше народів, що говорять різними мовами, завжди спостерігається білінгвізм.

Традиційно двомовність (білінгвізм) визначається як знання двох мов однаково досконало. Проте соціальні, індивідуальні, лінгвальні умови формування та існування багатомовної ситуації вимагають уточнення цього поняття за найбільш важливими параметрами.

Існує багато визначень *двомовності (білінгвізму)*:

1) це володіння індивідом двома мовами й поперемінно їх використання залежно від умов мовленнєвого спілкування, носіїв двомовності – двомовними індивідами (білінгвами) [7];

2) це практика альтернативного вживання двох мов, а багатомовність - двох, трьох і більше мов [9].

Білінгвізм – явище багатогранне і може вивчатися в різних аспектах: 1) лінгвістичний (соціолінгвістичний), 2) психологічний; 3) педагогічний.

У соціолінгвістичному аспекті важливим є питання про функціональне навантаження другої мови – про сфери її використання (порівняно з першою мовою), про ступінь володіння нею (тут розрізняють декілька стадій – початкову, перехідну, вищу), про конкретний набір соціально-функціональних компонентів другої мови (тобто форм її існування і літературна мова, койне, діалект тощо), про розподіл комунікативних функцій між першою і другою мовою, про контингент, охоплений двомовністю, про оцінку двомовності як соціолінгвістичного феномена.

Класифікація білінгвізму відбувається за параметрами, спрямованими або на індивідуальний аспект (переважно зарубіжні дослідження), або на соціальний.

3. Класифікація білінгвізму.

В основу *класифікації типів двомовності в індивідуальному аспекті* покладені різні ознаки: ступінь складності мовленнєвих дій, які виконуються білінгвом другою мовою; ступінь оволодіння білінгвом другою мовою; час формування двомовності; засоби набуття двомовності; ступінь поширення двомовності; характер контактуючих мов [67].

По-перше, розрізняють *індивідуальний* і *масовий* білінгвізм. *Масовий* поширюється на всю країну, на її частину, на колектив. Майже 90 % населення Нідерландів, Данії, Швеції, Норвегії, Фінляндії, крім рідної мови, вільно володіють й англійською.

Масовий білінгвізм може бути *етнічним* та *культурним*. Етнічний – білінгвізм людей, що проживають на одній території. Культурний – білінгвізм людей, що спілкуються у певній культурно-освітній сфері, наприклад, французька мова в Росії у XVIII ст.

Масовий білінгвізм може охоплювати населення одного з регіонів країни (адміністративно-територіальну область або економічний район) – це *регіональний* білінгвізм. Якщо білінгвізм притаманний усім без винятку соціально-культурним групам народу, то такий білінгвізм називають *повним* (або *суцільним*), якщо він характерний лише окремим соціальним верствам (торговцям, транспортникам, науковим робітникам тощо), то його називають *груповим* (або *частковим*).

Що ж стосується *індивідуального* білінгвізму, то відповідно до цього аспекту виділяють *три основних типи індивідуального білінгвізму*:

1) *субординативний*, коли мовці сприймають другу мову через призму рідної: поняття співвідносяться з лексичними одиницями рідної мови, а останні — з одиницями другої мови, тобто це вторинне, неповне володіння іншою мовою;

2) *координативний*, коли дві мови зовсім автономні, кожній відповідає свій набір понять, граматичні категорії двох мов також незалежні;

3) *змішаний* білінгвізм, коли співіснуючі мови розрізняються лише на рівні поверхневих структур [6:56 -57].

Три виділені типи білінгвізму, звичайно, - ідеальні спрощення, оскільки в реального білінгва переважає один з них.

Особливий випадок двомовності представляє *пасивний* (*рецептивний*) білінгвізм — таке володіння другою мовою, коли індивід його розуміє, але сам текстів на ньому практично не породжує.

Для "двостороннього" пасивного білінгвізму, коли кожний з комунікантів користується своєю мовою, але розуміє мову іншого В.І.Беліков та Л.П.Крисін пропонують термін *дуалінгвізм*. Таке явище частіше

зустрічається в межах поширення різних (як правило, споріднених) мов [6:56-57].

У тих випадках, коли спілкування індивіда з носіями його рідної мови обмежене, адекватне знання рідної мови втрачається, а друга мова освоюється в обмежених межах, говорять про *семілінгвізм – напівмовність*, за якої лексичний склад обох мов виявляється обмеженим, а граматична структура спрощеною. Особливі форми напівмовності утворюються в умовах, коли контактуючі мови близькоспоріднені. Так, у результаті змішування української і російської мов виникає так званий *суржик*, а суміш білоруської і російської мов одержала назву *трасянка*. Слід додати, що для напівмовності та субординативного білінгвізму переключення кодів нехарактерне [6:56 -57].

Відповідно до ступеня сприйняття та обробки інформації розрізняють *адекватну та неадекватну двомовність*. Якщо людина здатна думати будь-якою мовою – це *адекватна двомовність*. Найчастіше вона поширена серед осіб з вищою освітою (у ситуації з підготовленим усним мовленням). У таких випадках є підстави говорити про існування двох рідних мов, але найчастіше людина обирає рідну мову тієї національності, до якої відносить себе.

Якщо людина користується цими мовами вільно й активно, але процес мислення відбувається тільки однією з них, то це *неповна, часткова або неадекватна двомовність*. Така двомовність характерна для осіб виключно з середньою й незакінченою освітою (у ситуаціях зі спонтанним мовленням).

За ступенем володіння білінгвізм поділяється на *активний і пасивний* [2: 49-62]. *Активний білінгвізм* припускає володіння другою мовою в її усній і письмовій формах. До числа тих, хто активно володіє другою мовою відносяться індивіди, що можуть спілкуватися іншою

мовою з невеличким відхиленням від її норми. Це не перешкоджає, тому, щоб бути зрозумілим.

Під *пасивним білінгвізмом* розуміється часткове (неповне) володіння другою мовою. Це – вміння зрозуміти, але не вміння відповісти або вміння передати текст, не розуміючи його змісту [2: 49-62].

У цьому плані цікавою є класифікація, запропонована Є.М.Верещагінін, який, використовуючи в ролі критерію ступінь складності мовленнєвих дій, розрізняє три види двомовності:

а) *рецептивну* (у термінології Е.Хаугена – пасивна діяльність, коли білінгв володіє тільки вміннями й навичками сприйняття тексту іншою мовою [55, 56]);

б) *репродуктивну*, коли білінгв уміє не тільки сприймати, а й відтворювати вголос прочитане чи почуте;

в) *продуктивну*, коли, вільно володіючи всім вище перерахованим, людина ще й вільно говорить мовою, яку вивчає.

З позицій кодифікації спостерігається *нормативний, односторонньо-нормативний і ненормативний білінгвізм*.

Нормативний білінгвізм характеризується дотриманням норм (граматичних, лексико-семантичних, фонетичних) обох мов. Такий білінгвізм зустрічається у філологічно підготовлених людей. Прикладом нормативного білінгвізму може служити мовлення теле-, радіодикторів у ХХ столітті в національних республіках СРСР, які передавали інформацію двома мовами здебільшого без відхилень від прийнятих норм. Нормативним є білінгвізм осіб, що практично володіють обома мовами без філологічної підготовки, маючи тонке мовне чуття.

До *односторонньо-нормативного білінгвізму* відноситься володіння мовами тими особами, які при спілкуванні дотримуються норми тільки однієї з двох мов, здебільшого рідної. У таких випадках у деяких білінгвів

спостерігається порушення норм не тільки рідної літературної, але й норм другої мови.

Ненормативний білінгвізм - це користування другою мовою з порушенням її норми частково або в цілому. Ненормативний білінгвізм у більшості випадків зустрічається у тих осіб, що стихійно оволоділи другою мовою без спеціального навчання.

2. У соціальному аспекті білінгвізм як стан мовної ситуації може бути *контактним і дистантним*. *Контактний тип*, як правило, більш стійкий і постійний, ніж *неконтактний*. Зазвичай він передається з покоління в покоління, створюючи за відповідних умов найбільш сприятливий ґрунт для взаємозбагачення мов. Особливо, коли, на думку А.Росетті, “мов, абсолютно позбавлених будь-яких елементів змішування, немає, а це означає, що всі мови тою чи іншою мірою змішані... [90]”. *Дистантний тип* спостерігається в мовленні емігрантів. Іноді такий білінгвізм супроводжується трансформацією ролей першої та другої мови, тобто засвоєна пізніше мова виконує основну соціальну функцію.

Термін *білінгвізм* також вживається як в індивідуальному, так і в соціальному аспектах.

В основу *класифікації типів двомовності в індивідуальному аспекті* покладено різні ознаки: ступінь складності мовленнєвих дій, які виконуються білінгвом другою мовою; ступінь оволодіння білінгвом другою мовою; час формування двомовності; засоби набуття двомовності; ступінь поширення двомовності; характер контактуючих мов тощо. До того ж, друга мова може вивчатись як засіб спілкування (контактно в сім'ї) або як іноземна мова з обмеженим використанням (неконтактно в школі) [90: 7-30].

У соціальному аспекті білінгвізм як стан мовної ситуації може бути *контактним і дистантним*. *Контактний* - передається з покоління в покоління, створюючи за відповідних умов найбільш сприятливий ґрунт

для взаємозбагачення мов. *Дистантний тип* спостерігається в мовленні емігрантів, частіше за все супроводжуючись трансформацією ролей першої та другої мови.

4. Мовна поведінка особистості в ситуації білінгвізму. Поняття мовної стійкості.

Поняття *мовної стійкості* та *мовної стабільності* не належать до термінологічних, але в українській соціолінгвістиці можуть у перспективі набути поширення, оскільки позначають надзвичайно актуальні для аналізу нашої мовної ситуації явища. Ці терміни розрізняє Орест Ткаченко, вживаючи термін мовна стійкість для характеристики індивідуальної або групової мовної поведінки. [19:6] (рекомендованої літератури).

Стосовно національної спільноти ця риса виявляється у збереженні колективної вірності своїй мові. Поняття ж мовної стабільності О. Ткаченко застосовує на позначення становища, в якому перебуває мова.

«Мовна стабільність і мовна стійкість – різні речі. Втративши свою мовну стабільність, народ завдяки мовній стійкості може поступово повернути й свою мовну стабільність, навіть зміцнити її. Втративши мовну стабільність і не маючи або не виробивши мовної стійкості, народ може втратити навіть найстабільнішу і найвпливовішу, найпоширенішу в світі мову» [19: 7]

В історії європейських народів можна знайти чимало прикладів колективної мовної стійкості народу, завдяки якій йому вдалося за складних політичних обставин протистояти мовно-культурній асиміляції (н-д, досвід басків, які зберегли донині найдавнішу в Європі мову).

Серед слов'янських народів високу опірність асиміляції виявляли поляки в період втрати державної незалежності. У середовищі польської еліти в той час поширеним було ставлення до рос. мови до мови завойовника.

За інших умов – умов рівноправних міжнаціональних стосунків – прояви мовної стійкості в комунікативних ситуаціях двомовного соціуму

часом трактуються негативно – як нетолерантність до свого співрозмовника. Так, польський учений Адам Демартін, описуючи характер двомовних стосунків у селах зі змішаним населенням на території польсько-українського порубіжжя, зазначає: «Якщо в даному селі поляк був супершовіністом, то не говорив українською, якщо ж українець був супершовіністом, то не говорив польською. Натомість всі інші говорили обома мовами.» і далі доходить такого висновку: «Білінгвізм здається мені можливим тоді, коли село заселено в однаковому проценті одними й іншими».

Зазначену двомовну ситуацію села можна назвати рівноважною, оскільки обидві мови побутують тут як рівноправні й рівноцінні. Водночас для збереження рівноваги у міжмовній взаємодії необхідною є наявність, поряд з білінгвами, «твердих» одномовців, оскільки поширення двомовності активізує інтерференційні явища в обох мовах, а це загрожує їх стабільності. Саме група одномовців, виявляючи мовну стійкість, захищають стабільність кожної мови, оскільки блокують розростання інтерференційних явищ до загрозованої межі розмивання норм і переходу до стадії змішування мов.

Інший розвиток двомовної ситуації, зокрема зменшення кількості одномовних осіб в одному з етнічних колективів за рахунок зростання групи білінгвів, може призвести до втрати мовної стабільності і появи змішаних форм мовлення.

Високий рівень кодових перемикачів українців залежно від мови співрозмовників підтверджує дослідження Тетяни Бурди. Вона провела анкетування, яке мало на меті змодельовати мовну поведінку молодих людей в тих випадках, коли до співрозмовників, що спілкуються українською мовою, приєднується російськомовна особа, і, навпаки, коли до співрозмовників, що говорять російською мовою, приєднується третій російськомовний учасник. Результат аналізу відповідей засвідчив значно вищий ступінь конформної поведінки в групі україномовних, і, особливо,

російськомовних українців порівняно з російськомовними росіянами. Так, поява російськомовного співрозмовника призводить до зміни української мови на російську у 74,8% від загальної кількості опитаних українськомовних українців і в 95,6 % російськомовних українців, тоді як група російськомовних росіян з появою українськомовного співбесідника не переходить на українську мову спілкування (кодове перемикання здійснює тільки 0,7% опитаних).

Згідно з соціолінгвістичним дослідженням Т.Бурди, загалом стійку неконформну мовну поведінку продемонстрували тільки від 2% до 8% респондентів-українців.

5. Диглосія та двомовність. Види диглосії.

У науковий обіг термін “диглосія” одним із перших увів Ч.Фергюсон у 1959 році, розуміючи під ним: “дві чи більше різновидів однієї і тієї ж мови, яку використовують мовці за різних умов”, або, точніше, “два різновиди мови, існуючі в даному колективі, кожна з яких відіграє визначну роль [101: 3]”. У визначенні Дж.Фішмана [1: 36] термін “диглосія” протиставляється терміну “білінгвізм”: білінгвізм характеризує індивідуальні здібності, диглосія – соціальний розподіл функцій, білінгвізм – індивідуально–психологічний феномен, диглосія – поняття соціологічне.

Ширше розуміння диглосії представлено М.П. Кочерганом, який вважає, що диглосія – це одночасне існування в суспільстві двох мов або двох форм (варіантів) однієї мови з функціональним їх розподілом. Вибір мови диктує комунікативна ситуація і він не залежить від етномовної належності мовців [32: 179]. Е.Г.Туманян наголошує, що у сучасній мовній ситуації індивідуум може володіти двома (або декількома) формами існування мови, переходячи, у залежності від ситуації, з однієї форми на іншу, тобто бути диглосом [54: 213].

У В.І.Белікова й Л.П.Крисіна - володіння різними підсистемами однієї національної мови й використання їх залежно від ситуації або сфери

спілкування називається *внутрішньомовною диглосією* [6: 56]. Диглосія може позначати і володіння різними мовами, тоді термін уживається без визначення "внутрішньомовна".

Отже, *диглосія як стан мовної ситуації – це одночасне існування в суспільстві декількох форм однієї мови з функціональним їх розподілом.*

Диглосія і двомовність. Описані вище терміни, що позначають різного роду підсистеми національної мови, свідчать про те, що природні мови принципово неоднорідні: вони існують у багатьох своїх різновидах, формування і функціонування яких обумовлено певною соціальною диференційованістю суспільства і різноманітністю його комунікативних потреб.

Подібне володіння різними підсистемами однієї національної мови і використання їх залежно від ситуації або сфери спілкування називається *внутрішньомовною диглосією* (від грецького, буквально – 'двомовність').

Крім цього термін «диглосія» може позначати і володіння різними мовами і вибір їх використання залежно від ситуації спілкування; в цьому випадку термін уживається без визначення «внутрішньомовна».

Двомовність і багатомовність, як випливає з буквального значення цих термінів, – це наявність і функціонування в межах одного суспільства (як правило – держави) двох або декількох мов. Багато сучасних країн дво- або багатомовні: Україна, Росія, країни Африки, південно-східної Азії, Індія та інші.

Про двомовність і багатомовність можна говорити також стосовно однієї людини, якщо вона володіє не однією, а декількома мовами.

На відміну від двомовності і багатомовності, диглосія позначає таку форму володіння двома самостійними мовами або підсистемами однієї мови, за якої ці мови і підсистеми функціонально розподілені: наприклад, в офіційних ситуаціях – законотворчості, діловодстві, листуванні між державними установами і т.п. – використовується офіційна (або державний)

мова, якщо йдеться про багатомовне суспільство, або літературна форма національної мови (в одномовних суспільствах), а в ситуаціях побутових, повсякденних, в сімейному спілкуванні – інші мови, що не мають статусу офіційних або державних, інші мовні підсистеми – діалект, просторіччя, жаргон.

При диглосії одна з форм виступає як головна, домінуюча, а друга – як доповнення до неї. Схеми сполучуваності різних форм досить різноманітні:

1. літературна мова + народорозмовна мова (українська);
2. літературна мова + наддіалектне койне (узагальнений тип усного мовлення (виник у Афінах) напівдіалект, н-д, аварська мова і болмац – інтердіалект, що виник на базі північних діалектів аварської мови);
3. літературна мова + просторіччя (зустрічається рідко, але у певних ситуаціях люди, що володіють літературною мовою можуть переходити на знижене, ненормоване мовлення);
4. літературна мова + піджин, що виник на її основі;
5. літературна мова + креольська мова (н-д, засвоєння носіями літературних мов (англійська іспанська, португальська) негритянського англійського, негритянського іспанського та інших креольських мов у Африці, а також в районі Карибського моря на островах Атлантичного та Індійського океанів);
6. літературна мова + територіальний діалект (часто): носій літературної мови, що довго знаходиться в умовах діалектного оточення, засвоює місцеву говірку і користується нею у спілкуванні з односельчанами. Цей варіант диглосії може виникнути й інакше: виходець з села повністю засвоїв літературну мову, але не забув свою рідну мову;

7. літературна мова + соціальний діалект (студентський молодіжний жаргон);
8. народно розмовна мова + літературна мова;
9. народно розмовна мова + койне;
10. народно розмовна мова + просторіччя;
11. народно розмовна мова + піджин;
12. народно розмовна мова + креольська;
13. народно розмовна мова + територіальний діалект;
14. народно розмовна мова + соціальний діалект і т.д.

Наступні не менше 30-ти варіантів диглосії отримуються при сполученні просторіччя з іншими варіантами, піджина з іншими варіантами, креольської мови з іншими варіантами тощо.

Якщо говорити про соціальні діалекти, то вони у ролі основних форм спілкування не виступають.

Важливою умовою існування диглосії є та обставина, що мовці роблять свідомий вибір між різними комунікативними засобами і використовують те з них, яке найкращим чином здатне забезпечити успіх комунікації.

6. Поняття «сфери використання мови» та «комунікативної ситуації».

Сфера використання мови – ще один термін, поширений у соціолінгвістиці. Під ним розуміється галузь позамовної дійсності, що характеризується відносною однорідністю комунікативних потреб, для задоволення яких мовці здійснюють певний відбір мовних засобів і правил їх поєднання одне з одним.

У результаті подібного відбору мовних засобів і правил їх поєднання формується більш-менш стійка (для даної мовної спільноти) традиція, що співвідносить певну сферу людської діяльності з певним

мовним кодом (*субкодом*) – самостійною мовою або підсистемою національної мови. Так, в середньовічній Європі латинь була комунікативним засобом, що використовувався при богослужінні, а також у науці, інші ж сфери діяльності обслуговувалися відповідними національними мовами та їх підсистемами. У Росії роль культового комунікативного засобу довгий час належала церковнослов'янській мові.

Розподіл мов або їх підсистем за сферами діяльності може бути нежорстким: одна з мов або одна з підсистем можуть переважати в даній сфері, але допускається використання елементів й інших мов (підсистем). Так, у сімейному спілкуванні мешканців сучасного села переважає місцевий діалект, він же використовується ними й під час сільськогосподарських робіт. Проте в сучасних умовах «чистий» діалект – рідкість, він зберігається лише у деяких представників старшого покоління сільських мешканців, у мовленні ж більшості сильно «розбавлений» елементами літературної мови та просторіччя. Сучасна Білорусь у сфері гуманітарної освіти використовує білоруську мову, але тут можна зустріти й елементи близькоспорідненої російської мови. У сфері виробництва, не зважаючи на державну підтримку рідної мови, переважає російська мова (в спеціальній термінології, в технічній документації, в професійному спілкуванні фахівців), проте використання білоруської, природно, не забороняється.

Комунікативна ситуація – це ситуація мовленнєвого спілкування двох і більше людей. Комунікативна ситуація має певну структуру. Вона складається з наступних компонентів:

1) мовець (адресант); 2) слухач (адресат); 3) відносини між мовцем і слухачем і пов'язана з цим 4) тональність спілкування (офіційна – нейтральна – дружня); 5) мета; 6) засіб спілкування (мова або його підсистема – діалект, стиль, а також паралінгвістичні засоби – жести,

міміка); 7) спосіб спілкування (усний/писемний, контактний/дистантний); 8) місце спілкування.

Комунікативна ситуація –це ситуативні зміни. Зміна значень кожного з цих елементів веде до зміни комунікативної ситуації а, отже, до варіювання засобів, що використовуються учасниками ситуації, їх комунікативної поведінки в цілому.

Так, спілкування судді та свідка в залі судових засідань відрізняється більшою офіційністю мовних засобів, що використовуються обома сторонами, ніж спілкування цих же осіб не під час судового засідання: змінюється місце, але соціальні ролі, як і всі інші ситуативні змінні, зберігаються незмінними.

Зауважимо, що насправді, в реальному спілкуванні ситуативні змінні взаємодіють одне з одним і кожна з них набуває певного значення разом із іншими: наприклад, якщо змінюється місце спілкування, то це одночасно означає й зміну мети спілкування, а також відносин між комунікантами та тональність спілкування; контактність взаємодії мовця і слухача здебільшого зв'язана з використанням усно-розмовних форм мовлення, а дистантність – з використанням мовлення писемного та ін.

ІНТЕРФЕРЕНЦІЯ

ПЛАН

- 1. Поняття інтерференції.**
- 2. Види інтерференцій.**
- 3. Фонетична інтерференція.**
- 4. Лексична інтерференція.**
- 5. Граматична інтерференція.**
- 6. Морфологічна та синтаксична інтерференція.**

1. Поняття інтерференції.

Внаслідок мовних контактів відбувається *взаємодія мов*, що спричиняє перенесення, копіювання або втрату елементів, одиниць чи моделей мовних систем.

Основою взаємодії мов є *двомовність*, яку розуміють здебільшого як “змінне вживання двох мов тими самими особами “ [25]. Двомовність (білінгвізм) - складне й багатогранне явище, зумовлене лінгвістичними, психологічними й соціальними чинниками. Об’єктивний та закономірний характер двомовності як явища соціально-історичного визначають усі лінгвісти, які досліджували взаємодію мов та її наслідки (Л.Щерба, У.Вайнрайх, Е.Хауген, Ю.Жлуктенко, С.Семчинський, В.Кононенко, В.Розенцвейг, В.Ярцева, Г.Їжакевич, Т.Черторизька та ін.).

Як зазначають дослідники Б.Антоненко-Давидович, І.Дзюба, С.Караванський, Ю.Шевельов та ін., в другій половині ХХ ст. в Україні, зокрема в Південному і Східному її регіонах, найбільшого поширення набула українсько-російська двомовність, що внаслідок дії екстралінгвістичних чинників призвела до обмеження функцій використання української мови. Досліджуючи явища українсько-російської міжмовної взаємодії, В.Т.Брицин стверджує: “Фактично колективна українсько-російська двомовність була перехідним етапом у процесі витіснення з ужитку рідної мови”.

Типовим явищем став *субординативний* білінгвізм, що призвів до розхитування мовної системи на всіх рівнях.

Зміни в системі мови, викликані двомовністю, називають інтерференцією (Л.Баранникова, З.Блягоз, С.Семчинський, Г.Зимовець).

Лінгвістична суть проблеми двомовності полягає в тому, “щоб описати ті мовні системи, які контактують між собою; виявити ті відмінності між цими системами, які ускладнюють одночасне володіння ними та передбачають найбільш вірогідні прояви інтерференції, яка виникає внаслідок контакту мов, і, нарешті, вказати на ті відхилення двомовних осіб від норми кожної з мов, які пов’язані з їх двомовністю”. Виникаючи в усному

мовленні, явища інтерференції через брак культури мови нерідко проникають у книжні та співвідносні з ними стилі.

Ряд мовознавців (Л.Щерба, Є.Поліванов, У.Вайнрайх, Ю.Жлуктенко) міжмовну *інтерференцію* розуміють як процес ототожнення індивідом-білінгвом елементів однієї мови з елементами іншої, що призводить до змішування диференційних ознак першої (рідної) і другої (нерідної) мов внаслідок взаємодії у свідомості білінгва двох протилежних систем мовних опозицій.

У.Вайнрайх та Ю.Жлуктенко розуміють процес інтерференції як проникнення елементів норм однієї мовної системи до іншої. У сучасному мовознавстві розрізняють *пряму інтерференцію* - вплив рідної для білінгва мови на мову, що вивчають, та *зворотну інтерференцію* - вплив чужої мови, яка є панівною в суспільстві, на рідну мову білінгва. Об'єм, типи та динаміка інтерференції зумовлені внутрішніми та зовнішніми чинниками мовного розвитку.

2. Види нінтерференцій.

В українському мовознавстві різним проблемам взаємодії мов присвячені праці О.Потебні, Ю.Шевельова, Л.Булаховського, І.Білодіда, О.Мельничука, Й.Дзендзелівського, В.Ващенко, В.Русанівського, В.Коломієць, С.Семчинського, Ю.Жлуктенка, О.Ткаченка, Г.Їжакевич, Т.Черторизької, В.Кононенка, Б.Ажнюка, Л.Масенко, Н.Озерової, М.Кочергана, О.Муромцевої, Л.Бублейник, В.Ільєнка та ін.

Масовий білінгвізм завжди супроводжується негативним явищем, як інтерференція, тобто ті випадки відхилень від норм кожної з мов, які відбуваються в мовленні двомовних осіб внаслідок того, що вони знайомі більш ніж з однією мовою, тобто внаслідок контакту мов».

Інтерференція виявляється на різних рівнях мовної системи, тому прийнято виділяти такі основні її типи: фонетичну, лексичну, граматичну, морфологічну, синтаксичну та іноді стилістичну.

3. Фонетична інтерференція.

Фонетична інтерференція виявляється у порушенні вимови окремих звуків української мови (тобто в порушенні орфоепічних норм):

- м'яка вимова приголосних звуків перед [є], [и]: прос[п']ект, [н']ревний, емб[л']ема, [д']и[р']ектор, [з']има;

- спорадичне *акання*: к[а]ритор, агр[а]ном;

- збереження давнього [о] в новоутворених закритих складах: б[о]ль, д[о]м, к[о]мната, пот[о]м, в[о]сім;

- збереження давнього [є] в новоутворених закритих складах: кор[є]нь, ш[є]сть, с[є]м;

- оглушення дзвінких приголосних в абсолютному кінці слова: хлі[п], ді[т], ду[п];

- заміна африкат [дж], [дз] на фрикативні [ж], [з]: са[ж]у, ствер[ж]ую, [з]вонив. [з]ер кальний;

- відсутність протетичного [в]: ухо, улица, уж;

- пом'якшена вимова приголосного [р] зокрема, в іменниках II відміни, які закінчуються на -ар, -яр, -ир та в дієсловах наказового способу, які закінчуються на [р]: пека[р'], тока[р'], монасти[р'], пові[р'];

- пом'якшена вимова звука [ч] в будь-якій позиції (за нормами сучасної української мови шиплячі звуки завжди тверді, лише в позиції перед [і] та подовженні шиплячі вимовляються напівпом'якшено): ні[ч'], [ч']ас, [ч']есно, [ч']удеса, [ч']орний.

Серед акцентуаційних відхилень домінує не нормативне наголошування слів, що підтримується орфоепічними нормами російської мови: старий, босий, новий, тонкий, подруга.

4. Лексична інтерференція.

Розрізняють також *лексичну інтерференцію* та класифікацію наслідків лексичної інтерференції.

Найпродуктивнішим для класифікації наслідків лексичної інтерференції виявився структурно-семантичний підхід, за яким розрізняють лексичні запозичення (*інтерферемі*), прямі (*лексичні копії*) та непрямі (*лексичні кальки*). За умови прямого запозичення зберігається звукова та графічна форма слова-прототипу, а також його значення. За умови калькування зберігається тільки значення або семантична структура слова-прототипу.

Як відзначають В.Русанівський, Г.Їжакевич, В.Ващенко та В.Коломієць, у другій половині ХХ ст. в українській мові переважають запозичення з російської. Очевидно, що це сприяло проникненню до словникового складу української мови (зокрема на рівні нормативного вжитку) багатьох невинуватених *інтерферем* та *кальок*, незважаючи на існування українського відповідника, про що говорять С.Караванський, Б.Антоненко-Давидович, Ю.Шевельов, Л.Масенко, Є.Чак, С.Єрмоленко, А.Коваль, Л.Мацько, О.Пономарів та ін.

Найчисленнішою групою прямих лексичних *інтерферем* є іменники, які можна умовно поділити на такі семантичні групи: абстрактні та конкретні назви, зокрема професійні, назви людей за характерними ознаками (соціальним станом, професією, місцем проживання, характерними рисами тощо); назви предметів, речовин; наукові терміни; власні назви; територіальні назви, назви природних явищ та станів, тощо. Серед цих інтерферем, окрім прямих запозичень з російської, є іншомовні лексеми, що були запозичені за посередництва російської.

Для прикладу наведемо групу інтерферем, до якої входять назви предметів і речовин. Ця група поділена на такі підгрупи: побутові назви – *кульок* замість *пакет*, *торбинка*; *кормушка* (*годівничка*), *хлопушка* (*хлопавка*); посуд - *бокал* (*келих*), *кружка* (*кухлик*, *горнятко*), *стакан* (*склянка*); назви, пов'язані з технічними приладами - *проігравач* (*програвач*), *пластинка* (*платівка*), *знімок* (*фото*, *світлина*); окремі продукти: *рослинне*

масло (олія), поварена сіль (кухонна сіль), кофе (кава); назви природних явищ - комок (грудка), капля (крапля); інші назви - печать (печатка), металолом (металобрухт), блюдо (страва), щепки (тріски, скалки), чучело (опудало).

Інтерфедеми-прикметники належать до таких семантичних груп: на означення рис характеру людини - *капризний* замість *примхливий*; *пошилий* (*вульгарний, паскудний*); зовнішності -; *неблаговидний* (*недобрий, поганий, чорний*); та ін.

Інтерфедеми-дієслова переважають серед побутової лексики: *виглядіти* замість *виглядати*, *надіти* (*одягти*), офіційно-ділової: *поступати* (*вступати (до вузу)*), *пресікти* (*припинити*), та розмовної: *підсаджуватися* (*сідати, підсідати*) та ін.

Багато інтерференційних запозичень серед дієприкметників та прислівників, наприклад: *зримий* замість *видимий, явний, наочний*; та ін.

Найбільш поширеним мовним феноменом є *калькування*. Джерелом кальок сучасної української мови післявоєнного періоду стала російська мова, а наявність спільних дериваційно-мотиваційних одиниць сприяла активізації процесу калькування. В умовах масової російсько-української двомовності стає характерним явищем ненормативне калькування, яке веде до появи різних штампів і кліше.

Основними структурно-семантичними групами інтерферем є лексичні (які поділяють на словотворчі та кальки-словосполучення), семантичні та фразеологічні кальки (М.Шанський).

Типовими є такі групи словотворчих кальок:

а) віддієслівні утворення із суфіксом **-к-** на означення процесу або результату дії: *добавка – додаток*; та ін.;

б) кальки, утворені на основі іменних словосполучень: *публічка* (*публічна бібліотека*);

в) іменникові утворення на **-овець-** на позначення груп людей за місцем праці;

г) кальки зі словотвірною морфемою **-вод-**: *скотовод* - *скотар*;

г) кальки з елементом **-подібний**: *порошкоподібний* - *порошкуватий*;

д) напівкальки - утворення, одна частина яких є питомим словом, інша – запозиченим: *товарооборот* – *товарообіг*; *співробітництво* – *співпраця*; *сквернослів'я* – *лихослів'я*; *своєчасно* – *вчасно*; *внутріспілковий* – *внутрішньоспілковий*; *круглодобово* – *цілодобово*; *приблизити* – *наблизити*; *облегшити* - *полегшити*, *співставляти* - *зіставляти*, *порівнювати*;

е) мовні штампи і кліше, утворені шляхом калькування за допомогою різних словотворчих засобів: *вищестоящий* – *вищий*; *всмірно* – *всіляко*; *всезагальний* – *загальний* та ін.;

є) мовні штампи і кліше, утворені шляхом калькування словосполучень: *працівник прилавку* – *продавець*; *продукти харчування* - *продукти*, *харчі* та ін.

Активно впроваджуване калькування російських слів, словосполучень та фразеологічних зворотів призвело до проникнення не властивих українській мові елементів, до небажаних змін у системі керування сучасної української літературної мови, спричинило семантичні видозміни української лексики.

Отже, ще одним наслідком міжмовної взаємодії на лексичному рівні є семантичні зміни, які виникають через наявність у мовних системах синонімічних елементів, що відрізняються між собою лексичною і граматичною усталеністю в кожній із мов. Як зазначає Ю.Жлуктенко, між окремими словами кожної з мов розвиваються позамовні зв'язки, що наближають обсяг значення слова в мові-одержувачів до обсягу значення відповідного слова мови-джерела, наприклад: *знаходиться* - *бути*, *міститься*, *перебувати*; *ясно* – *зрозуміло*; *весілля* - *радість*, *веселість*. Семантична інтерференція часто призводить до виникнення небажаної омонімії в українській мові, численних випадків десемантизації

повнозначних слів, деформації деяких синонімічних рядів, витіснення з ужитку цілого ряду питомих українських слів.

Фразеологізми, що є суто національним, специфічним явищем, теж зазнали значних інтерференційних змін унаслідок впливу російської мови. Інтерференція у використанні фразеологізмів виявляється здебільшого у вигляді буквалізмів. Іноді трапляються такі порушення в структурі фразеологізмів:

а) заміна компонентів фразеологічних одиниць; б) перефразування (переосмислення) фразеологічних одиниць; в) сплутування прийменників у складі фразеологічних одиниць;

г) зміна граматичної форми одного з компонентів фразеологічної одиниці. Варто зазначити, що у фразеологізмах ці типи інтерференційних змін проявляються комплексно.

Отже, численні інтерференційні запозичення та кальки з російської, що з'явилися в українській мові внаслідок тривалої міжмовної взаємодії, не завжди були вмотивованими, що нерідко призводило до невиправданого збільшення кількості фонетичних та морфологічних варіантів слова, відповідних омонімів.

5. Граматична інтерференція.

Відхилення від морфологічних та синтаксичних норм української мови, що виникли під впливом російської, засвідчують наявність граматичної інтерференції: н-д, подайте мені 2 пучка (замість 2 пучки) петрушки; це сталося із-за відсутності (замість через). Найчастіше це порушення норм при формотворенні, серед яких можна назвати такі:

- використання закінчень -ем, -єм, -им у дієсловах I особи множини теперішнього і майбутнього часів: пишем, малюем, бачим (замість пишемо, малюємо, бачимо);

- утворення імен по-батьковіжіночого роду за допомогою суфікса -овна, а не -івна: Ивановна, Павловна (замість Іванівна, Павлівна);

- утворення прикметників найвищого ступеня порівняння шляхом поєднання формотворчої частки *самий* з формами якісних прикметників: *самий гарний, найкращий, найрозумніший*;

- використання не властивих українській мові відмінкових закінчень іменників:

а) наявність закінчення –ой в іменниках I відміни в Орудному відмінку однини: *весной, сиротой* (замість *весною, сиротою*);

б) вживання закінчення –ом в іменниках II відміни м'якої та мішаної групи в Орудному відмінку однини: *коном, секретарьом* (замість *конем, секретарем*);

в) використання закінчень –ам, –ям в іменниках I-II відміни в Місцевому відмінку множини: *по хатам, по полям* (замість *по хатах, по полях*).

Відхилення від норми спостерігається й при відмінюванні деяких складних кількісних числівників: у результаті впливу російської мови при відмінюванні числівників *п'ятдесят, шістдесят, сімдесят, вісімдесят* змінюються обидві частини слова: *н-д, біля восьмидесяти гривень, в шестидесятих роках* (замість *біля вісімдесяти гривень, у шістдесятих роках*).

Серед граматичних рис суржикового мовлення слід відзначити й наявність таких відхилень від морфологічної та синтаксичної систем як:

- відсутність у деяких словах чергування *к-ц, ч-з*: *на рукі, на тумбочкі* (замість *на руці, на тумбочці*).

Комплексне вивчення суржику потребує аналізу значного масиву даних, зібраних за допомогою різних методів у різних регіонах України. Аналіз його функціональних і якісних характеристик є актуальною проблемою соціолінгвістики, що має велике соціокультурне значення для нормалізації мовної ситуації в Україні.

6. Синтаксична інтерференція.

Спостерігаються явища інтерференції також у сфері сучасної морфології та синтаксису.

Інтерференційного російськомовного впливу найчастіше зазнають такі граматичні категорії української мови: відмінок та рід іменників, що виявляється: а) у заміні відмінкової флексії (наприклад, *змагання з футболу, волейбола* замість *з футболу, волейболу*; *сильна біль* замість *сильний біль*); б) у заміні однієї відмінкової форми на іншу (наприклад, *дорога редакція* замість *дорога редакціє*); окремі відмінкові форми прикметників, займенників та числівників (наприклад, *завдання не з легких* замість *нелегке завдання*; *старше за віком* замість *старші за віком*); якісні прикметники при творенні ступенів порівняння (наприклад, *старійший* замість *старший*); наказовий спосіб (наприклад, *попрацюємо наполегливо* замість *попрацюймо наполегливо*; *давайте відкриємо, зробимо* замість *відкріймо, зробимо*); перехідність та неперехідність дієслів (наприклад, *читаються лекції* замість *читають лекції*); активні дієприкметники на **-уч(-юч-), -ач(-яч-)** (наприклад, ненормативні в українській літературній мові словосполучення: *самостійно вивчаючий* замість *який вивчає самостійно*).

У мові періодичних видань можна виокремити кілька типів словотворчих інтерферем, що з'явилися під впливом російської мови:

а) іменникове словотворення за допомогою не властивих українській мові формантів: **-ш-, -чик-, -щик-, -ір-, -уч(-юч-), -ічн-, -евич-, -чиц-**, наприклад: *директорша, роздатчиця, налащик*;

б) прикметникове словотворення за допомогою не властивих та недиференційовано вживаних в українській мові формантів: **-ев-, -ов-, -альн-, -очн-, -ист-, -чат-, -озн-, -ір-, -н-, -к-**, наприклад: *ножевий, зябловий, музикальний* (*музикальна комедія*), *офіціальний, професіональний* (*професіональна майстерність* та ін.);

в) дієслівне словотворення за допомогою не властивих українській мові формантів: **-ов-**, **-ір-**: *підготувити, підготувитися, пікірувати (розсаду)*;

г) активізація процесу творення віддієслівних іменників за допомогою суфікса **-к-**, наприклад: *вибраковка, проривка, плавка, читка*.

Порівняльний аналіз російських і українських синтаксичних одиниць свідчить про те, що функціональні еквіваленти в реченнях української та російської мов суттєво відрізняються, зокрема структурними компонентами. До порушень на синтаксичному рівні може призводити порушення законів сполучуваності слів, яка залежить від специфіки позначуваних ними понять, від стильових властивостей тексту, емоційно-експресивних якостей лексем, граматичних особливостей та норм слововживання.

Основними механізмами інтерференції на синтаксичному рівні є:

а) калькування притаманних російській мові моделей поєднання слів у словосполучення та синтаксичних засобів зв'язку (наприклад: *запобігти ускладнення (запобігти ускладненню)*; *вживати заходи (вживати заходів)*; *в числі кращих (серед кращих)*; *тим самим (в такий спосіб, таким чином)*; *так повелося (за традицією)*; *вступити в силу (набрати сили, чинності)*);

б) калькування притаманних російській мові граматичних засобів, морфем (наприклад вживання префікса **по-**: *по професії, вікових групах, народній освіті, кінофільмах, по закінченні*);

в) вживання дієслів, десемантизованих унаслідок калькування (наприклад: *давати відповідь, оцінку, служити прикладом, покласти початок*);

г) неправильне вживання дієприслівникових зворотів та безособових дієслів на **-но**, **-то** з дієслівною зв'язкою **буде** (наприклад: *буде досягнуто, завершено, приділено*);

г) надмірне вживання пасивних дієслівних конструкцій та неправильна побудова речень, пов'язана з уживанням пасивних конструкцій з дійовою особою в орудному відмінку (наприклад: *будується завод; ведеться підбір; виконано ремонт бригадою; механізми приймаються пунктом й ремонтуються*) [90]

д) поєднання слів у словосполучення за моделями російської мови, що супроводжується порушенням: дякую Вас (замість Вам), ходила к стоматологу (замість ходила до стоматолога).

Отже, не властива українській мові зміна валентності дієслів, невмотивоване розширення семантичних функцій прийменників, різке зростання частоти вживання окремих мовних одиниць чи синтаксичних конструкцій можуть призводити до значних зрушень у граматичній системі.

ЗМІШУВАННЯ МОВ.

ПЛАН

1. Піджини і креольські мови
2. Поняття контактних мов
3. Типи піджинів і їх еволюція.

1. Піджини і креольські мови

Коли у потенційних співрозмовників немає взаємозрозумілих засобів спілкування, а комунікативне завдання відносно складне і не може бути вирішене за допомогою елементарних жестів, комуніканти створюють новий засіб спілкування - допоміжну змішану мову з вкрай обмеженим словником та мінімальною, нестійкою граматиною. Мови такого типу, а також їх можливі еволюційні продовження - *піджини і креольські мови (креоли)* - називають контактними мовами, а досліджує їх розділ лінгвістики - *контактологія*, або - частіше - *креолістика*.

Основи креолістики закладені ще у XIX ст. Х. Шухардтом, проте як самостійний напрям у лінгвістиці вона стала розвиватися лише з 1950-х років. Оскільки специфіка контактних мов цілком обумовлена соціальною

ситуацією їх виникнення та становлення, креолістика увійшла як складова частина до більш широкої дисципліни - соціолінгвістики.

Найбільш елементарна контактна мова в спеціальній літературі зазвичай називається *жаргоном*. У контексті загального курсу соціолінгвістики термін жаргон у цьому значенні не дуже вдалий, оскільки в соціальної діалектології за ним закріпилося інше значення. Цей термін використовують не всі креолісти; іноді перша фаза розвитку контактної мови називається *препіджином* (тобто "до-піджин"), в інших випадках допоміжна мова називається *піджин*. Оскільки контактна мова в ході свого становлення виконує однотипні функції елементарної комунікації, а процес її стабілізації континуальний, у відповідних контекстах термін піджин цілком природно використовувати в широкому значенні і зазначати про функції піджина (маючи на увазі і стадію препіджина) і про стабілізацію піджина (тобто про перехід препіджина в піджин).

Етимологія терміну *піджин* не до кінця зрозуміла, хоча зазвичай вважається, що він походить до китайського сприйняття англійського слова *business*; вперше зафіксованого у 1807 р. у застосуванні до англо-китайського піджин (орфографічно - *pijeon*); інший термін, що використався в подібному значенні - лінгва-франка.

2. Поняття контактних мов

Контактна мова ніколи не створюється спеціально, вона є результатом невдалої спроби вивчити мову партнера по комунікації. Препіджин виникає як компроміс між погано засвоєною другою мовою початківців білінгвів та "регістром для іноземця", який створюється тими, для кого ця мова є рідною. Вибір мови, на базі якого формується препіджин, визначається суто прагматичними причинами: основою його стає та мова, редукувати форми якої з тих чи інших причин виявляється більш ефективно для комунікації. У результаті велика частина лексики піджина зазвичай

схожа до однієї з контактуючих мов; така мова в креолістиці називається лексифікатором.

Препіджин має вузьку комунікативну спрямованість, тому словник його обмежується декількома сотнями одиниць, а граматична структура вкрай примітивна; граматична семантика при необхідності може передаватися лексичними засобами. І лексичний склад, і граматики препіджина відрізняються нестабільністю; його фонетика максимально наближена до норм рідних мов мовців. Чим більш регулярний характер мають контакти, чим постійніше коло тих, хто вдається до послуг препіджина, тим вища ймовірність стабілізації його словникового складу і граматичної структури, перетворення у стабільний піджин.

Часто говориться, що піджин (в широкому розумінні) "може виникнути з нагоди, навіть за кілька годин - якщо критична ситуація вимагає спілкування з мінімальним рівнем розуміння". Про препіджин можна говорити лише тоді, коли ситуація спілкування повторюється в якихось своїх істотних рисах хоча б для однієї з комунікативних сторін - наприклад, якщо португальці, продаючи окуляри різним іноземцям, спілкуються з ними на суміші португальської і англійської мов (при цьому ступінь володіння англійською мовою покупцями може бути різною). Не слід думати, що в структурі препіджина все випадково і непостійно: препіджин - це скоріше деяка макросистема, в якій задані граничні межі коливань тих чи інших мовних підсистем - фонетики, порядку слів, семантичних можливостей службових та повнозначних одиниць та ін. Носіям препіджина інтуїтивно знайомі ці межі, й в ситуації спілкування вони взаємно зближують власні препіджинні ідіолекти, що відрізняються меншим діапазоном варіативності, ніж препіджин в цілому.

Для мов з безперервною історією, якими традиційно займалась лінгвістика, основними формотворчими чинниками є територіальні та соціальні. На початкових стадіях формування контактної мови значення їх

відходить на другий план. Провідна роль тут належить етнічним факторам, точніше, рідній мові білінгва, що використовує (пре-) піджин в якості допоміжної мови. Кожен ідіолект контактної мови володіє деякою стабільністю вже на стадії препіджина; гарантом цієї відносної стабільності є неусвідомлені уявлення індивіда про структуру людської мови, наявність і сутність яких обумовлюються його мовними навичками. У осіб з однією рідною мовою ці навички досить близькі, тому (пре-) піджин ідіолект групуються в етнолекти відповідно до рідних мов індивідів: до одного етнолекту відносяться контактні мови тих індивідів, які мають спільну рідну мову.

Оскільки функціональне призначення піджина - підтримання комунікації між носіями його різних етнолектів, його історія являє собою рішення одвічного мовного конфлікту між мовцем і слухачем. Мовець консервативний і не зацікавлений у будь-яких змінах власних мовних навичок (а вони визначаються в першу чергу рідною мовою), однак він змушений йти на компроміс зі слухачем, щоб бути зрозумілим адекватно. У кожному акті комунікації мовець і слухач постійно міняються ролями і досягають деякого ситуативного "мовного консенсусу". Вступаючи в нові комунікативні акти, кожен індивід коригує свій ідіолект відповідно до мовних вимог нового комуніканта. При сталості контингенту осіб, які користуються контактною мовою, починається його уніфікація. З розширенням функцій контактної мови та деталізацією переданої за її допомогою інформації у необхідності посилюється взаємна конвергенція ідіолекту комунікантів.

Отже, процес стабілізації та переходу препіджина у піджин є взаємним зближенням етнолектів, у ході якого в межах кожного з них уніфікуються ідіолекти. Напрямок цього зближення визначається чисельністю і, що важливіше, соціальним становищем носіїв окремих етнолектів. Результатом взаємного зближення етнолектів є досить стабільний

узуальний стандарт, втім, етнолектні відмінності в межах цього стандарту зазвичай зберігаються і в цілком розвинених піджинах.

Якщо контингент мовців на препіджині непостійний, а потреба в його використанні виникає лише час від часу, він не досягає стабілізації і рідко може існувати тривалий час. Протягом людської історії такі препіджини повинні були виникати тисячі разів, але, оскільки від них не збереглося ніяких слідів, вони залишилися невідомими науці.

3. Типи піджинів і їх еволюція

На ранніх ступенях еволюції піджини обслуговують мінімальні потреби в тематично обмеженій комунікації. У традиційному суспільстві найчастіше вони виникають через потреби торгівлі, але іноді використовуються й з більш широкими комунікативними завданнями. Слід підкреслити, що при багатогранних міжетнічних взаєминах піджини не виникають: у цьому випадку розвивається двомовність. Існування *торгових піджинів* відзначалося у всіх частинах світу

Менш спеціалізовані піджини зустрічаються рідше. До їхнього числа відноситься найстаріший із відомих піджинів на європейській (південнороманській) лексичній базі - вищезгадуваний *середземноморський Сабір*, що використовувався, принаймні з XII ст., у контактах європейців з арабами, пізніше і турками.

З неєвропейських піджинів багатоцільового призначення найбільшої уваги заслуговує так званий *чінукський жаргон* - європейцям він став відомий з 1830-х років, але виник раніше. Початковий район його поширення - низовина р. Колумбія, але пізніше він широко використовувався на строкатій в мовному відношенні території від Каліфорнії до Аляски. Їм користувалися носії не завжди споріднених, але й структурно близьких індіанських мов, тому типологічно він достатньо маркований; у фонологічній системі. У XIX - першій половині XX ст. він був добре відомий особам європейського походження; канадські рибалки, наприклад, використовували

іноді чінукський жаргон при радіоперемовинах із метою зберегти важливу інформацію в секреті від рибалок-японців.

Більшість піджинів характеризуються майже повною відсутністю морфології, але якщо вони функціонують в середовищі типологічно і матеріально близьких між собою мов, то морфологія може бути досить вираженою. Так, деякі *піджини на основі мов банту* зберегли досить значні елементи системи класового узгодження; найбільш відома з цих мов - *Шабан-суахілі*, поширена на південному сході Заїру. (Зрозуміло, серед носіїв споріднених мов потреба в піджині та можливість створення саме піджина, а не койне виникає тільки за відсутності взаєморозуміння.) В умовах банту-європейських контактів в Натале виник *піджин фанагало* (ймовірно, у 1840-х роках). Його словник на 70% сходиться до мов банту: в першу чергу до *зулу*, в меншій мірі - до *коса*. Близько чверті лексики має англійське походження, решта - з мови африкаанс. Тут класове узгодження не збереглося, але аффіксація для піджина досить багата: наприклад, множина утворюється за допомогою префікса *та-*: *skatul* 'черевик' - *maskatul* 'черевики', маються дієслівні суфікси каузатива, пасиву, минулого часу.

У літературі контактологів у числі піджинів нерідко згадуються такі допоміжні засоби міжетнічної комунікації, як жестові мови слухачів. При відсутності взаємозрозумілої комунікативної системи співрозмовники завжди починають із використання іконічних жестів, але зазвичай вони воліють якнайшвидше побудувати звуковий спосіб спілкування (жестикуляція надовго залишається важливим допоміжним засобом, доповнюючи складаний препіджин). Однак, принаймні в двох регіонах, для міжетнічного спілкування широко застосовувалися розвинені жестові мови: серед індіанців північноамериканських прерій та в австралійських аборигенів. У першому випадку використовувалась єдина жестикуляційна мова на всьому Середньому Заході США; наприкінці XIX ст. нею володіли близько 100 тис. представників різних племен. На території Австралії функціонувало кілька

жестових мов, кожна з яких об'єднувала етнічні групи, що говорили на взаємонезрозумілих мовах. Австралійські жестові мови у функціональному відношенні не поступалися звуковим, оскільки широко використовувалися і при внутрішньо-етнічній комунікації (зокрема, під час тривалих ініціаційних обрядів і періоду трауру для вдів, що тривав до року і більше).

Повна відсутність будь-яких відомостей з історії цих мов, а також специфічний характер незвукової комунікації взагалі, не дозволяють докладно зупинятися на них.

Розвиток техніки мореплавання на початку Нового часу та подальша європейська колоніальна експансія призвели до закріплення за піджином нових функцій. Так звані *морські піджини* поширилися в пунктах стоянки суден, що здійснювали трансокеанські плавання. Незабаром у багатьох таких пунктах виникли укріплені поселення європейців. На Атлантичному узбережжі Африки головна мета таких поселень була в захопленні або купівлі рабів, у Південній і Південно-Східній Азії вони переслідували в основному торговельну мету. Першими заокеанську експансію почали португальці й іспанці, потім - англійці, французи, голландці, іноді змінюючи попередників в одних і тих же пунктах. У ході контактів із місцевим населенням у XVI-XVII ст. виникали піджини на основі відповідних європейських мов. Ці або подібні піджини використовувалися при работоргівлі, а потім на плантаціях у Новому Світі. Самостійна група піджинів на основі французької мови виникла на раніше не заселених островах Індійського океану, де з XVIII ст. було організовано плантаційне господарство.

З початку XIX ст. *морський піджин бічламар* (на англійській основі) поширюється на островах Океанії. Спочатку він використовувався в місцях стоянок китобоїв, потім - при заготівлі сандалового дерева, ловлі трепангів та ін. До середини XIX ст. команди значною мірою комплектувалися з матросів-океанійців, так що піджин використовувався й

на самих судах. З 1860-х років починається розвиток плантаційного господарства в Квінсленді (Австралія) і на деяких островах Океанії. В якості робочої сили використовувалися законтрактовані меланезійці, досить добре знайомі з бічламаром, тому він стає робочою мовою плантацій. Після закінчення контракту колишні робітники стали широко застосовувати його в міжетнічних контактах на батьківщині. Таким чином, з кінця XIX ст. в південно-західній Океанії починають незалежно розвиваються чотири нащадка бічламара: *ток-писин* (на Новій Гвінеї), *біслама* (на Нових Гебридах, зараз Республіка Вануату), *піджин Соломонових Островів* і *брокен* (на о-вах Торрес Стрейт).

В умовах колоніального управління бували й інші шляхи виникнення піджинів. У британській колонії Папуа багатомовні поліцейські сили використовували піджин на основі австронезійської мови *моту*. Незабаром "*поліцейський моту*" (зараз він називається *Хірі-моту*) перетворився тут в основну мову міжетнічного спілкування, а в ході отримання незалежності Папуа - Новою Гвінеєю цей піджин став навіть символом боротьби сепаратистів за відділення Папуа.[58]

Отже, стабілізовані піджини являють собою допоміжні мови, що поступаються усталеним, однак із обмеженим словником. Ці мови не мають власної етнічної або соціальної бази: для якоїсь дитини піджин може виявитися першим за часом засвоєння, але не залишається основною мовою спілкування, оскільки не має в своєму арсеналі можливості виконувати всі ті функції, які висуваються до мови суспільством, у якому піджин використовується.

Структурні риси, властиві всім піджинам, мають найбільш загальний характер: простота складу фонем і правил їх реалізації в мовленні, слабо виражена морфологія, неглибокий синтаксис.

Мабуть, існують універсалії розширення семантики при піджинізації. Наприклад, втрачається протиставлення дієслів типу 'дивитися'

- 'бачити' або 'сказати' - 'говорити'. Подібна лексична "бідність" може зберігатися і на пізніх стадіях розвитку контактної мови (зрозуміло, компенсуючись будь-якими іншими мовними засобами); так, англійським дієсловам say-tell-speak-talk у ток-писин відповідають тільки tok і spik. Ще одна універсальна особливість лексики піджинів, яка проявляється й у побудованих із них креольських мовах, - утворення антонімічних прикметників за допомогою заперечення.

Як тільки препіджин починають використовувати для спілкування між собою представники двох і більше мовних груп, кожна з яких не володіє мовою-лексифікатором, вони отримують непогані шанси на стабілізацію і перетворення в піджин. Іноді навіть стверджується, що це єдиний шлях стабілізації піджина, але факти говорять про зворотне.

Російсько-китайський піджин, що зародився в другій чверті XVIII ст., спочатку використовувався китайськими і російськими купцями в прикордонних містах - російському Кяхта і китайському Маймачіне, тому і іменувався *Кяхтінською*, або *маймачінською*, мовою. З другої половини XIX в. на Далекому Сході отримав поширення інший варіант цього піджина, що використовувався російськими робітниками при спілкуванні з китайськими сезонними робітниками, а в Маньчжурії - з місцевим населенням. У меншій мірі цей піджин обслуговував контакти росіян з монголами, а пізніше з нанайцями, удегейцями, корейцями, але ніколи не застосовувався в контактах різних неросійських груп між собою. У більшості російських ідіолектів цей піджин не відрізнявся постійністю, але китайський етнолект був відносно стабільний уже в середині XIX ст. Цілком аналогічною є ситуація з китайським *піджин-інгліш*, який використовувався в прибережній торгівлі на півдні Китаю. Причина такої незвичайної стабілізації в обох випадках полягає в тому, що китайський етнолект обох піджинів був значною мірою унормований: в Китаї видавалися навчальні словники і розмовники цих піджинів. Автори відповідних посібників видавали норми досліджуваних мов

за норми російської та англійської мов. Китайські купці, що відправлялися на кордон торгувати з росіянами, були навіть зобов'язані скласти іспит на знання "російської" мови.[58]

"Поліцейський моту" стабілізувався також з досить специфічних причин: патрульна поліцейська служба формувалася з представників різних етнічних груп, однак Порт-Морсбі, адміністративний центр Папуа, був на етнічній території моту, і складений піджин повинен був знаходитися під їх дестабілізаційним впливом. Так було й на островах Фіджі, куди з кінця XIX ст. в якості робітників плантацій завозили індійців. Там виникло два піджина: один на *фіджийській* основі, інший - на основі сформованого тут місцевого варіанту *хіндустані*. У виключних випадках при двосторонньому контакті може виникнути піджин, лексично досить віддалений від рідних мов обох груп. Це також сприяє стабілізації піджина. Зразок такого піджина - російсько-норвезький піджин, найбільш відомий під назвою *руссенорськ*. Цей піджин використовувався під час міжетнічного спілкування торговців, рибалок і моряків у басейні Баренцева моря, в першу чергу в ході обмінної торгівлі між російськими поморами і норвежцями Варангерфіорду.

ЗАРОДЖЕННЯ КОНТАКТНИХ МОВ

ПЛАН

1. Мови міжетнічного спілкування: лінгва франка, койне
2. Міжнародні і світові мови
3. Штучні мови-посередники та інтерлінгвістики. Есперанто.
4. Поняття «просторіччя».

1. Мови міжетнічного спілкування: лінгва франка, койне.

Ще в дописемні часи контакти різномовних племен призводили до того, що найбільш мобільні та інтелектуально активні чоловіки опановували чужу мову і, таким чином, виконували функції перекладачів. Природно, що в усному практичному спілкуванні чужа мова пізнавалася далеко не повністю;

багато чого в ній стихійно спрощувалося, різномовні елементи зливалися. Нові гібридні форми починали використовуватися в контактах з іншими сусідами, в дечому змінюючись під впливом їхніх мов та змінюючи ці мови. Так складалися особливі мови міжетнічного спілкування: гібридні за походженням, обмежені за функціями, не чужі цілком у своєму регіоні, але й мало кому рідні, тому що вивчалися не від матері, а в портах та на ринках. Розрізняють декілька видів таких мов-посередників (лінгва франка, койне, піджини), однак ці поняття не зовсім підлягають порівнянню, оскільки пов'язані з різними аспектами у вивченні мов-посередників.

Мови, які називають лінгва франка (від італ. *Lingua franca* - франкська мова), - це переважно торгові мови, вони використовуються носіями різних, у тому числі генетично далеких, мов. Спочатку назву лінгва франка мала конкретна гібридна мова, яка склалася в Східному Середземномор'ї на основі французької та італійської лексики та використовувалася в спілкуванні арабських і турецьких купців з європейцями. В епоху хрестових походів роль лінгва франка зросла, вона збагатилася іспанською, грецькою, арабською, турецькою лексикою й використовувався до XIX ст.[57, 267].

У сучасній соціолінгвістиці терміном лінгва франка називають будь-яку усну мову-посередника у міжетнічному спілкуванні. Лінгва франка може відноситися до мови одного з народів даного регіону, однак більшість людей, які його використовують, сприймають його як нейтральний, "нічий" (наприклад, *мови хауса і БАМу в Західній Африці*; спрощені варіанти *суахілі* в Східній та Центральній Африці).

З поняттям койне (від грец. *Koinos* - загальний, споживаний) зазвичай пов'язують усні мови міжплеменного й наддіалектного спілкування споріднених етносів. На відміну від лінгва франка койне ширше за своїми соціальними функціями й етнодіалектичною базою; його історія більш еволюційна й органічна. Лінгва франка, достатньо розширена за обсягом та

сферами комунікації, може стати койне. У свою чергу койне часто служить наддіалектною формою спілкування, що передує становленню літературної мови. Наприклад, один з лінгва франка Західної Африки, *БАМу*, розвинувся у койне в багатомовній республіці Малі. Тут відповідно до нього в 1967 р. була розроблена писемність, він використовувався в початковій школі та визнаний офіційною мовою держави (разом із французькою).

2. Міжнародні і світові мови

Мови, які використовуються у спілкуванні між народами різних держав, називаються міжнародними мовами. На відміну від лінгва франка та піджинів, міжнародні мови є етнічними мовами, тобто за своєю первинною й основною функцією - це засіб спілкування в рамках певного етносу, рідна (материнська) мова для людей, що складають даний етнос. Посередницька функція міжнародного спілкування для таких мов є вторинною.

Використання конкретної мови в міжнародному спілкуванні пов'язано з соціально-історичними причинами, насамперед з її поширеністю в різних державах та з роллю цих держав та народів, які живуть у них, у світовій політиці, у світовому інформаційному процесі, в культурі та науці.

Склад міжнародних мов з плином історії змінювався. У стародавньому світі й у середні століття міжнародні мови були не стільки світовими, скільки регіональними. У народів Далекого Сходу такою мовою була *веньянь* (письмовий давньокитайський), в Месопотамії та Ассирії (сучасний Ірак) - *аккадська*, в арабсько-юдейському світі - *арамейська*, в Східному Середземномор'ї в епоху еллінізму - *давньогрецька*, в Римській імперії - *латинь*, на Близькому і Середньому Сході з поширенням ісламу - *арабська і перська*.

У сучасному світі книгодрукування, радіо, телебачення та комп'ютерні мережі збільшують потоки інформації в зростаючій прогресії. Сучасні міжнародні мови вийшли за межі своїх регіонів і стають світовими (глобальними) мовами, утворюючи так званий "клуб світових мов". Це

найпрестижніші й загально визнані мови. Їх досліджують, описують, пропагують. Їх вивчають з різною метою: для "загального розвитку" - як "іноземні мови" в загальноосвітніх школах, для туризму, для читання спеціальної літератури, для спілкування з носіями не обов'язково даної мови, але будь-яких інших мов. Кількість таких мов не виходить за межі "магічного числа" 7. Іноді "клуб світових мов" ототожнюють із офіційними та робочими мовами ООН (їх кількість якраз шість: англійська, арабська, іспанська, китайська, російська, французька). Іноді вважають, що, хоча китайською говорить більше чверті населення Землі (1 млрд людей), це мова "недостатньо міжнародна" і що китайська - це мова занадто "закритого" суспільства, щоб увійти до "клубу світових мов".

3. Штучні мови-посередники та інтерлінгвістики

Із біблійних часів різномовність багатьма розумілася як Боже покарання людського роду за гординю. Перші спроби створення штучних мов пов'язують із європейською античністю: за одними даними, вперше такий проект запропонував Алексарх (IV - III ст. до н. е.), за іншими даними, - римський медик Клавдій Гален (Пергам, 130 р. до н. е.). Серед авторів проектів допоміжних мов - арабський шейх Мохієдін (XI ст.), каталонський філософ і логік, перший європейський арабіст Раймунд Люллі (1235 - 1315), великі утопісти Томас Мор (1478 - 1535) та Томмазо Кампанелла (1568 - 1639), хорватський священник Юрій Крижанич (бл. 1617 - 1683). Проблемою штучних мов займалися Френсіс Бекон, Ян Коменський, Рене Декарт, Готфрід Лейбніц, Ісаак Ньютон. До теперішнього часу відомо близько 1000 проектів таких мов. Першою штучною мовою, реалізованою у спілкуванні, була *волапюк* (від англ. world - світ > vol + speak - говорити > рик, тобто всесвітня мова). Найбільш відома і вдала зі штучних мов-посередників - *есперанто* - створена варшавським лікарем Людвіком Заменгофом у 1887 р. Дві риси есперанто роблять її виключно легкою для засвоєння: інтернаціональний корнеслов та логічність граматики. Більшу частину

лексики есперанто складають слова з корінням класичних мов європейської культури (грецька, латина); використовуються також слов'янські та германські, а останнім часом і неіндоєвропейські елементи. Слово побудовано аглютинативно: є 40 однозначних афіксів, яким не властива синонімія; чергування (на зразок укр. друг - друзі - дружній) відсутні. Іменники мають закінчення - о, прикметники - а, загальний для них показник мн.ч. - Ј; утворені від іменників назв істот жіночої статі мають афікс - ін.

На есперанто створена значна оригінальна і перекладна література, в різних країнах існує близько 140 періодичних видань; регулярні програми на есперанто передають 10 радіостанцій. Національні об'єднання есперантистів є в 56 країнах, у тому числі в ряді республік СНД. Список видань на есперанто в СРСР за 1963 - 1978 рр.. наведено в роботі: Исаев 1981, 64 - 65. Теорія міжнародних допоміжних мов розвинулася в особливу дослідницьку галузь - інтерлінгвістику.

В кінці XIX й до 40-х рр.. XX ст. про есперанто з ентузіазмом писали Л. Толстой, М. Горький, А. Барбюс, К. Ціолковський, Дж.Бернал. За ініціативи Троцького, готуючись до "світової революції", есперанто вчили в ряді частин Червоної Армії. Зараз ставлення до есперанто більш стримане. Есперанто створювалося в розрахунку насамперед на індивідуальне ("кабінетне") сприйняття європейцями письмової інформації. Сучасні засоби масової комунікації, орієнтовані на відтворення або імітацію усного спілкування ("прямий ефір", "ефект присутності" та ін.), зміцнюють у міжнародному спілкуванні роль природних мов. При цьому, однак, робляться спроби штучно спростити мову, зробити її більш легкою для іноземців. Один із популярних проектів такого роду, реалізований у сотнях підручників, - це *Basic English*, запропонований у 1934 р. американським лінгвістом і психологом Чарлзом Огденом. Basic, "мінімізована" англійська, включає всього 850 слів і кілька правил граматики. [10-12, 15]

4. Поняття «просторіччя»

Просторіччя - це мова неосвіченого чи напівосвіченого міського населення, що не володіє літературними нормами. Просторіччя можна розглядати як різновид койне. Сам термін просторіччя уживаний в основному у вітчизняній соціолінгвістиці, оскільки просторіччя - "найбільш російська" мовна підсистема, специфічна для російської національної мови. Якщо територіальні діалекти і тим більше літературна мова мають прямі аналоги в інших національних мовах, то у просторіччя таких аналогів немає. Ані французька підсистема *langue populaire*, ні те, що в англійській лінгвістичній літературі називається *nonstandard* або *illiterate speech*, не є подібним до просторіччя, відрізняючись від останнього соціальною базою (тобто складом носіїв), так і у відношенні структурних і функціональних властивостей.

Так, *langue populaire* тільки приблизно відповідає просторіччю: хоча цей різновид мови стоїть між арго і фамільярним стилем літературної французької мови, вона арготизована, тобто насичена елементами різних соціальних арго - в більшій мірі, ніж російське просторіччя (правда, кінець ХХ ст. відзначений посиленням впливу різноманітних арго і жаргонів на цю підсистему мови). Крім того, і це головне, *langue populaire* - це не тільки соціальний, але й стилістичний різновид французької мови: носії літературної мови в ситуаціях невимушеного спілкування використовують елементи *langue populaire*. У російській же літературній мові просторічні одиниці можуть використовуватися тільки з метою іронії, жарту, свідомого стилістичного контрасту та ін.

Те, що може бути зіставлено з російським просторіччям в англійській мові, зокрема в його американському варіанті, - це так званий загальний сленг, який, однак, не має своїх носіїв, а є функціонально-стилістичним різновидом англійської мови (елементи загального сленгу широко використовуються в засобах масової інформації; останнім часом деякі вітчизняні лінгвісти наполягають на тому, що й в українській мові

можна виділити так званий загальний жаргон, що займає проміжне місце між просторіччям і соціальними жаргонами: див. [33]).

Ще більш складна картина в німецькій мові, де проміжні (між літературною мовою і територіальними діалектами) форми *Halbmundart* і *Umgangssprache* містять цілий комплекс мовних, функціональних і соціальних рис, не дозволяють однозначно кваліфікувати ці мовні освіти й, у всякому разі, прирівнювати їх до вітчизняного просторіччя за статусом та властивостям.

У споріднених слов'янських мовах просторіччю також немає точної відповідності. Наприклад, *obecná čeština* - функціонально-стилістичний різновид сучасної чеської мови, найбільш близький до російського просторіччя. Польські міські діалекти у більшій мірі, ніж російське просторіччя, спираються на селянські говори; болгарські, сербські та хорватські міські койне близькі до їх діалектної основи, що також відрізняє їх від російського просторіччя (див. [84]).

Просторіччя реалізується виключно в усній формі. Найбільш типові сфери та мовні ситуації реалізації просторіччя: сім'я (спілкування всередині сім'ї та з родичами), черга, "посиденьки" у дворі комунальних будинків, суд (показання свідків, прийом у судді), кабінет лікаря (розповідь пацієнта про хворобу) і деякі інші. Загалом за сферами функціонування просторіччя порівнюється з територіальними діалектами: і в тому, і в іншому випадку переважають вузькопобутові та внутрішньо сімейні ситуації спілкування. Оскільки просторіччя складалося в результаті змішування різних діалектних і жаргонних потоків, їх перетворення в умовах міського мовного життя, в ньому співіснують риси південних і північних діалектів та елементи жаргонної мови (нишком, по-швидкому, балдеть, приперлися по нахабу та ін., особисті звернення типу друг, кореш, господар та ін). [45-46,48-53]).

У просторіччі немає норми у вузькому розумінні терміна норма, оскільки дану підсистему мови ніхто не кодифікує. Але просторіччю, як і

іншим некодифікованим підсистемам мови, властива певна традиція використання мовних засобів.

Практичне заняття № 1

Тема : Витоки соціолінгвістики. Течії та напрями соціолінгвістичних досліджень, їх історія

План

1. Синхронічна і діяхронічна соціолінгвістика.
2. Макро- та мікросоціолінгвістика.
3. Теоретична і експериментальна соціолінгвістика.
4. Соціолінгвістика і соціологія мови.
5. Прикладна соціолінгвістика.

Студенти повинні знати: предмет та проблематику синхронічної та діяхронічної соціолінгвістики, форми існування мови у різні періоди історії суспільства.

Студенти повинні вміти: визначати завдання соціолінгвістики на сучасному етапі дослідження мовної ситуації в Україні.

Завдання:

1. Вивчити теоретичні питання за текстом відповідної лекції та списком рекомендованої літератури.
2. Виписати до зошитів для практичної роботи значення ключових термінів: 1) синхронічна соціолінгвістика, діяхронічна соціолінгвістика, макросоціолінгвістика, мікросоціолінгвістика, соціологія мови; 2) літературна мова, койне, просторіччя, мова-піджин, креольські мови.
3. Підготувати реферат на одну з тем (за вибором):
  - Койне як соціолінгвістичне поняття.
  - Просторіччя в українській мові як структурно-функціональне явище.
4. Дати відповіді на контрольні питання.

Контрольні питання:

1. Що вивчає соціолінгвістика?
2. Хто ввів у науковий обіг цей термін?
3. Які визначення соціолінгвістики як науки вам відомі?
4. Назвати основну проблематику соціолінгвістики.
5. У чому полягає різниця у предметі дослідження мікро- та макросоціолінгвістики?
6. Що є об'єктом синхронічної соціолінгвістики? Діяхронічної?
7. Як співвідносяться поняття „соціолінгвістика” і „соціологія мови”?

Рекомендована література:

1. Беликов В.И., Крысин Л.П. Социолінгвістика: Учебник для вузов. — М.: Рос. гос. гуманит. ун-т, 2001.
2. Бондалетов В.Д. Соціальна лінгвістика – М.: Просвещение, 1987 .
3. Вахтин Н.Б., Головкин Е.В. Соціолінгвістика і соціологія мови: Учебное пособие. – Изд-во Европейского ун-та в Санкт-Петербурге, 2004. – 336 с.
4. Діахронічна соціолінгвістика / Отв. ред. В.К. Журавлев. – М., 1993.
5. Дзекиревська Л.Н., Тарасов Е.Ф. Оволодіння іноземною мовою як соціолінгвістична проблема // Тр. ВІИЯ. Іноземна мова. – М., 1970. – № 6.
6. Журавлев В.К. Діахронічна соціолінгвістика (предмет, задачі, проблеми) // Діахронічна соціолінгвістика / Отв. ред. В.К. Журавлев. – М., 1993.
7. Журавлев В.К. Історія мови і діахронічна соціолінгвістика // Теоретичні проблеми соціальної лінгвістики – М., 1981.
8. Мечковська Н.Б. Соціальна лінгвістика. – М., 1996.
9. Никольський Л.Б. Синхронна соціолінгвістика. – М., 1976.
10. Нове в зарубіжній лінгвістиці. Вып. 17. Теорія мовних актів. – М., 1986.
11. Поликарпов А.А. Елементи теоретичної соціолінгвістики. – М., 1979. – 154с.
12. Соціолінгвістичні і лінгвістичні аспекти в вивченні іноземних мов / Отв. ред. Н.М. Фирсова. – М., 1992.

Практичне заняття № 2

Тема: Понятійний апарат соціолінгвістики

План

1. Мовна спільнота.
2. Рідна мова і суміжні поняття.
3. Мовний код.
4. Соціально-комунікативна система.
5. Перемикач та змішування кодів.
6. Мовна варіативність.
7. Сфери використання мови.
8. Мовленнєва і немовленнєва комунікація.
9. Комунікативна ситуація.
10. Мовленнєве спілкування, мовленнєва поведінка, мовленнєвий акт.
11. Комунікативна компетенція носія мови.
12. Соціальний статус і соціальна роль.

Студенти повинні знати: основні поняття, що характеризують апарат соціолінгвістики.

Студенти повинні вміти: давати визначення основним поняттям соціолінгвістики.

Завдання:

1. Підготуватися до обговорення зазначених у плані теоретичних питань.
2. Виписати тлумачення таких соціолінгвістичних термінів: мовний (мовленнєвий) акт; комунікативна компетенція; сфера спілкування; перемикування кодів – за термінологічною енциклопедією Селіванової О. Сучасна лінгвістика. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – С.373; 233; 594; 456; 368.
3. Укласти короткий словник термінів соціолінгвістики.

Н-д: *арго* (від франц. argot – жаргон, англ. cant) – це особлива мова певної відокремленої професійної чи соціальної групи. Це умовна мова, що застосовується як засіб приховання предмета комунікації. У вузькому розумінні термін позначає спосіб спілкування декласованих елементів у середовищі злочинного світу (злодійське арго), а також мову осіб мандрівних професій, жебраків та ін.

Рекомендована література

1. Бабич Н.Д. Основи культури мовлення. – Львів, 1990.
2. Беликов В.И., Крысин Л.П. Социолингвистика: Учебник для вузов. – М.: Рос. гос. ун-т, 2001.
3. Бондалетов В.Д. Социальная лингвистика. – М.: Просвещение, 1987.
4. Вахтин Н.Б., Головкин Е.В. Социолингвистика и социология языка: Учебное пособие. – Изд-во Европейского ун-та в Санкт-Петербурге, 2004. – С.52-69.
5. Єрмоленко С.Я., Бибик С.П., Тодор О.Г. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / За ред. С.Я.Єрмоленко. – К.: Либідь, 2001. – 224 с.
6. Исаев М.И. Словарь этнолингвистических понятий и терминов. – М.: Наука, 2003.
7. Культура української мови: Довідник / За ред. В.М.Русанівського. – К., 1990.
8. Мечковская Н.Б. Социальная лингвистика. – М., 1996.
9. Пилинський М.М. Мовна норма і стиль. – К., 1976.
10. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля-К, 2006.
11. Струганець Л. Культура мови. Словник термінів. – Тернопіль, 2000.
12. Струганець Л.В. Теоретичні основи культури мови. – Тернопіль, 1997.
13. Українська мова. Енциклопедія / В.М.Русанівський та ін. (ред.); НАН України, Інститут мовознавства ім. О.О.Потебні, Інститут української мови. – К.: “Українська енциклопедія” ім. М.П.Бажана, 2000. – 750 с.

Практичне заняття № 3
Тема: Методи дослідження соціолінгвістичних проблем

План

1. Проблема використання методів дослідження у соціолінгвістиці.
2. Методи та джерела збирання матеріалу:
  - спостереження;
  - включене спостереження;
  - усне інтерв'ю (анонімне, структуроване (спонтанне));
  - анкетування;
  - аналіз документальних джерел;
  - експеримент.
3. Обробка і представлення статистичних результатів. Вибірка як статистичний прийом та її різновиди.

Студенти повинні знати: методи та прийоми збирання матеріалу для проведення соціолінгвістичних досліджень; недоліки та переваги кожного методу дослідження.

Студенти повинні вміти: адекватно обирати методи дослідження для аналізу соціолінгвістичних проблем; проводити опитування, складати питальники (анкети); здійснювати аналіз зібраного матеріалу.

Завдання:

1. Вивчити теоретичні питання за текстом відповідної лекції та списком рекомендованої літератури.
2. Провести анкетування (дивись анкета № 2) з метою прослідкувати та спрогнозувати динаміку мовних процесів, що відбуваються у нашому суспільстві: I група (з 1-го до 10-го за списком у академічному журналі) – 5 школярів середньої та старшої школи; II група (з 11-го до кінця за списком у академічному журналі) – 5 осіб старшого віку (від 30 років і більше).
Проаналізувати результати анкетування, зробити висновки.
3. Дати відповіді на питальник з теми “Соціолінгвістичний аспект дослідження української та російської лексики” (дивись додаток № 1).
Результати проаналізувати.

Контрольні питання:

1. Чим зумовлена проблема використання методів дослідження для вирішення соціолінгвістичних питань?

2. Назвіть методи соціолінгвістичних досліджень.
3. Використання яких технічних засобів вимагає застосування методу спостереження?
4. У чому полягає специфіка методу «включеного» спостереження?
5. Назвіть переваги та недоліки анкетного методу.
6. Про що слід пам'ятати, використовуючи метод інтерв'ювання?
7. Які матеріали (документи) можуть бути використані у аналізі документальних джерел для збирання соціолінгвістичної інформації?
8. Коли у соціолінгвістиці застосовується експериментальний метод?
9. Чим корисні кількісні методи під час аналізу соціолінгвістичних даних?
10. Які етичні принципи “польової” роботи Ви знаєте?

Література:

1. Беликов В.И. Методические неудачи в социалингвистических опросах // Типология и теория языка: от описания к объяснению. К 60-летию А.Е.Кибрика. – М., 1999.
2. Беликов В.И., Крысин Л.П. Социалингвистика: Учебник для вузов. – М.: Рос.гос.гуманит. ун-т, 2001.
3. Бондалетов В.Д. Социальная лингвистика. – М.: Просвещение, 1987. – С.138-150.
4. Вахтин Н.Б., Головкин Е.В. Социалингвистика и социология языка: Учебное пособие. – Изд-во Европейского ун-та в Санкт-Петербурге, 2004. – С.52-69.
5. Звегинцев В.А. О предмете и методе социалингвистики // Изв. АН СССР. Сер. лит. и яз. – М., 1976. – Вып.4.
6. Фрумкина Р.М. Статистические методы изучения лексики. – М., 1964.

Практичне заняття № 4

Тема: Мовна політика України (2 год.)

План

1. Юридичний статус мов: державна й офіційна мова. Утвердження української мови як державної.
2. Мовна політика України на загальнодержавному й регіональному рівнях.
3. Фактор української і російської мов у арсеналі політичних сил країни.
4. Мовне планування (позачергові заходи державної мовної політики).
5. Сучасна мовна ситуація в Україні.

Студенти повинні знати: поняття “мовна політика”, “національно-мовна політика (НМП)”; суб’єкти та компоненти НМП; етапи мовної політики (мовне прогнозування, мовне планування, мовне встановлення, мовне будівництво).

Студенти повинні вміти: визначати особливості сучасної мовної ситуації та політики в Україні.

Завдання:

1. Вивчити літературу за темою відповідної лекції і практичного заняття.
2. Виписати із термінологічної енциклопедії Селіванової О. Сучасна лінгвістика (Полтава: Довкілля, 2006) визначення понять: мовна політика (с.370); мовна свідомість, мовна ситуація (с.371); мовне оточення, мовне середовище (с.373).
3. Законспектувати одну із статей (№ 5, № 13, № 19 – за списком літератури) за вибором студента.
4. Підготуватися до обговорення зазначених у плані практичного заняття питань.

Контрольні питання:

1. Що таке мовна ситуація?
2. Назвіть основні компоненти мовної ситуації.
3. Що характеризує сучасну мовну ситуацію України? У чому полягає її деформованість?
4. Які закони про мови ви знаєте?
5. Чим визначається мовна поведінка особистості?

Рекомендована література:

1. Антонович М. Законодавство України та зарубіжних країн щодо статусу державної мови (порівняльний аспект) // Право України. – 1999. – № 6. – С.73-75.
2. Бондаренко Н. Державна мова у контексті мовної освіти // Дивослово. – 1996. – № 4. – С.30-34.
3. Гнаткевич Ю. Двомовність – проблема двозначна // Освіта. – 1998. – № 68. – С.2.
4. Гнаткевич Ю. Державною мовою в Україні має бути українська мова // Слово “Просвіти”. – 1996. – Ч.6.
5. Дзюба І. Сучасна мовна політика в Україні // Урок української. – 2000. – № 10. – С.2-4; Освіта. – 2000. – № 22. – С.5.

6. Дивнич В. Рівноправність як спосіб знищення. Прагматичний погляд на двомовність в Українській державі // *Голос України*. – 1995. 2 листопада. – С.10.
7. Забужко О. Мова і влада // *Урок української*. – 2002. – № 9. – С.11-16.
8. Залізник Г.М., Масенко Л.Т. Поняття “державна мова” у контексті європейського досвіду державотворення // *Залізник Г.М., Масенко Л.Т. Мовна ситуація Києва: день сьогоднішній та прийдешній*. – К.: 2001. – С.5-16; // *Мандрівець*. – 2002. – № 2. – С.9-22.
9. Масенко Л. Державна мова в соціокультурному аспекті // *Розбудова Держави*. – 2001. – № 1-6. – С.79-84.
10. Масенко Л. Мова і політика. – К., 1999. – С.23-32.
11. Масенко Л.Т. Роль офіційної ідеології 70-х років у поглибленні деформації мовної ситуації в Україні // *Мова тоталітарного суспільства*. – К., 1995. – С.68-76.
12. Нестерчук М. Провідна сила “Просвіти” // *Слово “Просвіти”*. – 2000. – Ч.5.
13. Панько Т. Мова в утвердженні України як самостійної держави // *Урок української*. – 2000. – № 11-12. – С.10-14.
14. Радчук В. Мовна політика: від слів до діла // *Урядовий кур’єр*. – 2001. – № 46. – С.8.
15. Синельникова Л.Н. Диалог многое способен изменить. Проблемные “узлы” языковой политики в Украине // *Русская словесность в школах Украины*. – 2001. – № 2. – С.1-3.
16. Танюк Л. Мовна проблема – проблема моральна // *Літературна Україна*. – 2000. – 11 травня.
17. Тараненко О.О. Українська мова і сучасна мовна ситуація в Україні // *Мовознавство*. – 2001. – № 4. – С.3-19.
18. Тараненко О.О. Юридичний статус мов і мовна дійсність в Україні // *Мова державна – мова офіційна: матеріали наукової конференції*. – К., 1995. – С.11-12.
19. Ткаченко О.Б. Чи можуть бути в Україні дві загальнодержавні мови? // *Мовознавство*. – 1999. – № 4-5. – С.7-8.
20. Хома О. Державна мова і національні спільноти // *Учитель*. – 2000. – № 1-3. – С.32.
21. Шульман Л. Чи заслуговує російська мова в Україні на статус другої державної? // *Рідна школа*. – 2001. – № 9. – С.7-11; № 10. – С.3-7; *Освіта*. – 2001. – № 60-61. – С.8-9; № 62-63. – С.8-9.
22. Щербань П. Про статус державної мови // *Рідна школа*. – 2001. – № 9. – С.11-13.

**Тема: З історії розвитку зарубіжної та слов'янської соціолінгвістики.
Проблеми і перспективи досліджень сучасної української
соціолінгвістики**

План

Зарубіжна соціолінгвістика:

1. Празька школа функціональної лінгвістики (Р.О.Якобсон, Н.С.Трубецької, В.Матезиус, В.Гавранек, С.О.Карцевський).
2. Французька соціологічна школа кінця 19-го – початку 20-го століття (А.Мейє, Ж. Вандрієс). Подальший розвиток соціолінгвістики у Франції.
3. Соціолінгвістичний доробок представників Лейпцизької лінгвістичної школи (Фрінгс). Подальший розвиток німецької соціолінгвістики.
4. Американська соціолінгвістична школа (У.Брайт, Дж.Гамперц, Ч. Фергюсон, У. Лабов).
5. Японська школа „мовного існування”.

Слов'янська соціолінгвістика :

1. Зародження соціолінгвістики у вітчизняному мовознавстві (20-40-і роки ХХ століття). Роботи О.М.Селищева, Б.О.Ларіна, Є.Д.Поливанова, А.Д.Баранникова, Л. Якубинського та інших.
2. „Нове вчення про мову” Н.Я.Марра і відхід від соціолінгвістичної проблематики.
3. Відновлення соціолінгвістичних досліджень у 60-70 роках ХХ століття. Праці М.В.Панова, С.І. Ожегова, В.Д. Бондалетова, С. І. Скворцова та інших мовознавців.
4. Соціолінгвістичні дослідження польських, чеських та інших слов'янських вчених.
5. Розвиток соціолінгвістики в Україні.

Студенти повинні знати: науковий доробок вчених у зарубіжній та слов'янській соціолінгвістиці.

Студенти повинні вміти: аналізувати основні наукові дослідження в історії соціолінгвістики.

Завдання:

1. Підготуватися до обговорення зазначених у плані питань.
2. Підготувати реферат на одну із запропонованих тем:
  - Теорія мовного розвитку у працях Є. Д.Поливанова.
  - Теорія антиномій (М.В. Панов) – сучасна соціолінгвістична концепція мовного розвитку.
  - Етапи становлення соціолінгвістики в Росії.
  - Розвиток соціолінгвістики в США.
  - „Соціологічна драматургія” І.Гофмана.

- Теорія „лінгвістичної ввічливості” П.Браун і С.Левінсона.
- Комунікативні постулати Г.П.Грайса.
- Теорія вербальної комунікації Дж.Гамперца.

Рекомендована література:

1. Беликов В.И., Крысин Л.П. Социалингвистика: Учебник для вузов. – М.: Рос. гос. гуманитар. ун-т, 2001.
2. Бондалетов В.Д. Социальная лингвистика – М.: Просвещение, 1987.
3. Брицин В.М. Соціолінгвістика // Українська мова. Енциклопедія. – К., 2000. – С.583-584.
4. Гулида В.Б.. Современная алглюязычная социалингвистика // Язык и речевая деятельность. – СПб., 1999. – Т.2.
5. Гухман М.М. У истоков советской социальной лингвистики// Иностранные языки в школе. – 1972. – № 4.
6. Демченко В.М., Голобородько К.Ю. Нариси з історії білінгвізму в Україні: Навч. пос. Ч. 1. – Херсон, 1997.
7. Демченко В. Мовна ситуація на Півдні України. –Дніпропетровськ: АКД, 1996.
8. Їжакевич Г.П. Соціолінгвістична школа на Україні // Мовознавство. – 1986. – № 4. – С.42-51.
9. Краус Й. К пониманию социалингвистики в Чехословакии // Социально-лингвистические исследования. – М., 1976.
10. Крысин Л.П. Вопросы социологии языка в работах Г.О.Винокура // РЯШ. – 1997. – № 2. – С.104-108.
11. Крысин Л.П. О перспективах социалингвистических исследований в русистике // Русистика. – Берлин, 1992. – № 2. – С.96-106.
12. Крючкова Т.Б., Нарумов Б.П. Зарубежная социалингвистика. Германия, Испания. – М., 1991.
13. Лабов У. Исследование языка в его социальном контексте // Новое в лингвистике. Вып. 7. Социалингвистика. – М., 1975.
14. Мусин И.Х. Проблемы билингвизма в советской и зарубежной лингвистике // РЯ в СССР.– 1991. – № 2. – С.3-8.
15. Орлов Л.М. Из истории советской социальной лингвистики 20-30-х годов // Уч. зап. Волгогр. пед. ин-та. Вып. 2. – Волгоград, 1969.
16. Слюсарева Н.А. Проблемы социальной природы языка в трудах французских лингвистов // Теоретические проблемы социальной лингвистики. – М., 1981.
17. Социалингвистические проблемы в разных регионах мира: Матер. междунар. конф. – М., 1996.
18. Ставицька Л. Проблеми вивчення жаргонної лексики: Соціолінгвістичний аспект //Українська мова. – 2001. – № 1.– С.55-68.

19. Шапошникова І. Проблема соціального характеру мови у лінгвістиці США // Південний архів. Філологічні науки: Збірник наукових праць. Випуск 21. – Херсон: Видавництво ХДУ, 2003. – С.38-42.
20. Юсселер М. Социолінгвістика: Язык как социальное явление. Пер с нем. – К.,1987.
21. Яхнов Х. Социолінгвістика в России (90-е годы)// Русистика. (Берлин). – 1998. – №1-2.

Практичне заняття № 6-7
Тема: Соціальна диференціація мови (4 год.)

План

1. Проблема соціальної диференціації мови у світовій лінгвістиці.
2. Соціальний діалект (соціолект).
3. Арго. Жаргон. Сленг.
4. Класифікація соціолектів.
5. Соціофункціональні аспекти сучасних соціолектів.

Студенти повинні знати: соціальні різновиди національної мови, структуру соціальних діалектів та їх класифікацію.

Студенти повинні вміти: відрізнити соціолекти від територіальних діалектів та інших різновидів мови визначати їх основні характеристики, аналізувати сфери побутування соціальних діалектів.

Завдання:

1. Вивчити літературу за темою відповідної лекції і практичного заняття.
2. Дати відповіді на контрольні питання.
3. Підготувати реферат на одну з тем:
  13. Соціальна диференціація мови – одна з основних проблем соціолінгвістики.
  14. “Соціолект” в історії лінгвістики ХХ століття.
  15. Співвіднесеність понять “арго”, “жаргон”, “сленг”.
  16. Професійні жаргони у сучасній українській мові.
  17. Мова Інтернету.
  18. Жаргонна лексика в усному мовленні.
  19. Віковий аспект жаргоновживання.
  20. Тендерний аспект жаргоновживання.
  21. Соціокомунікативні та психологічні засади виникнення і побутування кримінального жаргону.
  22. Жаргонна лексика у системі урбаністичних форм комунікації під кутом зору жаргонізованих стилів спілкування.
  23. Міський сленг.
  24. Естетична функція жаргонної лексики у мові художньої літератури.
4. Законспектувати:
  - а) статтю Ставицької Л.О. Про взаємодію жаргону і сленгу // Українська мова і література. – 2000. – № 15. – С.7-8 **або**
  - б) статтю Ставицької Л.О. Проблеми вивчення жаргонної лексики: соціолінгвістичний аспект // Українська мова. – 2000. – № 1 (за вибором студента).

5. Дайте відповіді на запитання анкети (див. додаток № 5). Проведіть анкетування 3-х осіб різного віку і статі. Зробіть узагальнення щодо впливу жаргонної лексики на сучасне мовлення.

Контрольні питання:

1. Що таке соціальний діалект? Чим він відрізняється від територіального діалекту?
2. Які класифікації соціальних діалектів вам відомі?
3. Як співвідносяться поняття “арго”, “жаргон”, “сленг”?
4. Чим характеризується віковий аспект жаргоновживання?
5. Чи погоджуєтесь ви з думкою, що жіноча мова соціально менш маркована? Свою думку обґрунтуйте.

Рекомендована література:

1. Балабін В.В. Загальна характеристика, склад і функції сучасного українського військового сленгу // Мовні і концептуальні картини світу. – Зб.наук.праць. – К.: Київськ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – 2001. – № 5.
2. Березовенко А. Кримінальне арго в Україні // Мовознавство: доповіді та повідомлення IV Міжнародного конгресу україністів / Відп. ред. В.Німчук. – К.: Пульсари, 2002. – С.197-201.
3. Гальперин И.Р. О термине “сленг” // Вопросы языкознания. – 1956. – № 6. – С.107-114.
4. Горбач О. Арго на Україні. – Мюнхен, 1993.
5. Грачев М. Как появляются арготизмы в нашей речи // Русская речь. – 1996. – № 4. – С.67-71.
6. Грачев М. Механизм перехода арготизмов в общенародный язык // Русский язык в школе. – 1996. – № 5. – С.87-90.
7. Грачев М. Об этимологии в русском арго // Русская речь. – 1994. – № 4. – С.67-70.
8. Друм Т. Сленг: погляд зсередини // Дивослово. – 1998. – № 12. – С.59-60.
9. Елистратов В.С. Русское арго в языке, обществе и культуре // Русский язык за рубежом. – 1995. – № 1. – С.82-89.
10. Лихолитов П.В. Жаргонная речь уличных торговцев // Русская речь. – 1994. – С.59-66.
11. Лихолитов П.В. Компьютерный жаргон // Культура речи. – 1997. – № 3. – с.43-49.
12. Мартос С. Проблема дослідження мовного побуту міста // Південний архів. Філологічні науки: Збірник наукових праць. – Випуск 9. – Херсон: Айлант, 2001. – С.128-132.
13. Руда О. Суржик, або напівмовність // Українська мова та література. – 2000. – № 41. – С.8-10.

14. Саляев В.А. Об основных этапах эволюции арготического слова // Русский язык в школе. – 1996. – № 5. – С.90-93.
15. Скворцов А.И. Профессиональные языки, жаргоны и культура речи // Русская речь. – 1972. – № 1. – С.48-59.
16. Сорока В. Сленг у творах Оксани Забужко та Юрія Андруховича // Українська мова та література. – 1999. – число 4 (116).
17. Ставицька Л. Арго, жаргон, сленг. – К.: Критика, 2005. – 462 с.
18. Ставицька Л. Картина світу у бурсацько-семінарському жаргоні // Південний архів. Філологічні науки: Збірник наукових праць. – Випуск 21. – Херсон: Видавництво ХДУ, 2003. – С.93-98.
19. Ставицька Л. Короткий словник жаргонної лексики української мови. – К.: Критика, 2003.
20. Ставицька Л. Сучасний український інтержаргон: проблеми й аспекти вивчення // Мовознавство: доповіді та повідомлення IV Міжнародного конгресу українців / Відп. ред. В.Німчук. – К.: Пульсари, 2002. – С.213-216.
21. Сучасна українська літературна мова: Лексика і фразеологія / За заг. ред. І.К.Білодіда. – К.: Наукова думка, 1973. – 438 с.
22. Тараненко О.О. Колоквіалізація, субстандартизація та вульгаризація як характерні явища стилістики сучасної української мови // Мовознавство. – 2001. - № 4-5. – С.33-39.
23. Щур І. Особливості українського комп'ютерного жаргону // Рідна школа. – 2001. – № 3.

Практичне заняття № 8

Тема: Молодіжні соціолекти (2 год.)

План

2. Загальна характеристика молодіжного сленгу.
3. Структура молодіжного сленгу.
4. Людина і картина світу у молодіжному сленгу.
5. Джерела формування молодіжного сленгу.
6. Способи творення молодіжного сленгу.

Студенти повинні знати: основні риси молодіжного сленгу; лінгвістичну сутність молодіжних соціолектів, їх джерела та способи творення.

Студенти повинні вміти: розрізняти семантичний гумор, характерний для молодіжного сленгу, і явище вульгаризації.

Завдання:

1. Підготуватися до обговорення зазначених у плані практичного заняття питань.

2. Провести анкетування 10 студентів щодо причин вживання жаргонної лексики. Проаналізувати результати анкетування (див. додаток № 6).
3. Скласти словничок студентського жаргону.
4. Доберіть до наведених жаргонізмів літературні відповідники. Визначте спосіб творення.
Універ, дезик, депресняк, джінсура, брателло, чмошний, америкос, ОБС, академка, аеродром (картуз), баран (кучерявий).

Контрольні питання:

1. Хто є носіями молодіжного соціолекту?
2. Які основні риси молодіжного соціолекту?
3. У чому полягає лінгвістична специфіка молодіжного сленгу?
4. Назвіть основні сфери та причини побутування молодіжного сленгу.
5. Які основні лексико-семантичні поля молодіжного сленгу?
6. Що є джерелами формування та поповнення молодіжного сленгу?
7. Перелічіть словотворчі особливості молодіжного сленгу.

Рекомендована література:

1. Береговская Э.М. Молодежный сленг: формирование и функционирование // Вопросы языкознания. – 1996. – № 3. – С.38-39.
2. Борисова Е.Г. Современный молодежный жаргон // Русская речь. – 1980. – № 5. – С.51-55.
3. Грачев М. Арготизмы в молодежном аргоне // Русский язык в школе. – 1996. – № 1. – С.78-85.
4. Перший словник українського молодіжного сленгу / Укладач С.Пиркало. За ред. Ю.Мосенкіса. – К., 1999.
5. Шовгун Н.О. Формування молодіжного сленгу у малих соціальних групах. – К.: АКД, 2000.
6. Мартос С. Сленг як складова молодіжної субкультури // Південний архів. Філологічні науки: Збірник наукових праць. – Випуск 21. – Херсон: Видавництво ХДУ, 2003. – С.111-114.
7. Ставицька Л. Арго, жаргон, сленг. – К.: Критика, 2005. – 462 с.
8. Дубровина К.Н. Студенческий жаргон // Филологические науки. – 1980. – № 1. – С.22-30.
9. Скворцов Л.И. Что угрожает литературному языку? (размышления о состоянии современной речи) // Русский язык в школе. – 1994. – № 5. – С.99-104.
10. Корейба В.І. Дослідження учнівського сленгу: Урок РЗМ у 7 класі // Вивчаємо українську мову та літературу. – 2005. – № 27. – С.24-27.

Практичне заняття № 9-10

Тема: Білінгвізм і диглосія. Інтерференція як результат взаємодії двох мов. Суржик (4 год.)

План

1. Двомовність (білінгвізм). Індивідуальний і масовий білінгвізм. Полілінгвізм.
2. Диглосія.
3. Інтерференція та суржик як результат взаємодії української і російської мов.

Студенти повинні знати: визначення понять “білінгвізм”, “диглосія”, “інтерференція”, “суржик”; причини інтерференції як соціолінгвістичного феномена.

Студенти повинні вміти: вживати мовні одиниці відповідно до літературних норм.

Завдання:

1. Вивчити літературу за темою відповідної лекції і практичного заняття.
2. Випишіть із термінологічної енциклопедії Селіванової О. Сучасна лінгвістика (Полтава: Довкілля, 2006) визначення понять: моногласія (с.393), диглосія (с.118), інтерференція (с.192), суржик (с.593), білінгвізм (с.52)
3. Наведіть приклади завдань, спрямованих на попередження помилок, пов'язаних із інтерференцією (для учнів основної школи).
4. Перекладіть слова українською мовою та поставте наголос у російсько-українських відповідниках, користуючись орфоепічним словником: алфавит, апостроф, беднота, крепкий, дочиста, заголовок, разведка, усмешка, фарфор, висеть.
5. Продовжіть таблицю семантичних відмінностей префіксів в українській та російській мовах:

В українській мові		У російській мові	
Префікси	Приклади	Префікси	Приклади
в- (у-, ув-, уві-, вві-) без- воз- роз- через- з-, зі-, с- (зо-, із-, ізі-) над- (наді-) під- (піді-) від- (віді-, од-, оді-) перед- (передо-) об- (обі-)	влити, узнати, увійти	в- (во-), у-	вбежать, войти, убежать

пере- пре- прі- ви- за-			
-------------------------------------	--	--	--

6. Законспектувати статтю Мацюк Р. Суржик від і для “інтелігенції” // Урок української. – 2005. – № 3-4.

Контрольні питання:

1. Що таке “моногловія”, “дигловія”?
2. Назвіть типові види дигловії.
3. Дайте визначення білінгвізму.
4. Як розрізняється індивідуальний та масовий білінгвізм?
5. Чим пояснюється поява суржику?
6. Назвіть різні типи інтерференції.

Рекомендована література:

1. Антисуржик / За заг. ред. О.Сербенської. – Львів, 1994.
2. Беликов В.И., Крысин Л.П. Социолінгвістика: Учебник для вузов. – М.: Рос. гос. гуманит. ун-т, 2001.
3. Бондалетов В.Д. Социальная лингвистика – М.: Просвещение, 1987. – С. 74-82.
4. Брицин В.М. Мовна ситуація в УРСР і актуальні питання розвитку соціолінгвістичних досліджень. В кн.: Функціонування і розвиток сучасних слов'янських мов. – К., 1991.
5. Демченко В.М., Голобородько К.Ю. Нариси з історії білінгвізму в Україні: Навч. пос. Ч. 1. – Херсон, 1997.
6. Демченко В. Комунікативне середовище та мовна ситуація // Південний архів. Філологічні науки: Збірник наукових праць. Випуск 9. – Херсон: Айлант, 2001. – С.30-35.
7. Демеріева Ю.Ю. Проблема лингвистической интерференции в современном языкознании / В кн.: Теоретические проблемы социальной лингвистики. – М.: Наука, 1981. – С.240-256.
8. Демченко В. Мовне середовище. Екстралінгвістичний нарис про Південь України: Монографія. – Херсон: Айлант, 2001.
9. Залізняк Г. Мовний індикатор столиці (Київ) // Віче. – 2002. – № 7. – С.7-14.
10. Залізняк Г.М., Масенко Л.Т. Мовна ситуація Києва: день сьогоднішній та майбутній. – К.: КМ Академія, 2001.

- 11.Креч Т.В. Лингвистическая интерференция как один из аспектов двуязычной учебной лексикографии // РЯ в национальной школе. – 1986. – №3. – С.3-7.
- 12.Масенко Л. Мова і суспільство. Постколоніальний вибір. – К., 2004. – С.104-115; С.143-157.
- 13.Масенко Л. Суржик як соціолінгвістичний феномен // Дивослово. - 2002. – №3. – С.11-14.
- 14.Мусин И.Х. Проблемы билингвизма в советской и зарубежной лингвистике // РЯ в СРСР. – 1991. – № 2. – С.3-8.
- 15.Радчук В. Мова в Україні: стан, функції, перспективи // Мовознавство. – 2002. – № 2-3. – С.39-46.
- 16.Саплін Ю.Ю. Фактори вибору мови спілкування в умовах близькоспорідненого білінгвізм // Мовознавство. – 1988. – № 4. – С.50-55.
- 17.Саплін Ю.Ю., Соколова СО., Шумарова Н. Соціолінгвістичний аспект вивчення двомовності на Україні // Мовознавство. – 1986. – № 6. – С.9-17.
- 18.Ставицька Л. Українсько-російська двомовність: соціопсихологічні та лексикографічні аспекти // Дивослово. – 2001. – № 11. – С. 13-17.
- 19.Тараненко И.Г., Павлова Н.М. Парадоксы сосуществования: теория и практика двуязычия за рубежом // РЯЛ в средних учебных заведениях УССР. – 1990. – № 12. – С.7-10.
- 20.Украинско-русское двуязычие: Социолингвистический аспект. – К.: Наукова думка, 1998.
- 21.Хашимов Р.И. Интерференция и формы национально-русского двуязычия // РЯШ. – 1986. – № 2. – С.96-102.
- 22.Юдакин А.П. Билингвизм и проблема связи языка и мышления (исторический аспект) / В кн. Теоретические проблемы социальной лингвистики. – М.: Наука, 1981. – С.220-240.

Практичне заняття № 11

Тема:

Мовна поведінка особистості в ситуації білінгвізму.

Поняття мовної стійкості (2 год.) Закони про мову

План

1. Мовне питання у Конституції України.
2. Мовне законодавство України.
3. Закони про мову і права людини.
4. Поняття мовної стійкості (стабільності) у соціолінгвістиці.
5. Особливості мовної поведінки українців та росіян.

Завдання:

1. Законспектувати 10 статтю Конституції України.
2. Письмово викласти основні положення законів про мову в Україні (за статтею Тараненко О.О. Українська мова і сучасна мовна ситуація в Україні // Мовознавство. – 2001. – № 4. – С.3-19).

Рекомендована література:

1. Антонович М. Законодавство України та зарубіжних країн щодо статусу державної мови (порівняльний аспект) // Право України. – 1999. – № 6. – С.73-75.
  2. Демченко Т., Філіпчук І. Українська мова – правові проблеми // Право України. – 1996. – № 7.
  3. Колісник В.П. Правове регулювання мовних відносин в Україні та проблеми його подальшого удосконалення // Вісник Академії правових наук України. – 1998. – № 4. – С.81-91.
  4. Колісник В.П. Проблеми правового регулювання порядку функціонування мов в Україні // Проблеми активізації конституційно-правових досліджень і вдосконалення викладання конституційного права. – Харків, 1999. – С.108-116.
  5. Масенко Л. Мова і політика. – К., 1999.
  6. Масенко Л.Т. Мова і суспільство: Постколоніальний вимір. – К., 2004.
  7. Постанова Кабінету міністрів України «Про затвердження Комплексних заходів щодо всебічного розвитку і функціонування української мови», від 8 вересня 1997 р. // Нормативні акти України: електронна база даних. Версія 7.2. № 25000.
  8. Прадід Ю.Ф. Мовне питання в українських конструкціях ХХ століття // Мовознавство. – 2002. – № 1. – С.17-23.
  9. Стріха М. Мовна політика і мовне законодавство України // Мова і політика. – К., 2000.
  10. Тараненко О.О. Українська мова і сучасна мовна ситуація в Україні // Мовознавство. – 2001. – № 4. – С.3-19.
  11. Указ Президента України «Про вдосконалення забезпечення реалізації державної мовної політики», від 5 квітня 2000 р. // Офіційний вісник України. – 2001. – № 14. – С.595.
  12. Указ Президента України «Про Раду з питань мовної політики», від 24 лютого 1997 р. // Офіційний вісник України. – 1997. – № 10. – С.4.
  13. Указ Президента України «Про розвиток національної словникової бази», від 7 серпня 1999 р. – № 32. – С.166.
3. Дати відповіді на питання анкети (див. додаток № 3, 4). Результати проаналізувати.
4. Підготуватися до обговорення публіцистичних та лінгвістичних статей (за вибором):
- Ковалів Ю. Білінгвістична трагедія людини, родини та нації в Україні // Урок української. – 2001. – № 6. – С.2-6.
  - Пилинський Я. Білінгвізм в Україні: співіснування чи конфронтація? // Рідна школа. – 1998. – № 9. – С.3-7.
  - Погрібний Л. Відколи у нас «двуязычие» // Українська мова та

- література. – 2001. – лютий (№ 8). – С.7.
- Радчук В. Двомовний Янус України // Українська мова ті література. – 1999. – жовтень (№ 30). – С.6-7.
  - Радчук В. Мова в Україні: стан, функції, перспективи // Мовознавство. – 2002. – № 2-3. – С.39-46.

Практичне заняття № 12

Тема: Соціальна обумовленість мовної еволюції (2 год.)

План

1. Розвиток мови як соціолінгвістична проблема.
2. Соціолінгвістична концепція Є.Д.Поливанова.
3. Сучасні соціолінгвістичні концепції мовного розвитку.
  - a. Теорія антиномій (М.В.Панов).
  - b. Теорія мовної еволюції У.Лабова.

Завдання:

1. Дати відповіді на питання анкети (див. додаток). Результати проаналізувати.
2. Законспектувати основні положення теорії антиномій (М.В.Панов) та теорії мовної еволюції У.Лабова.

Рекомендована література:

1. Беликов В.И., Крысин Л.П. Социолингвистика: Учебник для вузов. – М.: Рос. гос. гуманит. ун-т, 2001.
2. Белл Р. Социолингвистика: Пер. с англ. – М., 1980.
3. Гулида В.Б. Современная англоязычная социолингвистика // Язык и речевая деятельность. – СПб., 1999. – Т.2.
4. Бондалетов В.Д. Социальная лингвистика. – М.: Просвещение, 1987.
5. Диахроническая социолингвистика / Отв. ред. В.К.Журавлев. – М., 1993.
6. Журавлев В.К. История языка и диахроническая социолингвистика // Теоретические проблемы социальной лингвистики. – М., 1981.
7. Журавлев В.К. Диахроническая социолингвистика (предмет, задачи, проблемы) // Диахроническая социолингвистика / Отв. ред. В.К.Журавлев. – М., 1993.
8. Мечковская Н.Б. Социальная лингвистика. – М., 1996.
9. Социолингвистические проблемы в разных регионах мира: материалы международной конференции. – М., 1996.
10. Стернин И.А. Социальные факторы и развитие современного русского языка // Теоретическая и прикладная лингвистика. Язык и социальная среда. – Воронеж, 2000. – Вып.2. – С.4-16.
11. Швейцер А.Д., Никольский Л.Б. Введение в социолингвистику. – М., 1978.

12. Швейцер А.Д. Современная социоллингвистика. Теория. Проблемы. Методы. – М., 1976.

ЗАВДАННЯ ДО САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Самостійна робота №1

Тема: Місце соціолінгвістики серед інших лінгвістичних дисциплін

Завдання:

1. Користуючись літературою, рекомендованою до лекцій, практичних та індивідуальних занять та поданої нижче, опрацювати теоретичні питання:
  1. Взаємозв'язок соціолінгвістики і діалектології.
  2. Соціосемантика як напрям взаємодії соціолінгвістики і семантики.
  3. Основні відмінності між психолінгвістикою і соціолінгвістикою.
  4. Взаємодія етнолінгвістики і соціолінгвістики.
3. Написати виступ на тему: «Роль соціальних факторів у формуванні лексики сучасної української літературної мови».

Рекомендована література:

1. Беликов В.И., Крысин Л.П. Социолингвистика: Учебник для вузов. – М: Рос. гос. гуманитар. ун-т, 2001.
2. Євграфова А.О. Лінгвокраїнознавство як об'єкт соціолінгвістики // Філол. науки: 36. наук. пр. – Суми, 1999. – С. 46-53.
3. Журавлев В.К. История языка и диахроническая социолингвистика // Теоретические проблемы социальной лингвистики. – М., 1981.
4. Кузнецов А.М. Этнолингвистика // Лингвистический энциклопедический словарь. – М., 1990.
5. Леонтьев А.А. Психолингвистика // Лингвистический энциклопедический словарь. – М., 1990.
6. Тараненко О.О. Колоквіалізація, субстандартизація та вульгаризація як характерні явища стилістики сучасної української мови // Мовознавство. – 2002. – № 4-5. – С. 33-39.
7. Тараненко О.О. Колоквіалізація, субстандартизація та вульгаризація як характерні явища стилістики сучасної української мови (з кінця 1980-х рр.) // Мовознавство. – 2003. – № 1. – С 23-41.
8. Якобсон Р. Лингвистика в ее отношении к другим наукам // Якобсон Р. Избранные работы. – М., 1985.
9. Пінчук О.Ф., Червяк П.І. Нариси з етно- та соціолінгвістики. – К.: Вид.центр “Просвіта”, 2005. – 152 с.

Самостійна робота №2

Тема: Поняття соціолінгвістики. Співвідношення напрямів та методів соціолінгвістики

№ п/п	Тема	Види завдань	К-ть год.	Сем.
1.	Співвідношення напрямів	Скориставшись літературою,	5	IV

	і методів соціолінгвістичних досліджень	<p>рекомендованою до відповідної лекції, практичного заняття та зазначеною нижче, <u>письмово</u> обґрунтувати відповідь на питання «Найдоцільніші методи дослідження малої соціальної групи» (наприклад, функціонування жаргону у студентському колективі тощо).</p> <p>Література:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Крысин Л.П. О речевом поведении человека в малых социальных общностях (постановка вопроса). – В кн.: Язык и личность. – М.: Наука, 1989. 2. Кузнєцова Т.В. Двомовна сім'я як об'єкт соціолінгвістичного дослідження // Проблеми семантики слова, речення та тексту. – К, 1999. – С.95-100. 3. Ставицька Л. Арго, жаргон, сленг. – К., 2005. 4. Шовгун Н.О. Формування молодіжного сленгу у малих соціальних групах. – К.: АКД, 2000. 		
2.	Поняття соціолінгвістики	<p>Дати розгорнуті визначення (скласти конспект) поняттям <u>мовна норма</u>, <u>літературна мова</u> (стандарт), <u>комунікативна ситуація</u></p> <p>Література:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Єрмоленко С.Я., Бибик С.П., Тодор О.Г. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / За ред. Ч.Я.Єрмоленко. – К.: Либідь, 2001. – 224 с. 2. Українська мова. Енциклопедія / В.М.Русанівський та ін. (ред.); НАН України, Інститут мовознавства ім. О.О.Потебні, Інститут української мови. – К.: “Українська енциклопедія” ім. М.П.Бажана, 2000. – 750 с. 3. Струганець Л. Культура мови. Словник термінів. – Тернопіль, 2000. 4. Струганець Л.В. Теоретичні основи культури мови. – Тернопіль, 1997. 5. Культура української мови: Довідник / За ред. В.М.Русанівського. – К., 1990. 	5	IV

	<p>6. Бабич Н.Д. Основи культури мовлення. – Львів, 1990.</p> <p>7. Пилинський М.М. Мовна норма і стиль. – К., 1976.</p> <p>8. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля – К, 2006.</p>		
--	---	--	--

Самостійна робота №3

Тема: Студентський і шкільний жаргон (8 год.)

Завдання 1. Користуючись літературою, рекомендованою до відповідної лекції, практичного та індивідуального заняття, опрацювати наступні питання:

1. Причини виникнення і функціонування жаргону у мовленні школярів і студентів.
2. Основні тематичні групи жаргонної лексики школярів і студентів.
3. Способи словотворення шкільного і студентського жаргону.
4. Культура мовлення школярсько-студентського соціуму.

Завдання 2. Напишіть виступ на одну із тем:

1. Семантична своєрідність сучасного молодіжного жаргону.
2. Студентський сленг як соціолект української мови.
3. Проблема культури мовлення сучасних школярів.
4. Мовлення сучасної молоді. Соціолінгвістичний аспект.
5. Мовна поведінка: мовні орієнтації українського студентства.

Самостійна робота №4

Тема: Основні типи інтерференції: фонетична, лексична, граматична, стилістична

Завдання 1. Скориставшись методичним посібником М.І. Пентиліук Вивчення української мови в школах з російською мовою навчання. — К., 2000. – С.7-27, дайте відповіді на питання:

1. Спільне і відмінне у системі голосних та приголосних звуків.
2. Найтипівіші помилки у мовленні учнів, пов'язані з неправильною вимовою звуків та звукосполучень української мови, спричинені інтерференцією.

Самостійна робота №5

Тема: Соціальна обумовленість соціолінгвістичних концепцій (2 год.)

План

1. Соціолінгвістичні концепції Є.Д. Поливанова, М.В.Панова, У.Лабова.
  - а. Теорія антиномій;
  - б. Теорія мовної еволюції.

Завдання:

1. Дати відповіді на питання анкети (див. додаток 1 питальник 1). Результати проаналізувати.
2. Законспектувати основні положення теорії антиномій (М.В.Панов) та теорії мовної еволюції У.Лабова.

Рекомендована література:

13. Беликов В.И., Крысин Л.П. Социолингвистика: Учебник для вузов. – М.: Рос. гос. гуманит. ун-т, 2001.
14. Белл Р. Социолингвистика: Пер. с англ. – М., 1980.
15. Гулида В.Б. Современная англоязычная социолингвистика // Язык и речевая деятельность. – СПб., 1999. – Т.2.
16. Бондалетов В.Д. Социальная лингвистика. – М.: Просвещение, 1987.
17. Диахроническая социолингвистика / Отв. ред. В.К.Журавлев. – М., 1993.
18. Журавлев В.К. История языка и диахроническая социолингвистика // Теоретические проблемы социальной лингвистики. – М., 1981.
19. Журавлев В.К. Диахроническая социолингвистика (предмет, задачи, проблемы) // Диахроническая социолингвистика / Отв. ред. В.К.Журавлев. – М., 1993.
20. Мечковская Н.Б. Социальная лингвистика. – М., 1996.
21. Социолингвистические проблемы в разных регионах мира: материалы международной конференции. – М., 1996.
22. Стернин И.А. Социальные факторы и развитие современного русского языка // Теоретическая и прикладная лингвистика. Язык и социальная среда. – Воронеж, 2000. – Вып.2. – С.4-16.
23. Швейцер А.Д., Никольский Л.Б. Введение в социолингвистику. – М., 1978.
24. Швейцер А.Д. Современная социолингвистика. Теория. Проблемы. Методы. – М., 1976.

Самостійна робота №6

Тема: Гендерні соціолінгвістичні дослідження (8 год.)

Завдання 1. Скориставшись списком запропонованої літератури, написати виступ на одну із тем:

2. Мова чоловіків і жінок як одиниця соціолінгвістичного дослідження.
3. Чоловіче і жіноче у мові. Мовні формули як відтворення гендерної диференціації.
4. Гендерна специфіка комунікації.

Література

1. Горошко Е. Гендерная проблематика в языкознании // Введение в гендерные исследования. – Харьков; СПб., 2001. – Ч. 1. – С. 508-543.
2. Демецкая В. Интерпретация рекламного текста: гендерный и символический аспекты // Південний архів. Філологічні науки: Збірник наукових праць. Випуск 15.– Херсон: Видавництво ХДУ, 2002. – С.15-19.
3. Е.Н. Гуц. Семантические поля “мужской” и “женский” в языковой картине мира подростка//Гендер: язык, культура, коммуникация. М-лы 1 Междунар. конф. – Москва: Моск. гос. лингв. у-т, 2001. – С. 166-173.
4. Земская Е.А., Китайгородская М.В., Розанова Н.Н. Особенности мужской и женской речи // Русский язык в его функционировании: Коммуникативно-прагматический аспект. – М., 1993.
5. Земская Е. А. Речевой портрет ребенка // Язык: система и подсистемы: Сб. в честь 70-летия М.В. Панова. – М., 1990.
6. Земская Е.А. Речь эмигрантов как свидетельство роста аналитизма в русском языке // Жизнь языка: Сб. ст. к 80-летию М.В.Панова. – М.: Языки славянской культуры, 2001.–С. 68-76.
7. Зыкова И.В. Актуальные направления гендерных исследований // Гендерные исследования и гендерное образование в высшей школе. Материалы международной научной конференции. – Иваново, 25-26 июня 2002. – Ч.2. – С.242-247.
8. Кирилина А.В. Гендер: лингвистические аспекты. – М., 1999.
9. Кирилина А.В. Развитие гендерных исследований в лингвистике // Филол. науки. – М., 1998.– №2. – С. 51-58.
10. Кон И. Проблемы и перспективы развития гендерных исследований в бывшем СССР // Гендерные исследования, 2000. – № 5. – С. 27-33.
11. Мартынюк А.П. Некоторые особенности речевого поведения мужчин и женщин // Вестник Харьковского университета. – Харьков, 1992. – №367. – С.74-77.
12. Ольшанский И.Г. Гендерные исследования как одно из направлений социолінгвістики // Проблемы социолінгвістики и многоязычия. – М., 1997. – С. 22-35.

13. Петренко О.Д., Ісаєв Е.Ш., Петренко Д.О. Мова чоловіків і жінок як одиниця соціолінгвістичного дослідження // Мовознавство. – 1999. – № 1. – С.64-71.
14. Потапов В.В. Язык женщин и мужчин: фонетическая дифференциация // Изв. РАН. Сер. лит. и яз. – М., 1997. – Вып. 3.
15. Троицкая О.Г. Гендерные особенности коммуникации // Проблемы межкультурной коммуникации. Иваново, ИГХТУ, 2000. – С. 374-380.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО
Кафедра загальної та прикладної лінгвістики

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор із науково-педагогічної
роботи _____ Н. І. Василькова
28 серпня 2017 р.

ПРОГРАМА СОЦІОЛІНГВІСТИЧНОЇ ПРАКТИКИ

Ступінь «бакалавр»

Галузь знань 03 Гуманітарні науки

035 Філологія

Код та найменування спеціальності

035. 10 Прикладна лінгвістика

Предметна спеціалізація

Філологічний факультет

2017-2018 навчальний рік

Програма соціолінгвістичної практики для студентів ступеня «бакалавр» 03
Гуманітарні науки, напрям підготовки 035 Філологія, спеціалізація 035.10
Прикладна лінгвістика

Розробник: Олексюк Олеся Миколаївна, кандидат філологічних наук, доцент
кафедри загальної та прикладної лінгвістики

Робоча програма затверджена на засіданні кафедри загальної та прикладної
лінгвістики

Протокол № 1 від «28» серпня 2017 р.

Завідувач кафедри _____ (Коч Н. В.)

«28» серпня 2017 р.

Пояснювальна записка

Навчальним планом для спеціальності «Прикладна лінгвістика» на філологічному факультеті передбачено проведення після IV семестру 14-ти денної **соціолінгвістичної** практики. Загальний обсяг практики 3 кредити 90 год. Практика відбувається відповідно до «Положення про проведення практики студентів вищих навчальних закладів України», затвердженого Наказом № 93 Міністерства освіти та науки України від 8.04.1993 р. та зареєстрованого у Міністерстві юстиції України № 35 від 30 квітня 1993 р.

У підготовці фахівця-філолога велика роль належить загальнолінгвістичним курсам – «Вступ до мовознавства», «Загальне мовознавство», які не тільки розширюють і поглиблюють лінгвістичний світогляд, але й дають уявлення про принципи та методи лінгвістичних спостережень та лінгвістичного аналізу. Однією з провідних у курсі мовознавства є соціолінгвістична проблематика, яка складає самостійний напрям у сучасній мовній науці – соціальну лінгвістику. Це напрям мовознавства, що вивчає суспільну обумовленість виникнення, розвитку і функціонування впливу суспільства на мову і мови на суспільство.

Поширення 2-х мов у колективній комунікації України приводить до українсько-російського білінгвізму, наслідком якого є інтерференція і поява субмови (суржику).

Метою соціолінгвістичної практики є формування компетентності фахівців – лінгвістів та підготовка кваліфікованих філологів та учителів української мови і літератури. З огляду на це виникає необхідність спеціальних досліджень різноманітних проявів впливу іншомовного оточення на мовлення носіїв української мови, вимагає залучення як об'єкта аналізу живого мовлення різних за віком, місцем проживання, соціальним статусом **к**ласів населення.

Вивчення білінгвізму передбачається, **на**самперед, у лінгвістичному (соціолінгвістичному) аспекті: функціональне навантаження другої мови, сфери її використання (у порівнянні з українською мовою), ступінь вільного володіння нею; розподіл комунікативних функцій між українською і російською мовами; контингент, охоплений двомовністю; оцінка двомовності як соціолінгвістичного феномена.

Частотність і стійкість інтерферентно обумовлених порушень норм в усному мовленні в Україні залежить не тільки від розбіжностей у інтенсивності взаємодії української та російської мов на рівні фонетики, лексики і граматики, але й від соціальних факторів, від стильових та ситуативних характеристик спілкування. Це зумовлює підвищення ролі соціолінгвістичної інтерпретації спостережень над живим розмовним мовленням.

Таким чином, **предметом** соціолінгвістичної практики є українське усне мовлення в Україні у його стильовій диференціації.

Завданням практики є:

- практичне закріплення знань, отриманих під час викладання курсів «Сучасна українська мова», «Вступ до мовознавства», «Соціолінгвістика», про виділення та фіксацію мовних порушень норм літературної мови, що виникають під впливом міжмовних контактів, а також як результат засвоєння мовцями нормативних новоутворень.
- засвоєння студентами методів вивчення живого розмовного мовлення.
- прищеплення майбутнім філологам та учителям української мови і літератури навичок самостійної науково-дослідної роботи з аналізу українського мовлення, визначення джерел виникнення мовних помилок і шляхів подолання тих чи інших відхилень від літературної мови.
- знайомство з національно-мовним будівництвом української держави.

Під час практики студенти отримують можливість глибше зрозуміти особливості мовної політики України, мовної поведінки та мовної стійкості особистості в ситуації білінгвізму: «Втративши свою мовну стабільність, народ завдяки мовній стійкості може поступово повернути й свою мовну стабільність, навіть зміцнити її. Втративши мовну стабільність і не маючи або не виробивши мовної стійкості, народ може втратити навіть найстабільнішу і найвпливовішу, найпоширенішу в світі мову».

Практика соціолінгвістичного вивчення українського усного розмовного мовлення, зокрема в тій її частині, що пов'язана із вивченням мовлення школярів, дає багатий матеріал з методики вивчення української мови в школі, для подолання інтерферентних явищ.

Реалізація поставленої мети та завдань практики передбачає опанування студентом ряду загальнопредметних та фахових компетентностей:

I. Загальнопредметні: розвивати уміння проводити порівняльні дослідження структурних і функціональних властивостей мов незалежно від характеру генетичних відношень між ними; володіти навичками планування та проведення лінгвістичного експерименту; формувати уміння аналізувати мовні явища як об'єктивацію багатофакторної діяльності людини; засвоїти інформацію про зміст, проблеми і методи сучасної психолінгвістики; формувати власну оцінку, позиції щодо історичних процесів в Україні та місце української мови як рідної та державної; володіти навичками наукової організації праці; розвивати навички самостійного опанування нових знань; уміти працювати з довідковою літературою, різнотипними словниками, електронними базами даних, системами інформаційного пошуку.

II. Фахові: уміти застосовувати знання мови на практиці, користуватися мовними одиницями; критично оцінювати набутий досвід із позицій останніх досягнень філологічної науки; знання одиниць мови та правил їх поєднання; знати теорії виникнення мови (філогенез) та процесу становлення і розвитку мовлення окремого індивіда; уміти застосовувати сучасні наукові методи лінгвістичних, зокрема соціолінгвістичних, психолінгвістичних, лексикографічних, семантичних, когнітивних досліджень.

Зокрема студенти повинні **знати**:

- знати одиниці мови та правила їх поєднання.
- знати основи лінгвістичного експерименту.
- знати мовні явища та процеси та давати їм характеристику.

Після проходження соціолінгвістичної практики студенти мають **вміти**:

- розвивати уміння проводити порівняльні дослідження структурних і функціональних властивостей мов незалежно від характеру генетичних відношень між ними.
- формувати уміння аналізувати мовні явища як об'єктивацію багатофакторної діяльності людини; засвоїти інформації про зміст, проблеми і методи сучасної соціолінгвістики та психолінгвістики.
- володіти навичками наукової організації праці.

- уміти застосовувати знання мови на практиці, користуватися мовними одиницями;
- володіти всіма видами мовленнєвої діяльності (говоріння, читання, письмо, аудіювання) на базі достатнього обсягу знань з фонетики, граматики, лексики, орфографії, пунктуації тощо;
- вміти компетентно аналізувати цілісні тексти (усне мовлення) пересічних громадян з точки зору соціально-лінгвістичних факторів;

Організація та керівництво соціолінгвістичної практики

Розподіл студентів за об'єктами практики (райони міста Миколаєва, районні центри Миколаївської області, селища міського типу та села Миколаївської області) і призначення керівників здійснюється кафедрою загальної та прикладної лінгвістики та оформляється наказом ректора.

Керівництво практикою повинно забезпечувати проведення всіх організаційних заходів щодо проходження й контролю за виконанням програми практики.

Вимоги до бази практики.

Соціолінгвістична практика проводиться одночасно у декількох населених пунктах області: у обласному центрі, районних центрах (містечках і селищах міського типу), селах.

У обласному центрі з багатогалузєвою промисловістю слід обрати підприємства, що відображають специфіку економічного та соціального розвитку даного регіону (наприклад, кораблебудування).

Етапи практики.

Проведення соціолінгвістичної практики передбачає 3 етапи роботи: підготовка до практики, її безпосереднє проведення, обробка зібраного матеріалу і його науковий аналіз.

Перший етап - підготовка до практики. Основну теоретичну підготовку до практики студенти отримують у процесі читання курсів «Соціолінгвістика», «Сучасна українська мова», «Вступ до мовознавства», «Українська діалектологія».

У ході підготовчої роботи студенти мають засвоїти, що лінгвістичну сутність і соціальну значущість двомовності передбачається вивчити у контексті впливу на неї соціальних, культурних, етнічних і психологічних факторів. У зв'язку з цим

цілісну картину особливостей функціонування української мови в регіоні можна отримати за допомогою різних методів збору матеріалу: анкетування, безпосереднього спостереження, інтерв'ювання, аналізу документальних джерел, тестування.

Другий етап – проведення практики, попередньо студенти знайомляться з єдиними вимогами до проведення практики, зі способами запису усного мовлення, правилами проведення анкетування, роблять спроби проведення інтерв'ювання реципієнтів та запису відео-підтверджень проведення інтерв'ю. Другий етап відповідає першому тижню практики.

Третій етап - обробка зібраного матеріалу і його науковий аналіз, передбачає роботу студента-практиканта зі зразками оформлення і класифікації отриманих даних, принципами обробки мовного і анкетного матеріалу, запису та аналізу усного мовлення людей (за різними віковими групами) отриманого методом інтерв'ю, вимогами до змісту та форми звітності про виконану роботу. Третій етап припадає на другий тиждень практики.

Обов'язки керівника практики

- забезпечує проведення всіх організаційних заходів: інструктаж про порядок проходження практики та з техніки безпеки, надання студентам-практикантам необхідних документів (направлення, програми, щоденник, календарний план, індивідуальне завдання, методичні рекомендації та ін.);

- повідомляє про систему звітності з практики: подання письмового звіту, вигляду оформлення виконаного індивідуального завдання;

- контролює забезпечення нормальних умов праці і побуту студентів та проведення з ними обов'язкових інструктажів з охорони праці та техніки безпеки;

- перевіряє звітну документацію, оцінює навчальну й позакласну роботу студентів-практикантів, а також виставляє загальну оцінку за практику;

- подає завідуючому кафедрою письмовий звіт про проведення практики із зауваженнями і пропозиціями щодо покращення практики студентів.

Права та обов'язки студентів-практикантів

- студент-практикант виконує всі види робіт, передбачені програмою соціолінгвістичної практики відповідно до поставлених вимог.

- практикант виконує розпорядження адміністрації й керівників практики. У випадку невиконання вимог, що ставляться до практиканта, студент може бути відсторонений від проходження соціолінгвістичної практики.

- студентам, які не виконують індивідуальний план проходження практики, порушують трудову дисципліну, практика може бути перервана. Студенти, які не виконали завдань і не оформили звітну документацію у чітко визначений наказом термін без поважних причин, отримують незадовільну оцінку з соціолінгвістичної практики та відраховуються з університету.

- студент відвідує консультації керівника практики.

- студент повідомляє керівникові про всі зміни в індивідуальному плані (з поважних причин).

- відповідно до програми практики студент зобов'язаний своєчасно, протягом тижня після завершення практики, надати звітну документацію.

- студент-практикант має право з усіх питань, які виникають в процесі практики, звертатися до керівників практики, викладачів, користуватися навчально-методичними посібниками, вносити пропозиції з удосконалення організації практики.

- студент має право на подовження терміну проходження соціолінгвістичної практики за наявності поважних причин та відповідних документів, що їх підтверджують.

- студент, який не перебував на практиці через хворобу чи з інші поважної причини більше 50% відведеного часу, повинен подати до деканату відповідні документи протягом першого тижня після закінчення терміну практики. На підставі поданих документів та в межах графіку навчального процесу деканат визначає нові терміни проходження соціолінгвістичної практики відповідно до освітньо-кваліфікаційного рівня. На час проходження практики цим студентам у разі необхідності дозволяється вільне відвідування навчальних занять.

- за підсумками соціолінгвістичної практики студент отримує диференційовану оцінку.

Зміст програми практики та загальні методичні рекомендації до її проведення

Перед початком практики проводиться настановча конференція. Студенти записують до своїх робочих щоденників основні завдання і правила роботи на практиці.

Першим етапом роботи у будь-якому населеному пункті є проведення анкетування. Воно проводиться на підприємствах та інших закладах і організаціях (за домовленістю).

Завершальним етапом соціолінгвістичного обстеження є вивчення рис українського мовлення білінгвів. Воно ґрунтується на проведенні записів (магнітофонних або блокнотних) спонтанного мовлення респондентів. Можна використати метод інтерв'ю.

Вимоги до звіту та захисту практики

- студентам необхідно зібрати 25 анкет + опитування респондентів (Додаток А).
- записати і проаналізувати 25-30 сторінок зв'язних висловлювань (текстів), що дають уявлення про соціальні та мовні характеристики осіб, мовлення яких записувалося.
- написати короткий звіт-реферат (3-5 сторінок), що відображає практику використання української та російської, польської чи іншої мови у населеному пункті. Описати інтерферентні явища на фонетичному, лексичному та граматичному рівнях.
- усі документи підшиваються у папку, сторінки нумеруються.
- належним чином оформлений звіт подається керівникові практики упродовж тижня після закінчення практики (термін проходження практики визначено навчальним планом).

Кожному студенту пропонуються тематика анкет і питальників.

При виконанні записів усного мовлення студентам слід дотримуватися наступних вимог:

- інформантами можуть бути чоловіки і жінки будь-якого віку і рівня освіти, представники різних соціальних верств міського і сільського населення регіону, що обстежується;
- зразки усного мовлення фіксуються у 50% усіх опитуваних;
- обсяг записів не повинен перевищувати 4-х сторінок рукописного тексту;

- до кожного тексту докладається анкета і дається коротка характеристика ситуації спілкування з вказівкою, якою мовою проходило спілкування з інформантом;

- у блокнотних записах усного українського мовлення застосовується транскрибування.

Результати практики обговорюються на звітній конференції, де студенти обмінюються отриманим досвідом. Керівник практики проводить диференційоване оцінювання за результатами звітної документації та вносить оцінки до відомості, індивідуального плану та залікової книжки студента-практиканта.

Звіт про проходження соціолінгвістичної практики повинен відображати виконання завдань із усіх розділів практики, відповідати вимогам, що ставляться до його написання й оформлення, бути захищеним у порядку й строки, передбачені програмою практики.

У триденний термін після завершення соціолінгвістичної практики студенти повинні надати керівникові практики такі документи:

1. Звіт про проходження соціолінгвістичної практики, затверджений завідувачем дошкільного навчального закладу.

2. Письмовий аналіз усного мовлення реципієнтів.

3. Диск з записами інтерв'ю.

4. Щоденник практиканта та анкети реципієнта.

Керівник практики виставляє у залікову книжку та відомість оцінку за практику.

Форми, методи, засоби контролю

Підсумкова оцінка виставляється з урахуванням повного обсягу завдань, що ставляться перед студентом перед проходженням практики. Результати практики оцінюються за документацією, яка здається студентом-практикантом після проходження практики на кафедру для захисту на підсумковій конференції.

Оцінювання результатів практики студентів здійснюється за такими критеріями:

– вчасне подання звіту з практики – 5 балів;

– правильність оформлення документації – 10 балів;

– ведення щоденника – 15 балів;

– виконання визначених у програмі завдань практики – 70 балів.

Звіт із практики обговорюють на засіданні кафедри загальної та прикладної лінгвістики, розглядає та оцінює комісія, до складу якої входять: завідувач кафедри загальної та прикладної лінгвістики, керівник практики, члени кафедри загальної та прикладної лінгвістики.

На підсумковій конференції організують захист представлених студентами матеріалів.

Оцінка А «відмінно» – всі завдання практики виконано в повному обсязі, виявлено вміння студента застосовувати аналіз мовних явищ, зафіксованих під час інтерв'ю. Звіт подано у встановлений термін, він містить всі структурні елементи..

Оцінка В «добре» – завдання виконано правильно, але недостатньо повно. Виявлено вміння студента застосовувати знання про мову та аналізувати мовні явища, хоча характеристика їм дана недостатньо повно. Звіт подано у встановлений термін. Він містить усі структурні елементи.

Оцінка С «добре» – завдання практики виконано, але неповно, в ході виконання завдань, допускалися незначні помилки. Звітна документація оформлена згідно з вимогами.

Оцінка D «задовільно» – завдання практики виконано в неповному обсязі, в ході виконання завдань допускалися помилки. Звітна документація оформлена з помилками.

Оцінка E «задовільно» – завдання виконано з помилками. Всі завдання практики виконувалися, але допущені неточності. Документація оформлена неповно, з помилками. Відсутній комплексний аналіз мови реципієнтів.

Оцінка F, FX «незадовільно» – завдання невиконані. Виявлені проблеми встановлення контакту, не сформовані вміння проводити відповідні види методів збору матеріалу. Звітна документація оформлена з помилками. Відсутній щоденник, диск.

Рекомендована література

113. Аврорин В. А. Проблемы изучения функциональной стороны языка (к вопросу о предмете социолінгвістики) / В. А. Аврорин. – Л. : Наука, 1975. – 275 с.

114. Аврорин В. А. Двужычье и школа / В. А. Аврорин // Проблемы

115. Беликов В. И. Социолінгвістика / В. И. Беликов, Л. П. Крысин. – М. : РГГУ, 2001. – 439 с.
116. Белл Р. Социолінгвістика. Цели, методы и проблемы / Р. Белл. – М. : Международные отношения, 1980. – 320 с.
117. Бондалетов В. Д. Социальная лингвистика : учеб. пособ. / В. Д. Бондалетов. – М. : Просвещение, 1987. – 160 с.
118. Брицин В. М. Соціолінгвістика / В. М. Брицин // Українська мова. Енциклопедія. – К. : Українська енциклопедія, 2000. – С. 583–584.
119. Бурда Т. Мотивація мовної поведінки білінгвів (Психолінгвістичне дослідження) / Т. Бурда // Урок української. – 1999. – № 9-10. – С. 11–15.
120. Вайнрайх У. Одноязычие и многоязычие / Уриель Вайнрайх // Новое в лингвистике. Языковые контакты. – Вып. VI. – М. : Прогресс, 1972. – С. 25–60.
121. Виноградов В. А. Соціолінгвістична типологія: Мова і суспільство; Типологія комунікативних середовищ; Генералізація комунікативних середовищ та ін. : [монографія] / В. А. Виноградов. – М. : ЛКИ, 2008. – 370 с.
122. Дешериев Ю. Д. Социальная лингвистика. К основам общей теории / Ю. Д. Дешериев. – М. : Наука, 1977. – 382 с.
123. Звегинцев В. А. Про предмет і метод соціолінгвістики / В. А. Звегинцев // Известия АН СРСР. Серія літератури і мови. – 1976. – Т. 35 –. № 4. – С. 308–320.
124. Звегинцев В. А. Соціальне та лінгвістичне в соціолінгвістиці / В. А. Звегинцев // Известия АН СРСР. Серія літератури і мови. – Т. 41. – № 3. – 1982. – С. 250–258.
125. Краус Й. К общим проблемам социолінгвистики / Й. Краус // Вопросы языкознания. – 1974. – № 4. – С. 27–37.
126. Крисін Л. П. Мова в сучасному суспільстві / Л. П. Крисін. – М. : Просвещение, 1977. – 191 с.
127. Крисін Л. П. Соціолінгвістичні аспекти вивчення сучасної російської мови / Л. П. Крисін. – М. : Наука, 1989. – 224 с.
128. Круглов О. Деякі аспекти мовного планування в Україні / О. Круглов // П'ятий Міжнародний конгрес українців. Мовознавство. – Чернівці: Рута, 2003. – С. 62–64.

2. Як, на Вашу думку, змінилася загальна ситуація щодо вживання російської мови в Україні за роки незалежності?

- Відбулися значні зміни на краще
- Відбулися незначні зміни на краще
- Нічого не змінилося
- Відбулися незначні зміни на гірше
- Відбулися значні зміни на гірше
- Важко відповісти (ВВ)

3. Як Ви вважаєте, в більшості країн Європи вживається:

- Одна національна мова
- Декілька національних мов
- Важко відповісти (ВВ)
- Інше

4. Як, на Вашу думку, чи відповідає сучасний стан вживання української мови в усіх сферах мовлення її статусу «державної»?

- Мова вживається в більшому обсязі, ніж цього вимагає статус
- Мова вживається в обсязі, що відповідає її статусу
- Мова вживається в меншому обсязі, ніж вимагає статус
- Важко відповісти (ВВ)
- Інше

5. Як Ви вважаєте, російська мова має вживатися в Україні в більшому обсязі, ніж тепер, в такому самому чи меншому?

- В більшому обсязі, ніж тепер
- В такому ж обсязі, як тепер
- В меншому обсязі, ніж тепер
- Важко відповісти (ВВ)

6. Як Ви вважаєте, українська мова має вживатися в Україні в більшому обсязі, ніж тепер, в такому самому чи меншому?

- В більшому обсязі, ніж тепер
- В такому ж обсязі, як тепер
- В меншому обсязі, ніж тепер
- Важко відповісти (ВВ)

7. На Вашу думку, чи престижно сьогодні в Україні говорити:

	Престижно	Скоріше престижно	Скоріше не престижно	Не престижно	ВВ
Українською мовою					
Російською мовою					
Англійською мовою					

8. Як Ви вважаєте, наскільки престижна українська мова в таких сферах мовлення як:

	Престижно	Скоріше престижно	Скоріше не престижно	Не престижно	ВВ
Спілкування в державних закладах					
Спілкування в закладах					

сфери послуг (магазини, кафе тощо)					
Спілкування в закладах освіти (школи, ВНЗ)					
Спілкування з незнайомими людьми на вулиці					
Спілкування у сфері бізнесу					

9. Як Ви вважаєте, наскільки престижна російська мова в таких сферах мовлення як:

	Престижно	Скоріше престижно	Скоріше не престижно	Не престижно	ВВ
Спілкування в державних закладах					
Спілкування в закладах сфери послуг (магазини, кафе тощо)					
Спілкування в закладах освіти (школи, ВНЗ)					
Спілкування з незнайомими людьми на вулиці					
Спілкування у сфері бізнесу					

10. У населеному пункті, де Ви мешкаєте, скільки людей, на Вашу думку, розмовляє українською мовою:

	Майже ніхто	Значно менше половини	Половина на половину	Значно більше половини	Майже всі	ВВ
У державних закладах						
У закладах сфери послуг (магазини, кафе тощо)						
У школах						
У вищих навчальних закладах						
У громадському транспорті						
З родиною, друзями						
З незнайомими людьми на вулиці						
У сфері бізнесу						

11. Чи згодні Ви з твердженням, що українська мова є одним із символів державності України?

- Зовсім не згоден (а)
- Скоріше не згоден (а)
- І так, і ні
- Скоріше згоден (а)
- Повністю згоден (а)
- Важко відповісти (ВВ)

12. Як Ви вважаєте, якими має бути статус української та російської мов в Україні?

- Українська мова має бути єдиною державною мовою з витісненням російської мови з усіх сфер життя
- Українська мова – державна, російська мова – має такі самі права, як і решта мов національних меншин
- Українська мова – державна, російська мова використовується паралельно лише як розмовна
- Українська мова – державна, російська вживається паралельно як офіційна мова в тих регіонах, де більшість населення цього прагне
- Українська та російська мови мають бути рівноправними державними мовами
- Російська мова має бути єдиною державною мовою з витісненням української мови з усіх сфер життя
- Це питання для мене не має значення
- Важко відповісти (ВВ)
- Інше

13. Як Ви переважно ставитесь до людей, які в повсякденному житті говорять українською мовою?

- Такі люди мені не подобаються
- Такі люди мені скоріше не подобаються
- Мова, якою говорить людина, не впливає на те, подобається ця людина мені чи ні
- Такі люди мені скоріше подобаються
- Такі люди мені подобаються
- Важко відповісти (ВВ)

14. Як Ви переважно ставитесь до людей, які в повсякденному житті говорять російською мовою?

- Такі люди мені не подобаються
- Такі люди мені скоріше не подобаються
- Мова, якою говорить людина, не впливає на те, подобається ця людина мені чи ні
- Такі люди мені скоріше подобаються
- Такі люди мені подобаються
- Важко відповісти (ВВ)

15. Як Ви переважно ставитесь до людей, які в повсякденному житті говорять суржиком?

- Такі люди мені не подобаються
- Такі люди мені скоріше не подобаються
- Мова, якою говорить людина, не впливає на те, подобається ця людина мені чи ні
- Такі люди мені скоріше подобаються
- Такі люди мені подобаються

Важко відповісти (BB)

16. На Вашу думку, в Україні російська та українська мови:

Протистоять одна одній

Частково конкурують

Мирно співіснують

Інше

Важко відповісти (BB)

17. На Вашу думку, інформаційний простір (газети, радіо, телебачення тощо) Україна можна назвати:

Скоріше російськомовним

Рівною мірою російськомовним і україномовним

Скоріше україномовним

Важко відповісти (BB)

18. На Вашу думку, інформаційний простір Вашого населеного пункту можна назвати:

Скоріше російськомовним

Рівною мірою російськомовним і україномовним

Скоріше україномовним

Важко відповісти (BB)

19. Як Ви вважаєте, чи існує загроза виникнення конфліктів в Україні на мовному ґрунті?

Загрози зовсім не існує

Загрози скоріше не існує

Загрози скоріше існує

Існує суттєва загроза

Важко відповісти (BB)

20. Як Ви вважаєте, чи призведе поширення української мови на всі сфери мовлення до загострення міжнаціональних стосунків?

Не призведе

Скоріше не призведе

Скоріше призведе

Призведе

Важко відповісти (BB)

21. Як Ви вважаєте, чи призведе до загострення міжнаціональних стосунків надання російській мові статусу другої державної?

Не призведе

Скоріше не призведе

Скоріше призведе

Призведе

Важко відповісти (BB)

22. Якою мірою мовна ситуація в Україні забезпечує можливості україномовного населення задовольняти свої культурно-інформаційні потреби?

Повністю забезпечує

Загалом забезпечує

Певною мірою забезпечує

Скоріше не забезпечує

Зовсім не забезпечує
Важко відповісти (ВВ)

23. Якою мірою мовна ситуація в Україні забезпечує можливості російськомовного населення задовольняти свої культурно-інформаційні потреби?

Повністю забезпечує
Загалом забезпечує
Певною мірою забезпечує
Скоріше не забезпечує
Зовсім не забезпечує
Важко відповісти (ВВ)

24. Чи доводилось Вам стикатись в Україні із проявами дискримінації україномовних громадян російськомовними (за мовною ознакою)?

Так, досить часто
Так, але рідко
Ні, не доводилося
Важко відповісти (ВВ)

25. Чи доводилось Вам стикатись в Україні із проявами дискримінації російськомовних громадян україномовними (за мовною ознакою)?

Так, досить часто
Так, але рідко
Ні, не доводилося
Важко відповісти (ВВ)

26. Чи маєте Ви однакову можливість обрати мову (українську чи російську) для:

	Так	Ні	Важко відповісти
Читання книжок	☐	☐	☐
Читання газет	☐	☐	☐
Прослуховування радіопередач	☐	☐	☐
Перегляду телепрограм	☐	☐	☐
Перегляду фільмів в кінотеатрі	☐	☐	☐

27. Коли Ви купуєте газету (і у Вас є вибір), якій Ви надаєте перевагу перш за все?

Всеукраїнській газеті українською мовою
Всеукраїнській газеті російською мовою
Місцевій газеті російською мовою
Місцевій газеті українською мовою
Газеті, що видана в Росії
Для мене не має значення / не звертаю уваги на мову
Я не купую газет
Важко відповісти (ВВ)

28. Коли Ви хочете подивитися по телевізору кінофільм, чи впливає на Ваш вибір мова, якою його показують?

Так
Скоріше так, ніж ні
Скоріше ні, ніж так
Ні
Я не дивлюся кінофільми

Важко відповісти (ВВ)

29. Якщо Ви обрали твір іноземного автора, який є в книжковому магазині в перекладі як українською, так і російською мовами, який з них Ви купите?

Російською мовою

Українською мовою

Я не звертаю увагу на мову

Залежно від якості перекладу

Я не купую книжок

Важко відповісти (ВВ)

30. Якою мовою Ви б хотіли дивитися по телевізору західні фільми, серіали?

Озвучені українською мовою

Озвучені українською мовою із субтитрами російською мовою

Озвучені російською мовою із субтитрами українською мовою

Озвучені російською мовою

Інше

Я взагалі не дивлюся західні фільми та серіали

Важко відповісти (ВВ)

31. Якою мовою Ви б хотіли дивитися по телевізору російські фільми, серіали?

Озвучені українською мовою

Озвучені українською мовою із субтитрами російською мовою

Озвучені російською мовою із субтитрами українською мовою

Озвучені російською мовою

Інше

Я взагалі не дивлюся західні фільми та серіали

Важко відповісти (ВВ)

32. Як Ви оцінюєте державну політику в мовній сфері?

Позитивно

Скоріше позитивно

Скоріше негативно

Негативно

Важко відповісти (ВВ)

33. - 34. На Вашу думку, державна політика в мовній сфері має в першу чергу:

	У першу чергу	У другу чергу
Сприяти поширенню української мови в усіх сферах мовлення	☐	☐
Вирішити питання щодо статусу російської мови	☐	☐
Забезпечити реалізацію прав національних меншин у мовній сфері	☐	☐
Важко відповісти (ВВ)	☐	☐

35. Як Ви вважаєте, сьогоднішня мовна політика держави щодо української мови:

Підтримує і стимулює функціонування мови

Не заважає, але й не сприяє її функціонуванню

Обмежує функціонування мови

Інше

Важко відповісти (ВВ)

36. Як Ви вважаєте, сьогоднішня мовна політика держави щодо російської мови:

Підтримує і стимулює функціонування мови

Не заважає, але й не сприяє її функціонуванню

обмежує функціонування мови

Інше

Важко відповісти (ВВ)

37. Як Ви вважаєте, сьогоднішня мовна політика держави щодо інших мов національних меншин (крім російської мови):

Підтримує і стимулює функціонування мови

Не заважає, але й не сприяє її функціонуванню

Обмежує функціонування мови

Інше

Важко відповісти (ВВ)

38. Як Ви вважаєте, чи повинна російська мова мати на законодавчому рівні певні переваги порівняно з мовами інших національних меншин, які мешкають на території України?

Так

Скоріше так, ніж ні

Скоріше ні, ніж так

Ні

Важко відповісти (ВВ)

Уявіть собі ситуацію, коли двоє людей сперечаються між собою, висловлюючи свої точки зору.

Перше висловлювання

Надання російській мові статусу регіональної вирішує мовне питання і не загрожує розвитку української мови в регіонах, де вона буде введена.

Друге висловлювання

Регіональний статус російської мови загострює мовне питання в країні; надання російській мові статусу регіональної призведе до статочного витіснення української мови з цих регіонів, впроваджується в російськомовних регіонах, щоб не вчити українську.

39. Яке з висловлювань Ви підтримуєте більше?

Перше

Скоріше перше

Скоріше друге

Друге

Ні перше, ні друге

Важко відповісти (ВВ)

40. Якою мовою, на Вашу думку, має вестися документація в державних закладах тих регіонів, які прийняли рішення про надання російській мові статусу регіональної?

Українською

Російською

Обома мовами

На вибір (українською або російською)

Важко відповісти (ВВ)

41. Якою мовою має відбуватися спілкування в державних установах тих регіонів, які прийняли рішення про надання російській мові статусу регіональної?

- Українською
- Російською
- На вибір працівника установи (українською або російською)
- На вибір відвідувача (українською або російською)
- Важко відповісти (ВВ)

42. Як Ви вважаєте, чи обов'язковим є викладання державною мовою в усіх державних закладах освіти?

- Так
- Скоріше так, ніж ні
- Скоріше ні, ніж так
- Ні
- Важко відповісти (ВВ)

43. Як Ви вважаєте, чи повинні викладачі (вчителі) спілкуватися державною мовою під час всього навчального процесу (не тільки на лекціях чи уроках) в державних закладах освіти?

- Так
- Скоріше так, ніж ні
- Скоріше ні, ніж так
- Ні
- Важко відповісти (ВВ)

44. На Вашу думку, якою мовою має провадитися судочинство у Вашому населеному пункті?

- Українською
- Російською
- Українською або російською – яка є більш прийнятною для обох сторін
- Мені байдуже
- Важко відповісти (ВВ)

45. Як Ви вважаєте, чи потрібно запровадити іспит (атестацію) з української мови для всіх держслужбовців?

- Так
- Ні
- Важко відповісти (ВВ)

46. Чию політику в мовній сфері Ви підтримуєте?

- Політику в мовній сфері П.Порошенка
- Політику в мовній сфері Ю. Тимошенко
- Політику в мовній жодного з них не підтримую
- Я не знаю їхніх позицій з цього питання
- Важко відповісти (ВВ)

47. Чи чули Ви про «Європейську хартію регіональних мов або мов меншин»?

- Так, я добре обізнаний з її положеннями
- Так, я чув про неї, уявляю про що вона
- Так, я дещо чув про неї, але точно не знаю, про що вона
- Ні, я не чув про неї

Важко відповісти (ВВ)

48. Для чого вона впершу чергу призначена?

Для підтримки мов, яким загрожує вимирання

Для підтримки мов, що вживаються в регіонах

Для захисту російської мови

Для забезпечення можливості розвитку всіх мов

Інше

Важко відповісти (ВВ)

49. Як, на Вашу думку, змінилася загальна ситуація щодо вживання української мови в Україні за часи президенства В.Ющенка?

Відбулися значні зміни на краще

Відбулися незначні зміни на краще

Нічого не змінилося

Відбулися незначні зміни на гірше

Відбулися значні зміни на гірше

Важко відповісти (ВВ)

50. Як, на Вашу думку, змінилася загальна ситуація щодо вживання російської мови в Україні за часи президенства В.Ющенка?

Відбулися значні зміни на краще

Відбулися незначні зміни на краще

Нічого не змінилося

Відбулися незначні зміни на гірше

Відбулися значні зміни на гірше

Важко відповісти (ВВ)

51. Як Ви вважаєте, на зразки яких країн має орієнтуватися Україна у своїй мовній політиці?

На ті країни, які перш за все підтримують мову корінної (титульної) нації

На ті країни, які визнають офіційний статус кількох мов, що функціонують по всій країні

На ті країни, які визнають офіційний статус кількох мов, кожна з яких функціонує в певній частині країни

Україна не повинна орієнтуватись на чужі зразки, а створити власну модель мовної політики

Інше

Важко відповісти (ВВ)

Якою мовою:

Пере-важно україн-ськоюУкраїн-ською і росій-ською рівною міроюПере-важно росій-

ськоюСур-жикомВВВи звичайно дивитесь телепередачіВи звичайно спілкуєтесь із

друзямиЗвичайно спілкуються / спілкувалися між собою Ваші батькиВи одержали

середню освітуЗвичайно Ви читаєте художню літературуВи звичайно звертаєтесь до

незнайомих однолітків- і вони звичайно Вам відповідаютьМіж собою звичайно

спілкуються / спілкувалися Ваші бабусі і дідусіВи, як правило, лаєтесьВи звичайно

спілкуєтесь на роботі (у навчальному закладі)Ви звичайно звертаєтесь до продавців у

магазинах- і Вам звичайно відповідаютьВи віддаєте перевагу читанню спеціальної,

фахової (навчальної) літератури Ви спілкуєтесь за неофіційних обставин (у свята, вечірках)- і Вам звичайно відповідають Ви звичайно рахуєте Ви найліпше володієте Ви найліпше вмієте писати Ви звичайно говорите у присутності україномовних людей Ви звичайно говорите у присутності російськомовних людей Ви хотіли б, щоб Ваші діти (майбутні діти) навчалися Ви звичайно звертаєтесь до чиновників у державних установах- і Вам звичайно відповідають Ви звичайно слухаєте радіопередачі Ви звертаєтесь звичайно до незнайомих літніх людей- і Вам звичайно відповідають Ви хотіли б, щоб Ваші діти (майбутні діти) говорили Ви звичайно спілкуєтесь вдома з родиною

Як Ви оцінюєте свій рівень володіння:

Дуже добре Добре Задовільно Погано Дуже погано ВВ Українською мовою Російською мовою

Чи обов'язково громадянам України добре володіти:

Так Скоріше так Скоріше ні Ні ВВ Українською мовою Російською мовою

Чи є потреба у громадян України добре володіти:

Так Скоріше так Скоріше ні Ні ВВ Українською мовою Російською мовою Англійською мовою

Чи обов'язково у загальноосвітній школі вивчати як окремі дисципліни:

Так Скоріше так Скоріше ні Ні ВВ Українську мову Російську мову Англійську мову

В населеному пункті, де Ви мешкаєте, більшість населення говорить:

Українською

Російською

Як українською, так і російською

Суржиком

Інше

На Вашу думку, суржик – це...?

Російська мова з домішками української

Суміш російської та української мов

Українська мова з домішками російської

Суміш будь-яких мов

Інше

Важко відповісти (ВВ)

Як Ви ставитесь до телевізійних та радіопрограм, в яких вживається суржик?

Такі програми мені дуже не подобаються

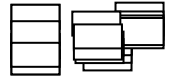
Такі програми мені скоріше не подобаються

Мені це байдуже

Такі програми мені скоріше подобаються

Такі програми мені дуже подобаються

Важко відповісти (ВВ)

Чи підтримуєте Ви позицію тих громадських та політичних діячів, які занепокоєні долею української мови?

Так

Скоріше так, ніж ні

Скоріше ні, ніж так

Ні

Важко відповісти (ВВ)

Чи підтримуєте Ви позицію тих громадських та політичних діячів, які занепокоєні долею російської мови?

Так

Скоріше так, ніж ні

Скоріше ні, ніж так

Ні

Важко відповісти (ВВ)

Якими, на Вашу думку, мають бути стосунки між Україною та Росією?

Об'єднання в єдину державу

Пріоритетне та стратегічне партнерство

Рівноправні стосунки незалежних держав, де кожна сторона відстоює свої інтереси

Зведення стосунків до мінімально необхідних контактів

Важко відповісти (ВВ)

Ким Ви себе вважаєте в першу чергу?

Жителем свого міста / селища

Громадянином Землі

Громадянином України

Мешканцем свого регіону

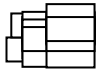
Представником слов'янської єдності

Європейцем

Інше

Важко відповісти (ВВ)

Ким Ви себе усвідомлюєте за національністю?

Українцем / українкою

Росіянином / росіянкою

Порівну українцем та росіянином

Інше

Яку мову Ви вважаєте своєю рідною мовою?

Українську

Російську

Українську та російську однаковою мірою

Іншу

Яке Ваше ставлення до таких історичних постатей:

Позитивне / Скоріше позитивне / Скоріше негативне / Негативне / Така особа мені не відома

ВВ Іван Мазепа / Петро І Катерина ІІ / Симон Петлюра / Володимир Ленін / Йосип

Сталін / Степан Бандера / Володимир Щербицький / Вячеслав Чорновіл

Як, на Вашу думку, має розвиватися мовна ситуація в Україні в перспективі:

Українська мова має стати основною мовою в усіх сферах спілкування

Україна має стати двомовною країною

Російська мова має стати основною мовою в усіх сферах спілкування

Інше

Важко відповісти (ВВ)

Як Ви вважаєте, у цілому все, що відбувається сьогодні в Україні, йде у правильному чи неправильному напрямі?

У правильному напрямі

У неправильному напрямі

Важко відповісти (ВВ)

Який ідейно-політичний напрямок найбільшою мірою відповідає Вашим власним переконанням?

Комуністичний

Соціалістичний

Соціал-демократичний

Ліберальний

Національно-демократичний

Національно-радикальний

Політичний напрямок, що поєднує ідеї ринкової економіки з ідеями возз'єднання України з Росією

Екологічний («зелений рух»)

Інший

Жодний

Я не орієнтуюся в політичних напрямках

Важко відповісти (ВВ)

Чи згодні Ви з твердженням, що Україні слід негайно повернутися до соціалістичної системи господарювання?

Зовсім не згоден (а)

Скоріше не згоден (а)

І так, і ні

Скоріше згоден (а)

Повністю згоден (а)

Важко відповісти (ВВ)

Чи згодні Ви з твердженням, що економіка України має базуватися на ринкових відносинах?

Зовсім не згоден (а)

Скоріше не згоден (а)

І так, і ні

Скоріше згоден (а)

Повністю згоден (а)

Важко відповісти (ВВ)

Чи згодні Ви з твердженням, що Україна має продовжувати рух до вступу в європейські структури?

Зовсім не згоден (а)

Скоріше не згоден (а)

І так, і ні

Скоріше згоден (а)
Повністю згоден (а)
Важко відповісти (ВВ)

Чи згодні Ви з твердженням, що майбутнє України – в союзі з Росією та Білоруссю?

Зовсім не згоден (а)
Скоріше не згоден (а)
І так, і ні
Скоріше згоден (а)
Повністю згоден (а)
Важко відповісти (ВВ)

Чи згодні Ви з твердженням, що Україна повинна мати федеративний устрій?

Зовсім не згоден (а)
Скоріше не згоден (а)
І так, і ні
Скоріше згоден (а)
Повністю згоден (а)
Важко відповісти (ВВ)

Чи згодні Ви з твердженням, що Україна має здійснити відповідні кроки для вступу в НАТО?

Зовсім не згоден (а)
Скоріше не згоден (а)
І так, і ні
Скоріше згоден (а)
Повністю згоден (а)
Важко відповісти (ВВ)

Якби вам сьогодні довелося голосувати за Акт незалежності України, як би Ви голосували?

За проголошення Акта
Проти проголошення Акта
Важко відповісти (ВВ)
Не брали б участі у голосуванні

Як Ви вважаєте, чи існує сьогодні загроза для цілісності України як держави?

Так

Скоріше так, ніж ні

Скоріше ні, ніж так

Ні

Важко відповісти (ВВ)

Ваша стать:

Чоловіча

Жіноча

79. Ваш вік: (повних років)

Ваше громадянство:

Українець

Інше

Ваша національність:

Українець

Росіянин

Інше

Важко відповісти

В повсякденному житті Ви спілкуєтесь:

Тільки російською мовою

В більшості ситуацій російською мовою

Рівною мірою українською та російською мовами

В більшості ситуацій українською мовою

Тільки українською мовою

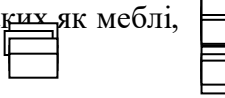
Суржиком

Інше

Яке в цілому матеріальне становище Вашої родини?

Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти

Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей

У цілому на життя вистачає, але придбання речей тривалого вжитку, таких як меблі,
холодильник, телевізор викликає труднощі

Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі (купити квартиру,
автомобіль тощо)

Ми можемо собі дозволити придбати практично все, що хочемо

Важко відповісти (ВВ)

Ваша освіта:

Початкова освіта (менше 9 класів)

Базова (неповна) середня освіта (повні 9 класів)

Повна загальна середня (або професійно-технічна) освіта (11 класів тощо)

Базова вища освіта (технікум, ВНЗ I-II рівнів акредитації)

Повна вища освіта (ВНЗ III – IV рівнів акредитації)

Ваш соціальний статус:

Керівник (заступник керівника) підприємства або установи

Займаюся дрібним бізнесом, індивідуальним підприємництвом

Співробітник силових структур (ЗСУ, МВС, СБУ, податкова інспекція)

Кваліфікований робітник

Некваліфікований робітник

Службовець із числа допоміжного персоналу

Фахівець із вищою або базовою вищою освітою

Фермер, орендар

Студент, учень

Домогосподарка

Не маю постійного місця роботи, але періодично працюю в різних місцях залежно від
обставин

Офіційно зареєстрований безробітний

Тимчасово не працюю, шукаю роботу

Непрацюючий пенсіонер (у тому числі інваліди)

Інше

На території якої країни Ви народилися?

В Україні

В Росії

В іншій країні колишнього СРСР

В іншій країні світу

Скільки років Ви прожили в Україні?

1 – 5 років

5 – 10 років

10 – 20 років

Більше 20 років

Все життя

Скільки років Ви прожили у Вашому населеному пункті?

1 – 2 роки

2 – 5 років

5 – 10 років

10 – 20 років

Більше 20 років

Все життя

Чи доводилось Вам коли-небудь працювати / проживати за межами України більше 3-х місяців? В яких країнах? (Респондент мав можливість вказати декілька варіантів

відповідей)

В Росії

В країнах колишнього СРСР

В країнах Західної Європі

В інших країнах світу

Не працював(ла) / не проживав(ла)

Чи плануєте Ви (Ваші діти) коли-небудь виїхати за межі України навчатися, тимчасово працювати або на постійне місце проживання?

Так

Ні

Мої діти вже не навчаються / працюють за кордоном

Важко відповісти (ВВ)

ЗАВДАННЯ ДО ПІДСУМКОВИХ КОНТРОЛЬНИХ РОБІТ

I варіант

I. Ознайомчо орієнтований рівень (ОО):

1. Взаємодія різних підсистем однієї мови, що соціально протиставлені одна одній, називається:
  - а) диглосією;
  - б) білінгвізмом;
  - в) багатомовністю.
2. Білінгвізм – це:
  - а) двомовність;
  - б) суржик;
  - в) диглосія.
3. Лексичний рівень інтерференції характеризується:
  - а) порушенням норм при формотворенні;
  - б) значною кількістю русизмів;
  - в) порушенням вимови окремих звуків української мови.
4. Суржик – це:
  - а) сфера використання української мови;
  - б) білінгвізм;
  - в) результат взаємодії української і російської мов.
5. Білінгвізм, притаманний одній адміністративно-територіальній області:
  - а) регіональний;
  - б) національний;
  - в) груповий (частковий).

II. Понятійно-аналітичний рівень (ПА):

1. Назвіть різні види білінгвізму, які формують різні мовні ситуації.
2. Наведіть приклади сполучуваності різних форм мови при диглосії.

III. Понятійно-синтетичний рівень (ПС):

Схарактеризуйте прояви фонетичної інтерференції у нашому регіоні.

Модульна контрольна робота

I варіант

I. Ознайомчо орієнтований рівень (ОО):

1. Соціолінгвістика – це
  - а) галузь лінгвістики;
  - б) галузь соціології;
  - в) на межі соціології та лінгвістики.
2. Термін «соціолінгвістика» вперше ввів:
  - а) Лабов;
  - б) Мейє;
  - в) Каррі.
3. Соціолінгвістика вивчає «мову у її соціальному контексті». Цей вислів належить:
  - а) Поливанову;
  - б) Баллі;
  - в) Лабову.
4. Що досліджує синхронічна соціолінгвістика?
  - а) загальні проблеми взаємодії мови і суспільства;
  - б) мовні зміни в історичній проекції;
  - в) стан мови на конкретному етапі.
5. Серед наведених прізвищ виберіть прізвище вченого, що не належить до американської соціолінгвістичної школи:
  - а) Ч.Фергюсон;
  - б) Дж.Гамперц;
  - в) В.Матезіус.

II. Понятійно-аналітичний рівень (ПА):

3. Назвіть проблеми, що досліджує мікросоціолінгвістика.
4. Розкрийте місце соціолінгвістики серед інших лінгвістичних дисциплін.

III. Понятійно-синтетичний рівень (ПС):

1. Опишіть етапи становлення соціолінгвістики в Росії.

Модульна контрольна робота

II варіант

I. Ознайомчо орієнтований рівень (ОО):

1. Об'єкт соціолінгвістики – це
  - а) внутрішня структура мови;
  - б) мова у її функціонуванні;
  - в) стан і розвиток мови.
2. Функціонування мови у малих соціальних спільнотах досліджує:
  - а) соціологія мови;
  - б) мікросоціолінгвістика;
  - в) прикладна соціолінгвістика.
3. Який із напрямків соціолінгвістики займається формулюванням системи аксіом, що групується навколо загальної тези «мова – явище соціальне»:
  - а) прикладна соціолінгвістика;
  - б) теоретична соціолінгвістика;
  - в) діахронічна соціолінгвістика.
4. Основна відмінність між соціолінгвістикою і соціологією мови полягає в тому, що:
  - а) соціолінгвіст йде «від мови», від мовного факту; соціолог мови від суспільства, від суспільних відносин та інститутів;
  - б) соціолінгвістика досліджує все різноманіття відносин мови і суспільства, а соціологія мови – лише соціальні фактори, які впливають на мову ;
  - в) соціологія мови займається теоретичною розробкою завдань, а соціолінгвістика вирішує практичні завдання.
5. Серед наведених прізвищ виберіть прізвище вченого, що не належить до американської соціолінгвістичної школи:
  - а) У.Брайт;
  - б) Р.Якобсон;
  - в) І.Лабов.

II. Понятійно-аналітичний рівень (ПА):

1. Назвіть проблеми, що досліджує макросоціолінгвістика.
2. Розкрийте проблематику соціолінгвістики.

III. Понятійно-синтетичний рівень (ПС):

1. Опишіть етапи становлення соціолінгвістики в США.

III варіант

I. Ознайомчо орієнтований рівень (ОО):

1. Серед наведених соціолінгвістичних методів назвіть неправильно сформульований
  - а) аналіз письмових джерел;
  - б) включене анкетування;
  - в) безпосереднє спостереження.
2. Який із методів рідко використовується у діахронічній соціолінгвістиці?
  - а) інтерв'ювання;
  - б) аналіз письмових джерел;
  - в) статистична обробка даних.
3. сукупність мовних особливостей, притаманних якій-небудь соціальній групі у межах тієї чи іншої підсистеми національної мови називається:
  - а) мовною варіативністю;
  - б) соціолектом;
  - в) койне.
4. Хто вперше застосував методику анонімного інтерв'ю?
  - а) Дж.Гамперц;
  - б) У.Лабов;
  - в) С.Левінсон.
5. Конкретні мовленнєві дії того, хто говорить, у межах тієї чи іншої комунікативної ситуації це:
  - а) мовленнєве спілкування;
  - б) мовленнєва поведінка;
  - в) мовленнєвий акт.

II. Понятійно-аналітичний рівень (ПА):

5. Назвіть прийоми, що дозволяють знизити негативний ефект присутності спостерігача і підвищити спонтанність мовлення при застосуванні метода інтерв'ю.
6. Дайте визначення понять: мовний код, мовна норма, сфера використання мови, комунікативна компетенція носія мови.

III. Понятійно-синтетичний рівень (ПС):

Назвіть переваги і недоліки таких методів соціолінгвістичних досліджень, як спостереження та анкетування.

IV варіант

I. Ознайомчо орієнтований рівень (ОО):

1. Серед перерахованих методів виберіть той, який не належить до методів збирання матеріалу:

- а) спостереження;
- б) статистичний аналіз;
- в) анкетування.

2. Сукупність форм існування мови, які обслуговують континуум спілкування в певній етнічній спільноті або адміністративно-територіальному об'єднанні, називається:

- а) мовленнєвою культурою;
- б) мовною ситуацією;
- в) мовленнєвою поведінкою.

3. Із даних висловів виберіть неправильно сформульований:

- а) соціолект обслуговує комунікативні потреби соціально обмежених груп людей;
- б) термін койне найчастіше використовують на позначення мовлення сільських мешканців;
- в) здатність до перемикання кодів свідчить про високий ступінь володіння мовою.

4. Знайдіть «зайве» у відповідях на питання: Які зміни в умовах комунікації змушують мовця здійснювати кодове перемикання?

- а) тема спілкування;
- б) зміна адресата мовлення ;
- в) запозичення мовних одиниць.

5. Знайдіть серед наведених термінів синоніми:

- а) літературна мова – національна мова;
- б) літературна мова – стандартизована мова;
- в) анкетування – опитування.

II. Понятійно-аналітичний рівень (ПА):

3. Розкрийте сутність методу анкетування.

4. Дайте визначення понять: перемикання кодів, мовна варіативність, соціально-комунікативна система, мовленнєва комунікація.

III. Понятійно-синтетичний рівень (ПС):

Назвіть переваги і недоліки таких методів соціолінгвістичних досліджень, як інтерв'ю, аналіз документальних джерел та експеримент.

V варіант

I. Ознайомчо орієнтований рівень (ОО):

1. Сукупність мовних особливостей, притаманних якій-небудь соціальній групі у межах тієї чи іншої підсистеми національної мови, називається:

- а) мовною варіативністю;
- б) соціолектом;
- в) койне.

2. Жаргон – це:

- а) напіввідкрита лексико-фразеологічна підсистема, яка застосовується тією чи іншою соціальною групою з метою відособлення від решти мовної спільноти;
- б) умовна (таємна), що застосовується як засіб приховання предмета комунікації, взаємного розпізнавання або відмежування її носіїв;
- в) практично відкрита мовна підсистема ненормативних, стилістично знижених лексико-фразеологічних одиниць, які виконують експресивну, оцінну (зазвичай негативну) та евфемістичну функції.

3. Визначити спосіб творення наступних жаргонізмів: академіка, автомат.

- а) афіксація;
- б) універбація (стягнення);
- в) складання коренів.

4. Серед наведених пар слів знайдіть синоніми.

- а) соціолект – діалект;
- б) суржик – сленг;
- в) жаргон – сленг.

5. Серед наведених прикладів знайдіть жаргонізми:

- а) котел (оточення); зрізатись (на екзаменах);
- б) друзяка (друг); хитрюга (хитра людина);
- в) карточка (обличчя); здохнути (померти).

II. Понятійно-аналітичний рівень (ПА):

7. Назвіть аспекти типологічного опису певного соціального діалекту.

8. Перелічіть відомі Вам словотворчі особливості молодіжного сленгу.

III. Понятійно-синтетичний рівень (ПС):

Схарактеризуйте основні сфери та причини побутування молодіжного сленгу.

VI варіант

I. Ознайомчо орієнтований рівень (ОО):

1. Соціолект – це:
  - а) форма мовного існування, що використовується як засіб безпосереднього повсякденного побутового спілкування на певній обмеженій території;
  - б) мова певної соціальної групи;
  - в) стійкі сполучення слів.
2. Арго – це:
  - а) напіввідкрита лексико-фразеологічна підсистема, яка застосовується тією чи іншою соціальною групою з метою відособлення від решти мовної спільноти;
  - б) умовна (таємна), що застосовується як засіб приховання предмета комунікації, взаємного розпізнавання або відмежування її носіїв;
  - в) практично відкрита мовна підсистема ненормативних, стилістично знижених лексико-фразеологічних одиниць, які виконують експресивну, оцінну (зазвичай негативну) та евфемістичну функції.
3. Визначити спосіб творення наступних жаргонізмів: наївняк, студик:
  - а) суфіксальний;
  - б) префіксальний;
  - в) аббревіація.
4. Серед наведених пар слів знайдіть синоніми:
  - а) соціолект – діалект;
  - б) суржик – сленг;
  - в) жаргон – сленг.
5. Серед наведених прикладів знайдіть арготизми:
  - а) галстук (шибениця);
  - б) плавати (на екзаменах); загоряти (простоювати);
  - в) читалка (читальний зал); оперативка (оперативна нарада).

II. Понятійно-аналітичний рівень (ПА):

5. Назвіть джерела формування та поповнення молодіжного сленгу.
6. Розкрийте значення поняття «соціальна диференціація мови».

III. Понятійно-синтетичний рівень (ПС):

Опишіть причини виникнення і функціонування жаргону у мовленні школярів та студентів.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ З СОЦІОЛІНГВІСТИКИ ТА МОВНОЇ ПОЛІТИКИ

1. Бурхливий розвиток соціолінгвістики як науки припав на:
  - А. 60ті та 70ті роки минулого століття.
  - Б. 70ті та 80ті роки минулого століття.
  - В. 80ті та 90ті роки минулого століття.
  - Г. Ця наука зародилась лише нещодавно.
2. Вперше використав термін «соціолінгвістика» використав:
  - А. Ч. Осгуд.
  - Б. Г. Каррі.
  - В. М. Ломоносов.
  - Г. Фердинанд де Соссюр.
3. В.М.Жирмунський зазначав умовність поділу предмета соціолінгвістики на 2 кола проблем:
  - А. Синхронічний та діахронічний.
  - Б. Історичний та діахронічний.
  - В. Діахронічний та соціологічний.
  - Г. Соціологічний та синхронічний.
4. Скільки «площин» соціальної диференціації мови виділяв Б.М. Головін?
  - А. 5
  - Б. 6
  - В. 7
  - Г. 8
5. Які основні функції виконує мова у взаємозв'язках «мова і суспільство»?
  - А. Історичну, гносеологічну та комунікативну.
  - Б. Інформативну, кумулятивну та гносеологічну.
  - В. Соціальну, інформативну та накопичувальну.
  - Г. Комунікативну, кумулятивну та метамовну.
6. Перехід з однієї мови на іншу має наукову назву:
  - А. Комунікативна компетенція.
  - Б. Кодове перемикання.
  - В. Інтерференція.
  - Г. Комунікативна компетенція.
7. Явище, коли у свідомості людини існує дві мови, має назву:
  - А. Інтерференція.
  - Б. Діалект.
  - В. Мовна компетенція.
  - Г. Мовна підпроблема.
8. Створення й удосконалення алфавітів, розвиток лексики та синтаксису літературних мов, їх функціональних стилів, кодифікація норма літературної мови – це:
  - А. Мовленнєва варіативність.
  - Б. Мовна політика.
  - В. Соціально-комунікативна система.
  - Г. Соціальна діалектологія.
9. Перехід від робіт загального плану до експериментальної перевірки висунутих гіпотез – це характерна риса...
  - А. Соціолінгвістики 50-х років.
  - Б. Соціолінгвістики другої половини ХХ ст.
  - В. Сучасної соціолінгвістики.
  - Г. Ні один з варіантів не є правильним.
10. Сукупність людей, які об'єднані загальними соціальними, економічними, політичними та культурними зв'язками, які здійснюють у повсякденному житті безпосередні та

опосередковані контакти одне з одним та різного роду соціальними інститутами за допомогою однієї мови або різних мов, поширених у цьому колі – це:

- А. Мовна соціалізація.
- Б. Комунікативна система.
- В. Мовна спільнота.
- Г. Мовна ситуація.

11. Сукупність кодів і субкодів, що використовуються в певній мовній спільноті та знаходяться один з одним у відносинах функціональної доповненості – це:

- А. Функціональна доповненість.
- Б. Мовний ланцюг.
- В. Мовна варіативність.
- Г. Соціально-комунікативна система.

12. Соціолект – це:

- А. Стан соціально-комунікативної системи в певний період її функціонування.
- Б. Сукупність мовних особливостей, притаманних будь-якій соціальній групі у межах тієї чи іншої підсистеми національної мови.
- В. Сукупність кодів і субкодів, що використовуються в певній мовній системі.
- Г. Компонент соціально-комунікативної системи, що обслуговує ту чи іншу мовну спілку.

13. Соціолінгвістика, що вивчає переважно процеси, що характеризують розвиток мови у зв'язку з розвитком суспільства, називається:

- А. Діахронічна.
- Б. Синхронічна.
- В. Макросоціолінгвістика.
- Г. Мікросоціолінгвістика.

14. Протиріччя між набором мовних одиниць і текстом, який будується з цих одиниць, має назву:

- А. Антиномія коду.
- Б. Кодове перемикання.
- В. Мовна варіативність.
- Г. Комунікативна компетенція.

15. Соціолінгвістика вивчає:

- А. Соціальну диференціацію мови, питання мовної політики.
- Б. Співвідношення мови та мислення.
- В. Основні одиниці мовної системи.
- Г. Співвідношення мови і мовлення.

16. Формами існування мови є:

- А. Письмова і усна форми мови.
- Б. Літературна мова, піджин, жаргон, діалекти тощо.
- В. Функціональні стилі мови.
- Г. Мовні особистості.

17. Для більшості мов характерна:

- А. Моногосія.
- Б. Диглосія.
- В. Білінгвізм.
- Г. Дивергенція.

18. Соціальні ролі мовців є однією з важливих характеристик:

- А. Комунікативної ситуації.
- Б. Кодифікації.
- В. Лексикографічного опису.
- Г. Типологічного опису мови.

19. Зовнішніми, по відношенню до мови факторами можна пояснити наступні процеси та явища:
- А. Редукцію звуків.
  - Б. Акомодацию, дисиміляцію звуків.
  - В. Конвергенцію та інтерференцію мов.
  - Г. Зміну фонетичної системи мови.
20. Прикладом мовного союзу можуть слугувати
- А. Мови колишнього СРСР.
  - Б. Балканські мови.
  - В. Східнослов'янські мови.
  - Г. Індоевропейські мови.
21. Ідеї відповідності структурних типів мови (ізолююча, аглютинуюча, флективна..) різним суспільно-економічним формаціям належать...
- А. Засновникам компаративізму.
  - Б. Н.Я.Марру.
  - В. Є.Д. Поливанову.
  - Г. К. Марксу.
22. Жорстка межа між літературними та не літературними формами існування мови зумовлені:
- А. Історією народу.
  - Б. Граматичною структурою мови.
  - В. Ступенем традиційності нормативно-стилістичної системи.
  - Г. Специфікою мовної картини світу.
23. Соціолінгвістика є
- А. Суспільною наукою.
  - Б. Гуманітарною наукою.
  - В. Лінгвістичною наукою.
  - Г. Природознавчою наукою.
24. Виокремити соціальну діалектологію паралельно з територіальною запропонував:
- А. Є.Д. Поливанов.
  - Б. А. Ларін.
  - В. В.М. Жирмунський.
  - Г. Д.С. Лихачов.
25. «Картина світу» в лінгвістиці – це:
- А. Спосіб відображення світу в свідомості колективного носія мови.
  - Б. Викривлена свідомість носія мови.
  - В. Одна з варіацій білінгвізму.
  - Г. Такого поняття не існує.
26. Автором теорії про вплив мови на культуру народу є
- А. Б. Уорф, Е. Сепір.
  - Б. Д. Дефо.
  - В. Р. Якобсон.
  - Г. М. Ломоносов.
27. Безеквівалентною лексикою називають слова:
- А. Що відносяться до мертвої мови.
  - Б. Що відносяться до штучно створеної мови.
  - В. Що не мають відповідників в інших мовах.
  - Г. Що майже не функціонують у мові.
28. Білінгвізм – це ситуація, коли:
- А. Одна мова впливає на іншу.
  - Б. Одна людина володіє двома мовами.
  - В. Наявні три державні мови.

- Г. Штучно створено нову мову.
29. Будучи основним інструментом спілкування людей, мова найбільш повно проявляє себе в
- А. Описі вражень.
  - Б. Передачі інформації наступним поколінням.
  - В. Мовленнєвій діяльності.
  - Г. Письмі.
30. В будь-якому судженні про мову реалізується така функція мови:
- А. Метамовна.
  - Б. Фатична.
  - В. Гносеологічна.
  - Г. Комунікативна.
31. В різних мовах вербалізуються за допомогою знаків мови:
- А. Іменники.
  - Б. Власні назви.
  - В. Певні рідкісні реалії.
  - Г. Універсальні та унікальні концепти, властиві лише даній культурі.
32. У вільному спілкуванні людей, метою якого є встановлення і підтримка контакту, реалізується функція:
- А. Фатична.
  - Б. Когнітивна.
  - В. Гносеологічна.
  - Г. Історична.
33. В соціолінгвістиці мова вивчається як:
- А. Різновид соціального спілкування.
  - Б. Засіб передачі інформації.
  - В. Знаряддя висловлення думок та ідей.
  - Г. Соціальне явище, інструмент спілкування людей в суспільстві.
34. Диглосія – це:
- А. Вплив однієї мови на іншу.
  - Б. Викривлений білінгвізм.
  - В. Вживання двох мов в межах одного соціального суспільства, коли за кожною з мов закріплена сфера використання.
  - Г. Вимирання мов.
35. Дистрибутивний аналіз – це:
- А. Встановлення значення одиниці на основі контекстного оточення.
  - Б. Виокремлення особливих факторів та рис з контексту дослідження.
  - В. Вибірка.
  - Г. Математичний метод порівняння.
36. Природний білінгвізм – це ситуація, коли:
- А. Штучно засвоюється нова мова.
  - Б. На основі двох мов виникає третя.
  - В. Мова еволюціонує.
  - Г. Дитина з дитинства засвоює дві мови.
37. Жаргон використовують в мовленні:
- А. Представники стійких соціальних груп.
  - Б. Кримінальні угруповання з метою замаскувати мовлення.
  - В. Наукові товариства.
  - Г. Жоден з варіантів не є правильним.
38. Жаргон реалізується:
- А. Лише на лексико-семантичному рівні мови.
  - Б. На семантичному рівні мови.

- В. На морфологічному рівні мови.
Г. На лексичному рівні мови.
39. Когнітивна функція мови полягає в:
А. Передачі інформації.
Б. Передачі культурної спадщини.
В. Призначенні слугувати засобом пізнання навколишнього світу.
Г. Передачі емоційного стану.
40. Койне – це:
А. Мова, що утворилась на злитті двох не споріднених мов.
Б. Синтез діалектів будь-якого регіону.
В. Мова торговців.
Г. Мова певних соціальних груп.
41. Комунікативна функція мови полягає в:
А. Її призначенні слугувати знаряддям спілкування.
Б. Будуванні мовної спільноти.
В. Розподілі на стилі.
Г. Оновленні лексичного складу.
42. Концепт – це:
А. Узус.
Б. Одиниця інформації стосовного якого-небудь об'єкту оточуючого світу, представлена в свідомості людей у вигляді інваріантної одиниці.
В. Фрейм.
Г. Одиниця лексики, яка не має еквівалентів в інших мовах.
43. Концептуальний світ – це:
А. Світогляд, що складається з власного досвіду.
Б. Система власних переживань індивіда.
В. Відображення мовних реалій у свідомості індивіда.
Г. Відображена в свідомості людини система знань і уявлень про навколишній світ.
44. Креольські мови – це:
А. Мови, що виникли на стику двох інших мов.
Б. Штучно створені мови.
В. Різновиди діалектів.
Г. Піджини, що стали рідними мовами для населення деяких країн.
45. Лакунами називають:
А. Безеквіваленту лексику.
Б. Етнічні концепти.
В. Відсутність слів та реалій, виражених в інших мовах.
Г. Такого поняття не існує.
46. Лінгва франка – це:
А. Тип мови, що існує лише в усній формі та розвивається на базі лексики двох чи більше мов.
Б. Штучна мова.
В. Мертва мова.
Г. Такого поняття не існує.
47. Національний білінгвізм, це тип мовної ситуації, коли:
А. Одна мова витісняє іншу.
Б. На стикові двох мов виникає третя.
В. В країні дві мови мають рівний статус.
Г. Жоден з варіантів не є правильним.
48. Національна мова – це:
А. Мова представників історико-культурної спадщини нації.
Б. Державна мова.

- В. Національна мова.
Г. Мова імігрантів.
49. Перша лінгвістична модель спілкування була розроблена:
А. Р. Якобсоном.
Б. Ч. Осудом.
В. Р. Беллом.
Г. Дж. Харрісом.
50. Піджин – це:
А. Мова, що не має письма.
Б. Мертва мова.
В. Тип мови, що не має колективу корінних носіїв.
Г. Тип мови, що сформувався історично.
51. Піджин виникає внаслідок:
А. Інтерференції.
Б. Масових міжетнічних контактів.
В. Неправильного вивчення іноземної мови.
Г. Поганого володіння рідною мовою.
52. На думку Е. Сепіра, культура і мова розвиваються паралельно в:
А. Новому суспільстві.
Б. Примітивному суспільстві.
В. Суспільстві з наявною писемністю.
Г. Не розвиваються паралельно взагалі.
53. Поняття «національна мова» є
А. Соціально-історичним.
Б. Соціально-культурним.
В. Культурним.
Г. Жоден з варіантів не є правильним.
54. Державна мова це:
А. Національна мова.
Б. Мова спілкування переважної більшості населення.
В. Мова офіційного спілкування в державно-правових сферах.
Г. Мова, рідна для корінного населення.
55. Спробу виявити та описати загальні для всіх мов концепти здійсни(в)ла:
А. Р. Якобсон.
Б. Ч. Осгуд.
В. У. Сепір.
Г. А. Вежбицька.
56. Просторіччя – це:
А. Лексика наукового вживання.
Б. Не нормативна лексика.
В. Побутове спілкування переважно в усній розмовній експресивній формі.
Г. Письмове спілкування за допомогою етикетних формул.
57. Сленг це:
А. Відкрита система лексико-фразеологічних одиниць просторічного характеру.
Б. Закрита та незмінна система лексико-фразеологічних одиниць.
В. Система стійких словосполучень.
Г. Набір сталих виразів.
58. Відповідно до схеми спілкування Р. Якобсона, на форму висловлювання впливають:
А. Лице адресат та адресант.
Б. Адресант та контекст.
В. Адресант та код.
Г. Адресат, повідомлення, адресант, контекст, контакт, код.

59. Соціальна диференціація одиниць мови виражається в:
- А. Внутрішньосистемному протиставленні одиниць мови різного рівня.
  - Б. Статистичному порівнянні різних мовленнєвих рівнів.
  - В. Хаотичному підборі мовних одиниць.
  - Г. Функціональному розподілі одиниць мови різного рівня.
60. Соціолінгвістичною змінною називають:
- А. Перемикання кодів.
  - Б. Лінійне відображення структури мови.
  - В. Будь-які варіанти одиниць мови, підсистеми мови, вибір яких спричинено соціальними факторами.
  - Г. Фрейм.
61. Соціум – це:
- А. Суспільна група.
  - Б. Етнічна група.
  - В. Будь-яка група пов'язана етнічними традиціями.
  - Г. Суспільство у всіх його взаємозв'язках.
62. Фатична функція мови послуговується:
- А. Просторічною лексикою.
  - Б. Сталими виразами.
  - В. Поетичним мовленням.
  - Г. Етикетними формулами, стандартними фразами
63. Метою структурного методу є:
- А. Встановлення причинно-наслідкових зв'язків.
  - Б. Встановлення відносин між елементами системи мови.
  - В. Виокремлення суттєвих ознак.
  - Г. Порівняння систем мови.
64. Людина, що використовує дві мови при диглосії, називається:
- А. Симілінгв.
  - Б. Полілінгв.
  - В. Поліглот.
  - Г. Білінгв.
65. Есперанто це:
- А. Штучна мова.
  - Б. Мертва мова.
  - В. Мова, що виникла на стику двох інших мов.
  - Г. Особливий вид писемності.
66. Мовна здатність – це:
- А. Неможливість засвоїти нову мову.
  - Б. Здатність до засвоєння мови та володіння нею.
  - В. Розділ мовної політики.
  - Г. Різновид утворення нової мови.
67. Серед перерахованих мов оберіть мертву мову.
- А. Грецька.
  - Б. Іспанська.
  - В. Хінді.
  - Г. Латина.
68. Закріплення літературної мови в словниках і граматиках з метою подальшого розповсюдження:
- А. Інкорпорація
  - Б. Кодифікація.
  - В. Адвербіалізація.
  - Г. Освоєння.

- Д. Идеологізація.
69. Прийняте носіями даної мови вживання слів, стійких зворотів, форм, конструкцій тощо, це:
- А. Узус
  - Б. Норма.
  - В. Говір.
  - Г. Мовлення.
  - Д. Діалект
70. Керування мовним розвитком здійснюють:
- А. Рядові носії мови.
  - Б. Держава.
  - В. Педагоги.
  - Г. Інтелігенція.
71. Закінчіть речення: «Креольська мова, на відміну від піджина, використовується як...»
- А. Остання.
  - Б. Фіксована.
  - В. Перша (тобто рідна).
  - Г Реакційна і шкідлива течія в мовній політиці
72. Вкажіть розділ, що вивчає причинні зв'язки між мовою та суспільним життям:
- А. Нейролінгвістика.
  - Б. Соціолінгвістика.
  - В. Психолінгвістика.
  - Г. Антрополінгвістика.
73. Основними причинами соціальної диференціації мови є:
- А Мовна політика держави.
  - Б. Спрямований, свідомий вплив на розвиток мови людини для мовної зміни.
  - В. Впорядкування системи мови шляхом унормування.
  - Г. Неоднорідність суспільства в соціальному, статевому та культурному відношенні.
74. Засіб людського спілкування, що є соціальним засобом зберігання та передачі інформації, а також одним із засобів керування людською поведінкою, нерозривно пов'язаний з мисленням, реалізується та існує в мовленні – це:
- А. Знак.
  - Б. Мова.
  - В. Норма.
  - Г. Узус.
75. Із перерахованого предметом макросоціолінгвістики можуть виступати: 1) проблеми нормалізації та кодифікації мови 2) проблеми мовної політики та мовного планування; 3) використання мови в професійній групі; 4) процеси вибору мовних засобів, що складають мовленнєвий репертуар; 5) двомовність.
- А. 1, 2, 3.
  - Б. 1, 2, 5.
  - В. 1, 5.
  - Г. 3, 4, 5.
76. Інтерв'ю, анкетування, тестування належать до методів:
- А. Обробки матеріалу.
  - Б. Аналізу матеріалу.
  - В. Збору матеріалу.
  - Г. Класифікації матеріалу.
77. Поняття «соціально-комунікативної системи» позначає, що коди та субкоди, що використовуються, в сукупності в даній мовній спільноті, знаходяться один з одним в стані доповненості, це:

- А. Лексичної.
  - Б. Граматичної.
  - В. Семантичної.
  - Г. Фонетичної.
  - Д. Функціональної.
78. Напрямок соціолінгвістичних досліджень, що займається проблемами застосування соціолінгвістичної теорії і результатів соціолінгвістичного дослідження до вирішення задач суспільної практики, має назву:
- А. Теоретичним.
  - Б. Макросоціолінгвістичним.
  - В. Прикладним.
  - Г. Експериментальним.
79. Різновид змішаної мови, що виникає внаслідок необхідності спілкування на різномовній території, має назву:
- А. Просторіччя.
  - Б. Територіальний діалект.
  - В. Креольська мова.
  - Г. Мова-піджин.
80. Засіб повсякденного спілкування, що пов'язує людей, які розмовляють регіональними чи соціальними варіантами даної мови – це:
- А. Креольська мова.
  - Б. Мова-піджин.
  - В. Літературна мова.
  - Г. Койне.
81. Мовна ситуація – це:
- А. Історично обумовлена сукупність загальноновживаних мовних засобів, а також правила їх відбору і використання, що визнані суспільством, як найбільш підходящі в конкретний історичний період.
  - Б. Сукупність мовних утворень, що обслуговують певний соціум в межах певного регіону чи держави.
  - В. Розділ, що вивчає зв'язок між мовою та умовами її соціального існування.
  - Г. Процес появи мовних варіантів.
82. Використання мови з метою спілкування – це:
- А. Інформативна функція.
  - Б. Комунікативна функція.
  - В. Естетична функція.
  - Г. Акумулятивна функція.
83. Форма існування мови, народності чи національної мови, що склалась історично:
- А. Загальнонародна мова.
  - Б. Розмовна мова.
  - В. Літературна мова.
  - Г. Офіційно-діловий стиль.
84. Дайте правильне визначення терміну «піджин»:
- А. Семантико-граматичний розряд.
  - Б. Формальний розряд.
  - В. Закон функціонування одиниць будь-якої мови.
  - Г. Допоміжна «торговельна» мова, яка ні для кого не є рідною та використовується як обмежений засіб спілкування.
85. Термін «діалект» традиційно використовується для позначення:
- А. Територіального різновиду мови.
  - Б. Етнічного різновиду мови.
  - В. Професіонального різновиду мови.

- Г. Просторіччя.
86. Мовна ситуація включає в себе наступні обов'язкові компоненти:
- А. Сфери використання мови, форми існування мови, форми етнічної спільноти.
  - Б. Соціальні умови функціонування мови, форми суспільно-політичної діяльності, форми етнічного суспільства.
  - В. Соціальні умови функціонування мови, сфери і середовища використання та форми існування мови.
  - Г. Форми існування мови, сфери і середовища використання мови, чисельний склад населення.
87. Різновид мови, що є засобом спілкування в якому-небудь колективі, об'єднаному на територіальній чи соціальній основі:
- А. Узус.
  - Б. Норма.
  - В. Діалект.
  - Г. Просторіччя.
88. Із перерахованого прикладами соціолектів є: 1) солдатський жаргон; 2) шкільний жаргон; 3) політична мова; 4) торгові аргі; 5) мова філософії.
- А. 1, 2, 3.
  - Б. 1, 2, 4.
  - В. 3, 4, 5.
  - Г. 2, 4, 5.
89. Властивостями, що відрізняють літературну мову від підсистем національної мови є:
- А. Кодифікованість.
  - Б. Поліфункціональність, соціальна престижність та велика кількість носіїв.
  - В. Кодифікованість, поліфункціональність.
  - Г. Велика кількість носіїв та традиція використання мовних засобів.
90. Індивіди, на основі мовної поведінки яких будуються гіпотези в соціолінгвістичному дослідженні, називаються:
- А. Комунікантами.
  - Б. Респондентами
  - В. Інформантами.
  - Г. Інформерами.
91. Методичні особливості соціолінгвістики містяться в першу чергу в дослідженнях:
- А. Макросоціолінгвістичних.
  - Б. Емпіричних.
  - В. Мікросоціолінгвістичних.
  - Г. Теоретичних.
92. Наявність соціально-комунікативної системи характеризується:
- А. Поліетнічне мовне суспільство.
  - Б. Будь-яке мовне суспільство.
  - В. Соціально-стратифіковане мовне суспільство.
  - Г. Мовне суспільство, що володіє письменністю.
93. Відмінність норми літературної мови від норми діалекту чи жаргону заключається в тому, що вона:
- А. Свідомо культивується.
  - Б. Має традицію використання мовних засобів.
  - В. Має більшу кількість носіїв.
  - Г. Їй підвладна більшість мовних практик індивіда.
94. Потерпіти «комунікативну невдачу» означає:
- А. Не досягнути мети.
  - Б. Неправильно обрати адресата.
  - В. Неправильно обрати тон розмови.

- Г. Неправильно сформулювати повідомлення.
95. Під час обробки соціолінгвістичного матеріалу широко використовуються методи:
- А. Соціальної психології.
  - Б. Діалектології.
  - В. Структурної лінгвістики.
  - Г. Математичної статистики.
96. Мовлення неосвіченого міського населення, що не володіє літературними нормами, має назву:
- А. Просторіччя.
  - Б. Міське койне.
  - В. Територіальний діалект.
  - Г. Соціальний діалект.
97. В результаті чого виникли креольські мови?
- А. Відбулось масове, проте неповне засвоєння мови метрополії місцевим населенням, яке привнесло до неї свої особливості.
  - Б. З'явилися лінгвістичні словники.
  - В. Стали з'являтися нелінгвістичні словники.
  - Г. Почався незворотний процес вивчення іноземних мов.
98. Американська соціолінгвістика є «законною спадкоємицею»:
- А. Етнолінгвістики.
  - Б. Політичної лінгвістики.
  - В. Інтралінгвістики.
  - Г. Лінгвокультурології.
99. Аналіз соціолінгвістичного матеріалу, метою якого є виявлення зв'язку між двома (залежною та незалежною) змінними, має назву:
- А. Аналіз динамічних рядів.
  - Б. Регресивний аналіз.
  - В. Аналіз варіаційних рядів.
  - Г. Кореляційний аналіз.
100. Б. Гавранек розмежував поняття:
- А. «Мовний колектив» та «мовне суспільство».
  - Б. «Мовний репертуар» та «соціально-комунікативна система».
  - В. «Літературна мова» та «унормована мова».
  - Г. «Функціональна мова» і «функціональний стиль».
101. Більшість існуючих на землі мов існують в формі:
- А. Безписьмового діалекту.
  - Б. Мови-піджина.
  - В. Літературної мови.
  - Г. Просторіччя.
102. В арго, на відміну від жаргону, переважає:
- А. Експресивність.
  - Б. Мовне маскуванню змісту комунікації.
  - В. Ненормативна лексика.
  - Г. Вираження приналежності до певної соціально-професійної групи.
103. В якості соціолінгвістичних змінних можуть виступати:
- А. Соціальні статуси.
  - Б. Мовні одиниці та їх варіанти.
  - В. Соціальні ролі.
  - Г. Соціальні функції.
104. На відміну від креольської мови, мова піджин:
- А. Не має соціального субстрата.
  - Б. Не є рідною ні для одного з носіїв.

- В. Має довшу історію формування та розвитку.
Г. Має етнічний субстрат.
105. На відміну від основних форм існування мови, другорядні форми:
А. Не мають норми.
Б. Спрямовані на обособлення певних професійних та вікових груп.
В. Не є предметом вивчення соціолінгвістики.
Г. Не мають традицій використання мовних засобів.
106. Питання, на які можуть бути наперед підготовлені варіанти відповідей, мають назву:
А. Зачиненими.
Б. Відкритими.
В. Прямими.
Г. Закритими.
107. Для включення загальносоціологічних понять в соціолінгвістичний аналіз, необхідно, щоб вони:
А. Могли бути вимірними.
Б. Відповідали сформульованому предмету дослідження.
В. Подібних обмежень не існує.
Г. Мали експліцитно виражені мовні чи мовленнєві кореляти.
108. Для оцінки ступеня доступності різних компонентів соціально-комунікативних систем Дж. Фішман вважає найбільш важливим протиставлення наступних суспільств:
А. Моноетнічного та поліетнічного.
Б. Традиційного та індустріального.
В. Індустріального та постіндустріального.
Г. Демократичного та недемократичного.
109. Із напрямів соціолінгвістичних досліджень найближче до поняття «соціологія мови» знаходиться:
А. Макросоціолінгвістика.
Б. Теоретична соціолінгвістика.
В. Експериментальна соціолінгвістика.
Г. Мікросоціолінгвістика.
110. Із перерахованого, предметом діахронічної соціолінгвістики може виступати: 1) становлення національних мов; 2) фонетичне варіювання в рамках національних мов; 3) формування літературної норми національних мов; 4) розвиток у літературних мов соціальних функцій; 5) варіювання літературної мови.
А. 2, 3, 4.
Б. 1, 2, 4.
В. 1, 2, 3, 4.
Г. 3, 4, 5.
111. Із перерахованого, предметом макросоціолінгвістики можуть виступати:
1) проблеми нормалізації та кодифікації мови; 2) проблеми мовної політики та мовного планування; 3) використання мови в виробничій групі; 4) процеси вибору мовних засобів, що складають мовний репертуар; 5) двомовність.
А. 1, 2, 3.
Б. 1, 2, 5.
В. 2, 3, 4.
Г. 3, 4, 5.
112. Із перерахованого, найбільше значення для методології сучасної лінгвістики мають дослідження проведені в:
А. США, Росії та Чехії.
Б. Росії, Німеччині та Чехії.
В. США, Росії та Англії.
Г. Жоден з варіантів не є правильним.

113. Для того, що звести до мінімуму «перешкоди», які викликані присутністю лінгвіста-наглядача, застосовують прийом:
- А. Включеного спостереження.
  - Б. Анкетування.
  - В. Прихованого спостереження.
  - Г. Тестування.
114. Із перерахованого: 1) зміна теми повідомлення; 2) лексичні синоніми; 3) зміна місця спілкування; 4) спільнокореневі слова; 5) синонімічні синтаксичні конструкції – видами мовного варіювання є:
- А. 2, 3, 5.
  - Б. 1, 2, 3.
  - В. 2, 4, 5.
  - Г. 1, 3.
  - Д. 1, 3, 4.
115. Із перерахованого до без еквівалентної лексики відносять:
- А. Власні імена та назви культурних реалій.
  - Б. Назви природних явищ.
  - В. Назви частин тіла людини.
  - Г. Назви тварин.
116. Дві літературні мови функціонують в:
- А. Норвегії.
  - Б. Німеччині.
  - В. Швейцарії.
  - Г. Литві.
117. В ритмічності, образності, метафоричності, виразності мовлення виявляється наступна функція:
- А. Фатична.
  - Б. Історична.
  - В. Поетична.
  - Г. Кумулятивна.
118. В яких із перерахованих країн існують регіональні варіанти літературної мови?
- А. Бельгія та Нідерланди.
  - Б. Німеччина та Італія.
  - В. Франція та Іспанія.
  - Г. Росія та Японія.
119. Англійська мова має статус тимчасової офіційної мови в:
- А. Німеччині.
  - Б. Італії.
  - В. Сінгапурі.
  - Г. Індії.
120. Вираз «Задача соціолінгвіста – розкрити системну кореляцію мовної структури і структури соціальної, та, можливо, навіть знайти каузальні зв'язки в тому чи іншому напрямі» належать:
- А. В. Брайту.
  - Б. Ч. Осгуду.
  - В. Р. Якобсону.
  - Г. М. Ломоносову.
121. Збалансованою багатомовною ситуацією є положення в:
- А. Латвії.
  - Б. Росії.
  - В. Казахстані.
  - Г. Швейцарії.

122. В усній розмовній сфері неможливим є використання такої літературної мови:
- А. Арабська.
  - Б. Англійська.
  - В. Німецька.
  - Г. Хінді.
123. Використання табу, замовлянь, заклинань, молитв – це прояв:
- А. Фатичної функції.
  - Б. Історичної функції.
  - В. Соціальної функції.
  - Г. Магічної функції.
124. Літературна мова протиставлена:
- А. Койне.
  - Б. Діалектам.
  - В. Жаргонам.
  - Г. Усі варіанти правильні.
125. Мертві мови – це:
- А. Мови, що припинили розвиватись.
  - Б. Мови, носії яких вже вимерли і вони відомі лише з писемних пам'яток.
  - В. Мови, створені штучно.
  - Г. Специфічні різновиди літературної мови.
126. Найбільшою одиницею діалектного членування національної мови є:
- А. Говір.
  - Б. Діалект.
  - В. Словосполучення.
  - Г. Слово.
127. Найменшою одиницею діалектного членування національної мови є:
- А. Фонема.
  - Б. Склад.
  - В. Прислівник.
  - Г. Речення.
128. Областю застосування поетичної функції мови є:
- А. Публіцистика, ораторство.
  - Б. Науковий стиль.
  - В. Офіційно-ділове спілкування.
  - Г. Просторіччя.
129. Найважливішим при з'ясуванні статусу національної мови є:
- А. Етнічні традиції.
  - Б. Етнічна самосвідомість.
  - В. Її унормованість.
  - Г. Кількість носіїв.
130. Національна мова утворюється на основі:
- А. Самосвідомості носіїв.
  - Б. Взаємодії діалектів.
  - В. Наявності чітких норм.
  - Г. Відсутності впливу іншої мови.
131. Норми літературної мови складаються:
- А. В результаті свідомого відбору мовних засобів в процесі комунікації.
  - Б. В результаті відсутності інтерференції.
  - В. При наявності мов-піджинів.
  - Г. При синтезі діалектів.
132. Розвиток мови обумовлено і спрямовано:
- А. Історією суспільства.

- Б. Кількістю носіїв.
  - В. Часовими рамками.
  - Г. Ні один з варіантів не є правильним.
133. Мовна діяльність це:
- А. Основна функція мови.
  - Б. Одна з форм спілкування.
  - В. Пресупозиція.
  - Г. Підсистема мови.
134. Мовну ситуацію характеризують наступні параметри:
- А. Учасники спілкування та пресупозиція.
  - Б. Умови спілкування.
  - В. Мовні наміри мовця та слухача.
  - Г. Всі перераховані варіанти.
135. З когнітивною функцією найбільш тісно пов'язані такі функції:
- А. Номінативна та референціальна.
  - Б. Емотивна.
  - В. Поетична.
  - Г. Усі перераховані.
136. З комунікативною функцією найтісніше пов'язана:
- А. Номінативна.
  - Б. Конотативна.
  - В. Магічна.
  - Г. Усі перераховані.
137. Вкажіть основні типи мовної конвергенції:
- А. Глотонічна та структурно-діахронічна.
  - Б. Структурна.
  - В. Структурно-діахронічна.
  - Г. Глотонічна.
138. Фрейм в лінгвістиці – це:
- А. Приховане значення слова.
  - Б. Динамічна схема (сценарій), нерозривно пов'язаний з уявленнями про об'єкт у зв'язках з іншими об'єктами.
  - В. Спосіб представлення речення.
  - Г. Такого терміну не існує.
139. Яка з функцій мови є фундаментальною:
- А. Комунікативна.
  - Б. Апелююча.
  - В. Історична.
  - Г. Фатична.
140. Фрейми зберігають:
- А. Інформацію про історичний розвиток мови.
  - Б. Лінгвокультурну інформацію, що відображає національно-культурні форми поведінки.
  - В. Конотативне навантаження.
  - Г. Структурну побудову мови.
141. Функція мови – це:
- А. Загальне уявлення про роль мови в суспільстві.
  - Б. Вияв спілкування.
  - В. Мова в її відношенні до культури.
  - Г. Жоден з варіантів не є правильним.
142. Екстралінгвістичні обставини спілкування...:
- А. Ніяк не впливають на перебіг процесу спілкування.

- Б. Опосередковано впливають на вибір мовних засобів.
  - В. Переривають перебіг спілкування.
  - Г. Усі перераховані варіанти є правильними.
143. Функція мови, спрямована на регуляцію поведінки шляхом спонукання до дії, має назву:
- А. Гносеологічна.
  - Б. Фатична.
  - В. Конотативна чи апелятивна.
  - Г. Історична.
144. Які основні компоненти мовної ситуації виокремлюють науковці?
- А. Соціальні умови функціонування мови.
  - Б. Сфери та середовища використання мови.
  - В. Форми існування мови.
  - Г. Соціальні умови функціонування, сфери та середовища використання та форми існування мови.
145. За параметром мовні ситуації поділяються на:
- А. Насичені та не насичені.
  - Б. Рівноважні та нерівноважені.
  - В. Функціонуючі та мертві.
  - Г. Стабільні та рухливі.
146. Показник демографічної потужності мови визначається за:
- А. Кількістю носіїв.
  - Б. Конкурентоспроможністю мови.
  - В. Мовною ситуацією.
  - Г. Географічно розповсюдженістю мови.
147. Змішане українсько-російське мовлення має назву:
- А. Койне.
  - Б. Суржик.
  - В. Сленг.
  - Г. Просторіччя.
148. Вживання індивідом декількох мов, вибір яких визначається конкретно ситуацією, має назву:
- А. Національний полілінгвізм.
  - Б. Індивідуальний полілінгвізм.
  - В. Диглосія.
  - Г. Інтерференція.
149. Які є види масового білінгвізму?
- А. Етнічний та історичний.
  - Б. Субординативний та координативний.
  - В. Етнічний та культурний.
  - Г. Координативний та культурний.
150. Напівмовність, за якої лексичний склад обох мов виявляється обмеженим, а граматична структура спрощено, називається:
- А. Семілінгвізм.
  - Б. Дуалінгвізм.
  - В. Полілінгвізм.
  - Г. Змішаний білінгвізм.

ПИТАННЯ ДО ЕКЗАМЕНУ

1. Мова чоловіків і жінок як одиниця соціолінгвістичного дослідження.
2. Чоловіче і жіноче у мові. Мовні формули як відтворення гендерної диференціації.
3. Гендерна специфіка комунікації
4. . Причини виникнення і функціонування жаргону у мовленні школярів і студентів
5. . Основні тематичні групи жаргонної лексики школярів і студентів.
6. Способи словотворення шкільного і студентського жаргону.
7. Культура мовлення школярсько-студентського соціуму
8. Соціолінгвістичні концепції Є. Д. Поливанова, М. В. Панова, У.Лабова.
9. Теорія антиномій;
10. Теорія мовної еволюції.
11. Взаємозв'язок соціолінгвістики і діалектології.
12. Соціосемантика як напрям взаємодії соціолінгвістики і семантики.
13. Основні відмінності між психолінгвістикою і соціолінгвістикою.
14. Взаємодія етнолінгвістики і соціолінгвістики.
15. Розвиток мови як соціолінгвістична проблема.
16. Соціолінгвістична концепція Є.Д.Поливанова.
17. Мовне питання у Конституції України.
18. Мовне законодавство України.
19. Закони про мову і права людини.
20. Поняття мовної стійкості (стабільності) у соціолінгвістиці.
21. Особливості мовної поведінки українців та росіян.
22. Двомовність (білінгвізм). Індивідуальний і масовий білінгвізм. Полілінгвізм.
23. Диглосія.
24. Інтерференція та суржик як результат взаємодії української і російської мов.
25. Загальна характеристика молодіжного сленгу.
26. Структура молодіжного сленгу.
27. Людина і картина світу у молодіжному сленгу.
28. Джерела формування молодіжного сленгу.
29. Способи творення молодіжного сленгу.
30. Проблема соціальної диференціації мови у світовій лінгвістиці.
31. Соціальний діалект (соціолект).
32. Арго. Жаргон. Сленг.
33. Класифікація соціолектів.
34. Соціофункціональні аспекти сучасних соціолектів.
35. Зародження соціолінгвістики у вітчизняному мовознавстві (20-40-і роки ХХ століття). Роботи О.М.Селищева, Б.О.Ларіна, Є.Д.Поливанова, А.Д.Баранникова, Л. Якубинського та інших.
36. „Нове вчення про мову” Н.Я.Марра і відхід від соціолінгвістичної проблематики.

37. Відновлення соціолінгвістичних досліджень у 60-70 роках ХХ століття. Праці М.В.Панова, С.І. Ожегова, В.Д. Бондалетова, С. І. Скворцова та інших мовознавців.
38. Соціолінгвістичні дослідження польських, чеських та інших слов'янських вчених.
39. Розвиток соціолінгвістики в Україні.
40. Празька школа функціональної лінгвістики (Р.О.Якобсон, Н.С.Трубецької, В.Матезиус, В.Гавранек, С.О.Карцевський).
41. Французька соціологічна школа кінця 19-го – початку 20-го століття (А.Мейє, Ж. Вандрієс). Подальший розвиток соціолінгвістики у Франції.
42. Соціолінгвістичний доробок представників Лейпцизької лінгвістичної школи (Фрінгс). Подальший розвиток німецької соціолінгвістики.
43. Американська соціолінгвістична школа (У.Брайт, Дж.Гамперц, Ч. Фергюсон, У. Лабов).
44. Японська школа „мовного існування”.
45. Юридичний статус мов: державна й офіційна мова. Утвердження української мови як державної.
46. Мовна політика України на загальнодержавному й регіональному рівнях.
47. Фактор української і російської мов у арсеналі політичних сил країни.
48. Мовне планування (позачергові заходи державної мовної політики).
49. Сучасна мовна ситуація в Україні.
50. Проблема використання методів дослідження у соціолінгвістиці.
51. Методи та джерела збирання матеріалу:
  - спостереження;
  - включене спостереження;
  - усне інтерв'ю (анонімне, структуроване (спонтанне));
  - анкетування;
  - аналіз документальних джерел;
  - експеримент.
52. Обробка і представлення статистичних результатів. Вибірка як статистичний прийом та її різновиди.
53. Мовна спільнота.
54. Рідна мова і суміжні поняття.
55. Мовний код.
56. Соціально-комунікативна система.
57. Перемикання та змішування кодів.
58. Мовна варіативність.
59. Сфери використання мови.
60. Мовленнєва і немовленнєва комунікація.
61. Комунікативна ситуація.
62. Мовленнєве спілкування, мовленнєва поведінка, мовленнєвий акт.
63. Комунікативна компетенція носія мови.
64. Соціальний статус і соціальна роль.

65. Синхронічна і діахронічна соціолінгвістика.
66. Макро- та мікросоціолінгвістика.
67. Теоретична і експериментальна соціолінгвістика.
68. Соціолінгвістика і соціологія мови.
69. Прикладна соціолінгвістика.
- 70.

КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ

Усна відповідь, поточний контроль письмових завдань, підсумковий контроль на контрольній роботі, захист рефератів.

Поточне тестування та самостійна робота										КР	екзамен	Накопичувальні бали/ Сума
Кредит 1		Кредит 2			Кредит 3		Кредит 4					
T1	T2	T3	T4	T5	T6 ...	T7	T8	T9		КР 1 – 80б		
15	20	15	15	20	15	15	15	20		КР 2 – 80б	90	400

12. Розподіл балів, які отримують студенти

Шкала оцінювання: національна та ECTS

ОЦІНКА ECTS	СУМА БАЛІВ	ОЦІНКА ЗА НАЦІОНАЛЬНОЮ ШКАЛОЮ	
		екзамен	залік
A	90-100	5 (відмінно)	5/відм./зараховано
B	80-89	4 (добре)	4/добре/ зараховано
C	65-79		
D	55-64	3 (задовільно)	3/задов./ зараховано
E	50-54		
FX	35-49	2 (незадовільно)	Не зараховано

Список використаної літератури:

1. . Haugen E. The Norwegian language in America.- Philadelphia, 1953.- 470 p.
2. Аврорин В.А. Проблемы изучения функциональной стороны языка (к вопросу о предмете социолінгвістики). –Л., 1975. – 275 с.
3. Аврорин З.А. Двухязычие и школа // Проблемы двухязычия и многоязычия.- М.: Наука, 1972.- С. 49-62.
4. Аврорін В.А. Проблеми вивчення функціональної сторони мови (до питання про предмет соціолінгвістики). Л., 1975
5. Баранникова Л. И. Язык и общество. – В кн.: Баранникова Л. И. Основные сведения о языке. – М., 1982. – С.6-36.
6. Баскаков А. Н. О комплексных методах и приемах билингвистического исследования// Методы билингвистических исследований. – М., 1976. – С.18-34.
7. Бацевич Ф.С. Нариси з комунікативної лінгвістики. – Львів:Видавничий центр ЛНУ ім..Івана Франка, 2003. – 281с.
8. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної девіатології. – Львів:ЛНУ ім..Івана Франка, 2000. – 236с.
9. Бацевич Ф. С. Нариси з комунікативної лінгвістики. – К., 2003.
10. Беликов В. И., Крысин Л. П. Социолінгвістика. – М.: Рос. Гос. Гуманит. Ун-т, 2001. – 439с.
11. Беликов В.И. Русские пиджини//Малые языки Евразии: социолінгвистический аспект. Сборник статей. – М., 1997. – С.90-109.
12. Беликов В. И., Крысин Л. П. Социолінгвістика: Учебник для вузов. – М.: Рос. гос. гуманит. ун-т, 2001.
13. Белл Ф. Социолінгвістика. Цели, методы и проблемы. – М., 1980.

14. Белодед И.К., Мельничук А.С. Вопросы развития национальных языков в период перехода от социализма к коммунизму // Вопросы языкознания.- 1959.- № 5.- С.3-11.
15. Беліков В.І., Крисін Л.П. Соціолінгвістика. М., 2000
16. Білецький А.О. Про мову і мовознавство.- К.: Артк, 1997.- 222 с.
17. Білодід І.К. Мова і ідеологічна боротьба // Мовознавство. – 1973. – №5. – С.3-15.
18. Бондалетов В. Д. Социальная лингвистика. – М.: Просвещение, 1987.
19. Бондалетов В. Д. Социальная лингвистика: Учеб. пособие. – М., 1987.
20. Брицин В. М. Соціолінгвістика // Українська мова. Енциклопедія. – К., 2000. – С. 583-584.
21. Будагов Р.А. Введение в науку о языке.- М.: Просвещение, 1965.- 492 с.
22. Будагов Р. А. Человек и его язык. – М., 1974.
23. Булаховський Л.А. Походження та розвиток мови. Науково-популярний нарис.- Б.м.в.: Червоний шлях, 1925.- 99 с.
24. Бурда Т. Мотивація мовної поведінки білінгвів (Психолінгвістичне дослідження) // Урок української. – 1999. – №9-10. – С.11-15.
25. Вайнрайх У. Одноязычие и многоязычие // Новое в лингвистике. Языковые контакты.- Вып. VI.- М.: Прогресс, 1972.- С.25-60.
26. Виноградов В.А., Коваль А.І., Порхомовскій В.Я. Соціолінгвістична типологія. - У кн.: Західна Африка. М., 1984
27. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. – К.: Вища школа, 1985.
28. Гумбольдт В. Язык и философия культуры. – М., 1986.

29. Дешериев Ю.Д., Протченко И.Ф. Основные аспекты исследования двуязычия и многоязычия // Проблемы двуязычия и многоязычия.- М., 1972.
30. Дешериев Ю. Д. Социальная лингвистика: К основам общей теории. – М., 1977.
31. Діахронічна соціолінгвістика. Відп. ред. В.К.Журавлев. М., 1993
32. Домашнев А.И. Типология сходств и различий языковых состояний и языковых ситуаций в странах немецкой речи. – СПб.: Наука, 2001. – 166 с.
33. Ермакова Н.С. Этносоциальные проблемы двуязычия в современной англоязычной литературе. – Автореферат... канд. Истор. наук. – М., 1989. – 17 с.
34. Єрмоленко С.Я. Зміни закономірні, поступові, але не революційні // Український правопис: так і ні. – К., 1997.
35. Жумарова Н. П. Мовна компетенція особистості в ситуації білінгвізму. – К., 2002.
36. Звегинцев В.А. Про предмет і метод соціолінгвістики. - Известия АН СРСР. Серія літератури і мови, вип. 4. М., 1976
37. Звегинцев В.А. Соціальне та лінгвістичне в соціолінгвістиці. - Известия АН СРСР. Серія літератури і мови, вип. 3. М., 1982
- 38.Звегинцев В. А. О предмете и методе социолингвистики // Изв. АН СССР. Сер. лит. и яз. – М., 1976. – Вып. 4.
39. Карасик . Язык социального статуса. – М., 2002.
40. Карлинский А.Е. Основы теории взаимодействия языков.- Алма-Ата: Гылым, 1990.- 180 с.
41. Кісь Роман. Мова, думка і культурна реальність (від Олександра Потебні до гіпотези мовного релятивізму). – Львів, 2002.

42. Колесов В. В. Язык города. – М., 1991.
43. Кочерган М.П. Загальне мовознавство.- К.: Академія, 1999.- 284 с.
44. Краус Й. К общим проблемам социолингвистики // Вопросы языкознания. – 1974. – № 4.
45. Крисін Л.П. Мова в сучасному суспільстві. М., 1977
46. Крисін Л.П. Соціолінгвістичні аспекти вивчення сучасної російської мови. М., 1989
47. Круглов О. Деякі аспекти мовного планування в Україні // П'ятий Міжнародний конгрес українців. Мовознавство. – Чернівці: „Рута”, 2003. – С.62-64.
48. Крысин Л. П. Социолингвистические аспекты изучения современного русского языка. – М.: Наука, 1989. – 188 с.
49. Крысин Л.П. К социальным различиям в использовании языковых вариантов // Вопросы языкознания. – 1973. – №3. – С. 37-50.
50. Крысин Л.П. О речевом поведении человека в малых социальных общностях (Постановка вопроса) // Язык и личность. – М.: Наука, 1989. – С.78-86.
51. Крысин Л. П. О социолингвистическом подходе в современной лингвистике // РЯ в СССР. – 1991. – № 1. – С. 15-22.
52. Крысин Л. П. Социолингвистика. – В кн.: Энциклопедический словарь юного филолога. – М., 1984. – С.293-295
53. Крысин Л. П. Что изучает социолингвистика? // РЯШ. – 2002. – № 4. – С.27-32.
54. Кэмпбелл Д. Модели экспериментов в социальной психологии и прикладных исследованиях. – М.: Прогресс, 1980. – 390 с.
55. Лабов У. Единство социолингвистики // Социально-лингвистические исследования. – М.: Наука, 1977. – С. 5-30.

56. Лабов У. Исследование языка в его социальном контексте// Новое в лингвистике. Вып. 7. Социолингвистика. – М.: Прогресс, 1975. – С. 96-181.
57. Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия. – 1990. – 674 с.
58. Масенко Л. Мова і суспільство. Постколоніальний вимір. – К., 2004.
59. Мельничук О. С. Мова як суспільне явище і як предмет сучасного мовознавства // Мовознавство. – 1997. – № 2-3. – С.3-19.
60. Мечковская Н.Б. Соціальна лінгвістика. М., 1996
61. Мечковская. Язык и религия. – М., 1998.
62. Никольский Л. Б. Синхронная социолингвистика. – М., 1976.
63. Нікольський Л.Б. Синхронна соціолінгвістика. М., 1976
64. Новое в лингвистике. Языковые контакты.- Вып. VI.- М.: Прогресс, 1972.- С.6.
65. Очерки по социолингвистике / Под ред. В. П. Тимофеева. Ученые записки. Сб. № 146. – Шадринск, 1971.
66. Панов М.В. Принципи соціологічного вивчення російської мови. - Російська мова і радянське суспільство, кн. 1. М., 1968
67. Панов М.В. Соціофонетика. - У кн.: Панов М.В. Сучасна російська мова. Фонетика. М., 1979
68. Поливанов Е. Д. Статьи по общему языкознанию. – М.: Наука, 1968. – 376 с.
69. Проблема статуса социолингвистического аспекта в языкознании // Методологические проблемы языкознания / Отв. ред. Мельничук Л. С. – К., 1988. – С. 171-182.
70. Русский язык и советское общество. Т. 1-4. М.: Наука, 1968

71. Русский язык. (Энциклопедия). – М.: Советская энциклопедия, 1979. – 431 с..
72. Семчинський С.В. Загальне мовознавство.- К.: Вища школа, 1988.- 327 с.
73. Семчинський С.В. Семантична інтерференція мов.- К.: Вища школа.- 1974.- 256 с.
74. Сербенска О., Волощак М. Актуальне інтерв'ю з мовцем: 140 запитань і відповідей. – К., 2001.
75. Серебренников Б.А. О взаимодействии языков // Вопросы языкознания.- 1955.- №1.- С. 7-25.
76. Соціальна і функціональна диференціація літературних мов. Відп. ред. М.М.Гухман. М., 1977
77. Ставицька Леся. Арго, жаргон, сленг: Соціальна диференціація української мови. – К., 2005., 463 с.
78. Сулима М.Ф. Лексико-семантичні непорозуміння // Бюл. Харківського наук. тов-ства.- Харків, 1927.- №3.- С.17-18.
79. Тараненко О.О. Новий словник української мови (Концепція і принципи укладення словника). – К.: Кам'янець-Подільський, 1996. – 172с.
80. Теоретические проблемы социальной лингвистики / Под ред. Ю. Д. Дешериева. – М., 1981.
81. Теоретичні проблеми соціальної лінгвістики. М., 1981
82. Ткаченко В.А. Теоретические и практические аспекты калькирования // Языковые ситуации и взаимодействие языков.- К.: Наукова думка, 1989.- С.178-191.
83. Ткаченко О.Б. Питання міжмовних контактів // Мовознавство.- 1971.- №4.- С.3-15.
84. Толстой Н.И. История и структура славянских литературных языков. –М.: Наука, 1988. – 237 с.

85. Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциту / За ред. Л. Масенко. – К., 2005.
86. Українська мова. Енциклопедія.- К.: Вид-во Українська енциклопедія ім. М.П.Бажана, 2000.- С.122.
87. Ф. де Сосюр. Курс загальної лінгвістики / переклад А. Корнійчука, К. Тищенко. – К., 1998.
88. Филин Ф. П. Очерки по теории языкознания. – М., 1982.
89. Черемська О.С. Деякі явища лексичної інтерференції в українській мові (на матеріалі преси Харківщини 50-80-х років ХХ ст.) // Проблеми зіставної семантики: Зб. наук. статей / Відп. ред. проф. М.П.Кочерган.- К.: КДЛУ, 2001.- Вип.5.- С.181-184.
90. Черемська О.С. Лексична та граматична інтерференції в сучасній українській літературній мові як наслідок українсько-російського білінгвізму. Диссертю на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук, спец. 10.02.01. Харків, 2002
91. Черемська О.С. Материнська мова – основа духовності нації // Науковий вісник №11. Серія: Філософія.- Харків: ХДПУ, 2000.- Вип.5.- С.56-60.
92. Черемська О.С. Ненормативне калькування з російської як причина семантичних зрушень в українській мові // Вісник Сумського державного університету. Серія: Філологічні науки.- Суми: СумДУ, 2001.- №5.- С.184-187.
93. Черемська О.С. Проблема дерусифікації української мови в працях мовознавців 20-30-х років ХХ століття // Вісник Харківського національного університету.- Харків: ХНУ, 2000.- №491.- С.190-193.
94. Черемська О.С. Російські інтерференційні впливи на граматику української мови (на матеріалі преси Харківщини 50-80-х років ХХ ст.) // Збірник Харківського історико-філологічного товариства. Нова серія.- Харків: ХДПУ, 2002.- Т.9.- С.213-226.

95. Черемська О.С. Українські мовознавці про українсько-російську двомовність // Лінгвістичні дослідження: Зб. наук. праць / За заг. ред. проф. Л.А.Лисиченко.- Харків: ХДПУ, 2000.- Вип.4.- С.52-61.
96. Швейцер А. Д. К разработке понятийного аппарата социолингвистики // Социально-лингвистические исследования. – М., 1976.
97. Швейцер А.Д. Сучасна соціолінгвістика. Теорія. Проблеми. Методи. М., 1976
98. Швейцер А.Д., Нікольський Л.Б. Введення в соціолінгвістику. М., 1978
99. Швейцер А. Д. Современная социолингвистика: Теория, проблемы, методы. – М., 1976.
100. Швейцер А. Д. Социолингвистика // Лингвистический энциклопедический словарь. – М., 1990.
101. Щерба Л.В. О понятии смешения языков // Избранные работы по языкознанию и фонетике: В 2-х т.- Л.: Изд-во ЛГУ, 1958.- Т.1.- С.40-53.
102. Юсселер М. Социолингвистика: Язык как социальное явление. Пер с нем. – К., 1987.
103. Якобсон Р. Лингвистика в ее отношении к другим наукам // Якобсон Р. Избранные работы. – М., 1985.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Haygen E. Language planning, theory and practice. In.: Actes du X congres international des linguistes, – Bucarest, 1969.

2. Haygen E. The ecology of language. – Stanford, 1972.

3. Labov W. Sociolinguistic Patterns. – Philadelphia: Univ. Of Pennsylvania Press, 1972. – 344 p.

4. Ахманова Словарь лингвистических терминов

5. Баранникова Л.И. Сущность интерференции и специфика ее проявления // Проблемы двуязычия и многоязычия.- М.: Наука, 1972.- С. 88-98.

6. Белецкий А.А. Результаты двуязычия в говорах румейского языка на Украине.- Самарканд, 1964.

7. Бодуэн де Куртенэ И.А. О смешанном характере всех языков // Избранные труды по общему языкознанию: в 2-х т.- М.: Изд-во АН СССР, 1963.- Т.1.- С.262-272.

8. Борисенко Н.А. Лексико-семантическая интерференция в русской речи на Украине: Автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.02 / НИИ языковедения им. А.А.Потебни АН УССР.- К., 1990.- 15 с.

9. Брицин М.Я., Жовтобрюх М.А., Майборода А.В. Порівняльна граматики української та російської мов.- К.: Вища школа, 1987.- 263 с.

10. Исаев М.И. Сто тридцать равноправных (о языках народов СССР). – М.: Наука, 1970. – 192 с.

11. Межъязыковые отношения и языковая политика. – К.: Наук. думка, 1988. – 213 с.

12. Ставицька Л.О. Функціонування жаргонної лексики у сучасній українській уснорозмовній мові // Вісник Харківського університету. – 2000. – Вип..491.

13. Ставицька Леся. Українсько-російська двомовність: соціопсихологічні та лексикографічні аспекти // Дивослово. – 2001. - №11. – С.13-16.
14. Ставицька Л.О. Проблеми вивчення жаргонної лексики: соціолінгвістичний аспект // Українська мова, 2001. - №1. – С.55 – 68.
15. Тараненко О. Мовна ситуація та мовна політика в сучасній Україні (на загальнослов'янському тлі) // Мовознавство. – 2003. – №2-3. – С. 33-55.
16. Тараненко О., Симоненко Л. Українська термінологія: стан, проблеми, перспективи // Урядовий кур'єр. – 18 березня 1993 року.
17. Тараненко О.О. Просторіччя // Українська мова (Енциклопедія). – К.: Видавництво „Українська енциклопедія” ім. М.П.Бажана, 2000. – С.498-499.
18. Тарасов Е.Ф. Социолингвистика и психолингвистика // Теоретические проблемы социальной лингвистики. – М.: Наука, 1981. – С. 140-164.
19. Ткаченко О. Б. Соціолінгвістична класифікація мов у слов'янській специфіці й динаміці // Мовознавство. – 2003. – №2 –3. – С. 3-13.
20. Ткаченко О.Б. Проблема мовної стійкості та її джерел // Мовознавство. – 1990. – № 4. – С. 3-10.
21. Ткаченко О.Б. Проблемы диахронической социолингвистики // Методологические основы новых направлений в мировом языкознании. – К.: Наукова думка, 1992. – С. 64-85.
22. фон Гумбольдт В. Язык и философия культуры : Пер. с нем.- М., 1985.- 450 с.

Методичне забезпечення

1. Соціолінгвістика та основи мовної політики : навчальний посібник / О.М. Олексюк, Н.І. Василькова. – Миколаїв : Ілліон, 2014. – 264 с.